

ლევ ტოლსტოი

და

საქარტველო

სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ტფილისი—1936

კორექტორი: ვ. ფერაძე. შეკვ. № 9. ტირაჟი 2100. მთავ. № დ—68
ზომა 5×8 კვ.

ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტამბა
• უნივერსიტეტის ქ. № 1.

რუსულ ლიტერატურაში კავკასიის ცხოვრება და თემატიკა ჯერ კიდევ მე-18 საუკუნეში ჰყოლობს თვალსაჩინო გამოხატულებას. რუსეთის ცნობილი მწერალი კარამზინი, ოცნებობდა—„დაემსახურებია შავთვალწარბა წარმტაც ჩერქეზი ქალის ყურადღება“. დერჟავინსა და ჟუკოვსკის განზრახული ჰქონდათ ახლო გაცნობოდენ „შორეულ, ლამაზ, თბილ სამხრეთს“ და გაეხადათ იგი თავის შემოქმედების ობიექტად ¹

მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან რუსულ ლიტერატურაში კავკასიისადმი ინტერესი თანდათანობით იზრდება. განსაკუთრებით ამ დროიდან, მეფის რუსეთის აგრესიული პოლიტიკა კავკასიის დასაპყრობად აშკარა გახდა, რის შედეგად კავკასია თანდათანობით მეფის რუსეთის კოლონიად იქცა. კავკასიის დაპყრობის პროცესმა რამდენიმე ათეული წელი გასტანა: კავკასიის მცხოვრებნი ხანგრძლივსა და დიდ წინააღმდეგობას უწევდენ მთაში ცეცხლითა და მახვილით შემოქრილ კოლონიზატორებს. მეფის რუსეთის მაშინდელი ეკონომიური და პოლიტიკური ინტერესები კი დაჟინებით მოითხოვდა კავკასიის საბოლოოდ დაპყრობას. ბუნებრივია, რომ მე-19 საუკ. პირველი ნახევრის რუსულ პრესაში კავკასიის ამბებს თვალსაჩინო ადგილი დათმობოდა. მართველ პოლიტიკურ წრეებში

¹ Андрей Розов-Толстой на Кавказе, „Алур.
1909 г. № 1 Екатеринбург.

კავკასიის ამბებით დაინტერესება ძალზე დიდი იყო. ამავე დროს სამხედრო მოქმედების ცენტრალურ პუნქტად გადაქცეული შორეული კავკასია მიჩნეული იყო თავისუფლად მოაზროვნე ლიბერალურ ინტელიგენციის გადასახლების ადგილად.

ცნობილია, რომ დეკაბრისტების მთელი პლეადა კავკასიაში იყო გადმოსახლებული. ამავე მოტივებით მოუხვდათ კავკასიაში ყოფნა პუშკინსა და ლერმონტოვს. რომანტიკულად განწყობილმა პოეტებმა თავის შემოქმედების პრიზმაში გაატარეს კავკასია. ლერმონტოვი და ბესტუჟე-მარლინსკი თავისებურად აიდეალებდნენ მარად ყინულოვან მთებს, ხელუხლებელ ბუნებას, წარმტაც ქალებსა და რაინდ მამაკაცებს.

რომანტიკულ პოეზიაში კავკასია შორეულ ოცნებებსა და უფრო კი ეგზოტიკის საგნად გადაიქცა, კავკასიის დასაპყრობად წარმოებული ომებიც რომანტიკულ სამოსელში გაეხვია და ამით საქმის რეალური ვითარება მიიჩქმალა. ასეთი შეხედულება კავკასიაზე საკმაოდ ღრმად იყო განმტკიცებული რუსულ ლიტერატურაში მე-60 წლებამდის მაინც.

ეს გარემოება უთუოდ მხედველობაშია მისაღები ლ. ტოლსტოის კავკასიაში გამომგზავრების ასახსნელად.

ცნობილია, რომ უნივერსიტეტიდან გამოსვლის შემდეგ, ლ. ტოლსტოი, მაშინდელ შეძლებულ თავად-აზნაურულ არისტოკრატების მსგავსად, ეწეოდა თავაშეებულ და აღვირახსნილ ცხოვრებას. 1848—50 წლებში ლ. ტოლსტოი ხან პეტერბურგში, ხან მოსკოვში და ხან თავის სოფელ იასნაია პოლიანაში ატარებს დროს.

გამუდმებული ქეიფი, ბალები, მდიდარი და ლამაზი საცოლეს ძებნა-აი ამ დროინდელი ტოლსტოის იდეალები. ნიკოლოზ I-ის სამხედრო ფეოდალური სასტიკი რეჟიმი გამანადგურებელ გავლენას ახდენდა ლიბერალურ

არისტოკრატიაზე. ასეთი უმწეო მდგომარეობიდან გამო-
სვლა ლ. ტოლსტოის რამდენჯერმე უცდია.

იგი შეეცადა თავი დაეღწია გარყვნილ წრეს და პი-
როვნებისათვის დამამძირებელ ატმოსფეროს: იასნაია პო-
ლიანაში ის ხელს კიდებს მეურნეობის მოწესრიგებას, სურს
გლეხებს შეუმსუბუქოს პირობები, მაგრამ არაფერი გა-
მოდის. ფიქრობს რადიკალურად შესცვალოს ცხოვრება
და სწორედ ამ დროს იკრება მის წინაშე კავკასიისაკენ
გამომგზავრების საკითხი. არ შეიძლება ითქვას, რომ ლ.
ტოლსტოიმ კავკასია თავის გარდაქმნისათვის სრულიად
შემთხვევით აირჩია—როგორც ამას ლ. ტოლსტოის ცნო-
ბილი ბიოგრაფი პ. ბირიუკოვი ფიქრობს.¹

ლ. ტოლსტოის მაშინდელი სულიერი განწყობილება,
სატახტო ქალაქებამდე მოღწეული ხმები მთიულებთან
უჩვეულო ბრძოლის შესახებ, კავკასიის წარმტაცი ბუნები-
სა და ხალხის სურათები წინა-თაობის მწერალთა თხზუ-
ლებებში, უთუოდ ხელს უწყობდენ, რომ ლ. ტოლსტოის
არჩევანი კავკასიაზე შეჩერებულიყო.

1851 წ. აპრილში კავკასიიდან ზუსეთს ჩავიდა ლ.
ტოლსტოის უფროსი ძმა ნიკოლოზი, რომელიც ოფიც-
რად მსახურობდა კავკასიის არმიაში. ნიკოლოზი მალე
დაბრუნდა უკანვე და 23 წლის ლ. ტოლსტოიც მას გა-
მოჰყვა კავკასიისაკენ. ეს გზა ლ. ტოლსტოისათვის მრავალი
ფიქრისა და აზრის, ხშირად ბუნდოვანისა და ერთ-
მანეთის საწინააღმდეგოს აღმძვრელი იყო.

თავის უახლოეს ნათესავს ტ. ერგოლოვსკაიას ასტრა-
ხანიდან ლ. ტოლსტოი სწერდა: „ჯერ-ჯერობით ძალზე
კმაყოფილი ვარ ჩემი მოგზაურობით. მრავალი საგანი
მაქვს საფიქრებლად და ამას გარდა თვით ადგილის გა-

¹ П. Бирюков-Биография Л. Толстого. Вт. издание,—1911 г
გვ. 179—181,

ლ. ტოლსტოი და ნ. ტოლსტოი 1851 წ.

ქოცვლა ჩემთვის სასიამოვნოა“¹. ასტრახანიდან ყიზლარში გაჟლით ძმები სტაროგლადოვსკაიას სტანიცაში გადავიდნენ, სადაც ნიკოლოზ ტოლსტოი მსახურობდა. აქ მოუხდა ლ. ტოლსტოის დიდხანს ცხოვრება და აქვე ეყრება საფუძველი მომავალი დიდი მწერლის მონუმენტალურ მხატვრულ ტილოებს.

სატახტო ქალაქების გახრწნილ არისტოკრატიული წრიდან მოწყვეტილი, ახალგაზრდა ნიჭიერი ლ. ტოლსტოი, ღრმად აკვირდება და სწავლობს ცხოვრებას.

ბუნებრივია, რომ პირველ ხანებში ლ. ტოლსტოიმ მარტოობა და მოწყენილობა იგრძნო. მასზე ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინეს აგრეთვე კავკასიაში მყოფმა რუსის ოფიცრებმა. თავის ასეთი შთაბეჭდილებების შესახებ ლ. ტოლსტოი ძველი იურტიდან სწერდა იმავე ტ. ერგოლსკაიას. „აქაური ცხოვრების სახე არაა მიმხილველი, როგორც მე პირველად მეჩვენა, იმიტომ, რომ თვით მხარე, რომელიც მე ძალზე ლამაზად მესახებოდა, სრულებით არაა ამგვარი“. მაგრამ იმავე წერილში ლ. ტოლსტოი აღნიშნავს, რომ „საათობით ვდგევარ და ვიხიბლები ბუნების პეიზაჟებით“-ო. აქვე ლ. ტოლსტოი მხატვრის კალმით იძლევა კავკასიის ბუნების რამდენიმე სურათს.

ლ. ტოლსტოი ცდილობს მალე დააღწიოს თავი უსაქმურსა და უმიზნო ცხოვრებას. თავის ერთერთს, კავკასიური პერიოდის, ნაწარმოებში ლ. ტოლსტოი იძლევა, ამ განწყობილების რამდენიმე შტრიხს. „ოლენინმა იგრძნო მთები. ამ წუთიდან ყველაფერი, რასაც კი ის ხედავდა, რასაც კი ის გრძნობდა, მისთვის ღებულობდა ახალ უაღრესად დიდებულ ხასიათს. მოსკოვში მიღებული მაელი აღზრდა, სირცხვილი და სინანული, ყოველგვარი ქვენა

¹ Л. Н. Толстой—Письма. Книга 1, изд. Саблнел, 1911 г. от. 14.

ოცნებები კავკასიის შესახებ გაჰქრენ და არ დაბრუნებულან არასოდეს. „ახლა დაიწყო“ — თითქოს ჩასძახა მას რაღაც საზეიმო ხმამ¹. ოლენინში ლ. ტოლსტოი უთუოდ თავის თავს დაუახლოვდა. ამ განწყობილებაში იგრძნობა ახლის ძიებისა და მიზნობრივი ცხოვრების დასაწყისის სურვილი.

ლ. ტოლსტოის შემოქმედებითი ძიება, პირველ ხანებში მაინც, თვითნაღიზის გზით მიდის. რუსულ კრიტიკაში, ნ. ჩერნიშევსკისა და ნ. დობროლიუბოვიდან დაწყებული, მრავალჯერ აღნიშნულა ლ. ტოლსტოის პირველი პერიოდის ნაწარმოებთა ავტობიოგრაფიული განხრა, ცხადია, იმ გულწრფელობის დამაჯერებლობისა და ზომიერების დაცვით, რომელიც ლ. ტოლსტოის მხატვრული ნაწარმოებებისათვის დამახასიათებელი იყო. მწერლის შემოქმედების ამ თავისებურებაზე ნაწილობრივი გავლენა მაინც უთუოდ კავკასიამ მოახდინა.

პირველად სერიოზულად აქ დაუფიქრდა მწერალი თავის წარსულს და მომავალ დანიშნულებას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, აქვე ჩამოსცილდა ეგზოტიკის სამოსელი კავკასიას და სულ სხვა გვარად წარმოუდგა იგი რეალისტ მხატვარს. ამ გარემოებაზე გაკვრივ ლ. ტოლსტოი მიუთითებს ტ. ერგოლსკაიასადმი მიწერილ წერილებში.

თავის ნათესავის, ილია ტოლსტოის, მეშვეობით ლევ ტოლსტოი გაეცნო კავკასიის ჯარების მთავარ-სარდალ თავად ა. ბარიატინსკის, რომელმაც ურჩია მომავალ მწერალს სამხედრო სამსახურში შესულიყო.

ლ. ტოლსტოიმ მიიღო ეს რჩევა. ამ ამბავთანაა დაკავშირებული ლ. ტოლსტოის ტფილისში ჩამოსვლა.

ტფილისში ლ. ტოლსტოი 1851 წლის 1 ნოემბერს ჩამოვიდა; ტფილისს ლ. ტოლსტოიზე სასიამოვნო შთაბეჭდილება მოუხდენია.

¹ ლ. ტოლსტოი — „ყახახები“.

ამავე წლის 12 ნოემბრის თარეღით გაგზავნილ წერილში ის ტ. ერგოლსკაიას სწერს: „ტფილისი ძალზე ცივილიზებული ქალაქია, ძალიან ჰბამავს პეტერბურგს და კიდევაც აღწევს მიზანს. მასში საკმაოდ მრავალრიცხოვანი და რჩეული საზოგადოებაა. არის რუსული თეატრი და იტალიური ოპერა, რომლითაც მე ვსარგებლობ იმდენად, რამდენადაც ამის საშუალებას ჩემი მცირე სახსრები მძლევს“¹. იმ დროიდან, როდესაც ლ. ტოლსტოის ტფილისში ყოფნა მოუხდა, ტფილისი მართლაც ევროპიულ ქალაქს ემსგავსება. მთავარმართებელ მ. ვორონცოვის პოლიტიკამ საგრძნობლად შეეწყო ხელი ტფილისში კულტურული ცხოვრების თავისებურ ფორმებში აღორძინებას. ეტყობა, რომ ტფილისის რუსულ თეატრსა და იტალიურ ოპერას კარგი შთაბეჭდილება მოუხდენია სატახტო ქალაქების კულტურაზე აღზრდილ ტოლსტოისათვის.

ტფილისში ლ. ტოლსტოი გერმანელების კოლონიაში დასახლებულა. „მე ვცხოვრობ გერმანელების კოლონიაში; ეს ქალაქის გარეუბანია, მაგრამ მას ჩემთვის ორგევარი სარგებლობა მოაქვს. ერთი, რომ ეს მშვენიერი ადგილია, ბაღებითა და ვენახებით გარშემორტყმული, ასე, რომ აქ თავს ვგრძნობ უფრო სოფლად, ვინემ ქალაქში; (აქ ჯერ

¹ Л. Н. Толстой—письма I т. стр. 21.

იტალიური ოპერის სეზონის გახსნა ტფილისში 1851 წ. 9 ნოემბერს მოხდა. ამ დროს ტოლსტოი სწორედ ტფილისში იყო. „თეატრი სავსე იყო ხალხით; შთაბეჭდილება კი შესანიშნავი. ჩვენ, რუსებს, ოპერა გვაგონებს პეტერბურგსა და ოდესას“ წერდა ერთი დამსწრეთაგანი.

„Кавказ“ № 87—1851 წ.

ბილეთები იტალიურ ოპერებზე დასასწრებლად, როგორც ოფიციალური ცნობებიდან ჩანს, მართლაც ძალზე ძვირი ყოფილა.

„Ложи верхняго яруса 50 р., нижняго яруса 40 р., кресла 3-го ряда 15 р. кресла от 4-го ряда 10 р. (Театр в Тифлисе 1854—1856 г., Тифлис, 1888 г.)

კიდევ ძალიან სიცხეებია და მზიანი დღეები, აქამდის არ ყოფილა არც თოვლი და არც ყინვა); მეორე უპირატესობა ისაა, რომ აქ ორ საკმაოდ დიდ ოთახში ვიხდი თვეში ა მანეთს ვერცხლით, მაშინ, როდესაც ქალაქში ასეთი ბინის დაქირავება 40 მანეთზე ნაკლებად არ შეიძლება. გარდა ამისა, გერმანული ენის უფასო პრაქტიკაც მაქვს, მაქვს წიგნები, სამეცადინო საქმეც და მოცლაც, რადგან არავინ არ მოდის ჩემთან შესაწუხებლად, ასე, რომ საერთოდ მე მოწყენილი არ ვარ.¹

ტფილისიდან მიწერილ ამავე წერილში ლ. ტოლსტოი პირველად ამელავენებს თავის ლიტერატურულ მუშაობას. მართალია, ლ. ტოლსტოის „სიყმაწვილის დღიურებში“ ვხვდებით შენიშვნებს მისი ლიტერატურული ცდების შესახებ, მაგრამ ამ მუშაობას უფრო წინასწარი ვარჯიშის ხასიათი ჰქონდა, ვინემ სერიოზული ლიტერატურული მუშაობისა: ამ წერილში კი ლ. ტოლსტოი ტ. ერგოლსკაიას სწერდა: — „გახსოვთ, კეთილო მამიდა, ერთხელ თქვენ მიჩივით მეწერა რომანები. აი, მე მივდე თქვენს რჩევას, და ჩემი მეცადინეობაც, რის შესახებაც გწერდით, ლიტერატურაში გამოიხატება. მე ჯერ არ ვიცი, გამოქვეყნდება თუ არა ოდესმე ის, რასაც მე ვწერ; მაგრამ ეს ისეთი სამუშაოა, რომელიც მე მართობს და რომელმაც მე ისე გამიტაცა, რომ თავს ვერ დაფანებებ“².

ტფილისში ტოლსტოის ნაცნობთა წრე შეზღუდული იყო. ტფილისელ ნაცნობთა შესახებ ლ. ტოლსტოი თავის ძმას, სერგეის სწერდა: „აქ, ტფილისში მე სამ კაცს ვიცნობ. მეტი ნაცნობი ვერ შევიძინე, ერთი იმიტომ, რომ არ მსურდა, მეორეც იმიტომ, რომ არ მქონდა ამის შემთხვევა, — მე თითქმის სულ ავადმყოფობდი და მხოლოდ ერთი კვირაა, რაც კარში გამოვდივარ. პირველი

¹ იქვე, გვერდი 21.

² Л. Толстой—Письма—I ч. стр. 21—22.

ჩემი ნაცნობი — ბაგრატიონია, პეტერბურგელი, (ფერზენის ამხანაგი). მეორე — თავადი ბარიატინსკი. მე მას გავეცანი მტერზე თავდასხმის დროს, რომელშიაც ვმონაწილეობდი მისი მბრძანებლობის ქვეშ, და მასთან ერთად გავატარე ერთი დღე ერთ გამაგრებულ ადგილას ილია ტოლსტოისთან ერთად, რომელსაც მე აქ შევხვდი. უეჭველია, ეს ნაცნობობა მე დიდად ვერ გამართობს, — იმიტომ რომ შენ თვითონ მიხვდები, როგორი ნაცნობობა შეიძლება იყოს იუნკერსა და გენერალს შორის. მესამე ჩემი ნაცნობი მეაფთიაქის თანაშემწეა — პატივაყრილი პოლონელი, ძალიან შემქცევი ქმნილება.

მე დარწმუნებული ვარ, რომ თავადი ბარიატინსკი ვერასოდეს ვერ წარმოიდგენდა, რომ რომელსამე სიაში მეაფთიაქის თანაშემწესთან ერთად მოხვდებოდა — ირონიულად შენიშნავს ლ. ტოლსტოი. ამ წერილში ლ. ტოლსტოი თავის უახლოესი ნაცნობების შესახებ ლაპარაკობს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ტფილისის მთელი საზოგადოების ცნობა ლ. ტოლსტოისათვის სამი კაციით არ ამოიწურებოდა. დაკვირვებული და მკვირცხლი გონების მქონე ტოლსტოი 21½ თვის განმავლობაში ბევრი რამის შესწავლასა და თვალის გადავლებას მოასწრებდა¹. ამას გვაფიქრებებს ტ. ერგოლსკაიასადმი მიწერილი წერილი 1851 წ. 12 ნოემბრის თარიღით, განსაკუთრებით კი — ლ. ტოლსტოის ცნობილი ნაწარმოები „ჰაჯი-მურატი“.

„ჰაჯი-მურატი“ არ ეკუთვნის კავკასიაში ყოფნის დროს დაწერილ ნაწარმოებთა რიცხვს; ეს თემა არც მოფიქრებული და გააზრებული ყოფილა ამ დროს.

¹ კავკასიისა და საქართველოს სხვადასხვა მხრივ შესწავლით ლ. ტოლსტოი საკმაოდ დაინტერესებული იყო. მაგ. 1853 წ. 14 დეკემბერს ლ. ტოლსტოი თავის დღიურში აღნიშნავს: „შესწავლა — მისიონერთა მუშაობისა ჩრდილო ოსეთსა და საქართველოში“ (Л. Т. Т. 46. გვ. 177).

„ჭაჯი-მურატის“ წერა ლ. ტოლსტოიმ 1896 წლიდან დაიწყო და 1904 წ. დაამთავრა. „ჭაჯი-მურატი“ ლ. ტოლსტოიმ უმთავრესად ლიტერატურული და საარქივო მასალებით და აგრეთვე დაკითხვებითა და ჩვენებებით დაამუშავა, მაგრამ პირადი დაკვირვებით, ტფილისში გაგონილი და შეტყობილი ამბებითაც უთუოდ უნდა ესარგებლა ავტორს. აკი ავტორი „ჭაჯი-მურატის“ წინასიტყვაობაში წერს: „და მომაგონდა ერთი ძველის ძველი კავკასიური ამბავი, რომლის ნაწილი მე თვითონ ვნახე, ნაწილი მომსწრეთაგან გავიგონე“¹.

შამილის განთქმული ნაიბი ჭაჯი-მურატი სწორედ 1851 წელს ნოემბრის თვეში სხვადასხვა მოსაზრებით შეურიგდა მეფის რუსეთის მთავრობას.

8 დეკემბერს ის თავისი მიურიდებით ტფილისში ჩამოიყვანეს მთავარმართებელ მ. ვორონცოვთან მოსალაპარაკებლად. ამ დროს ლ. ტოლსტოი სწორედ ტფილისში იმყოფებოდა; ჭაჯი მურატი, შამილის ნაიბთა შორის ყველაზე უფრო განთქმული იყო თავის გმირობითა და ვაჟკაცობით. მისი მამაცური და გმირული ბრძოლები რუსეთის ჯარების წინააღმდეგ მთაში ცნობილი იყო უმაღლეს მმართველ წრეებშიაც კი. ამიტომ ბუნებრივია—ტფილისის იმდროინდელი მთელი საზოგადოებრიობის ყურადღება ჭაჯი-მურატისაკენ იყო მიმართული², ეჭვს გარეშეა ლ. ტოლსტოიც უნდა დაინტერესებულიყო ამ ამბებით.

¹ ჭაჯი-მურატი 13 გვ. სახელ. განოცემლობა 1929 წ.

² გან. „კავკაზი“—ტფილისში საპერო სეზონის გახსნის მიმოხილვასთან დაკავშირებით წერდა: „მაყურებელთა შორის განსაკუთრებით საყურადღებო იყვნენ სპარსეთის პრინცი ბექმენ მირზა და განთქმული მეომარი შამილის ექსნაიბი ჭაჯი-მურატი. მურატი და იტალიური ოპერა ტფილისში—როგორი დაახლოვება! მოსწრებულად მენიშნავდა გაზეთი „კავკაზი“ 1852 წ. № 12.

საფიქრებელია, რომ ლ. ტოლსტოი რამდენჯერმე პირადად შეხვდა ჭაჯი-მურატს.

და სწორედ ამის შესახებ ლ. ტოლსტოი თავის ძმას სერგეის სწერდა; „თუ გინდა თავი ისახელო კავკასიის ამბებით, შეგიძლია უამბო სხვებს, რომ მეორე პირი შამილის შემდეგ; ვილაც პაჯი-მურატია, ამ დღეებში რუსეთის მთავრობას ჩაბარდა. ეს იყო პირველი გმირი და ვაჟაკი მთელ საჩაჩნოში; ჩაიღინა კი სისაძაგლე“¹.

„პაჯი-მურატში“ ლ. ტოლსტოი ზედმიწევნით სიზუსტითა და სისწორით აღწერს მთავარმართებელ ვ. ვორონცოვთან დაახლოებულ წრეს: ამ წრეში ჯეროვან ადგილს იკერს ქართველი არისტოკრატია. ლ. ტოლსტოი იშვიათ ნიშნობრივ შტრიხებს იკერს ვორონცოვთან გამართული სადილის აღწერისას. „ვორონცოვი შემოვიდა აჩქარებული ნაბიჯით, ბოდიში მოიხადა ქალების წინაშე დაგვიანებისათვის, მიესალმა მამაკაცებს და მიუახლოვდა ქართველ კნეინა მანანა ორბელიანს, აღმოსავლური იერის მქონე 45 წლის მსუქან და მალალ ქალს და გაუწოდა ხელი, რომ სუფრისკენ წაეყვანა“.

აქვე ლ. ტოლსტოი ყურადღებას აქცევს ერთ საყურადღებო დეტალს:—მანანა ორბელიანის დასახასიათებლად სადილობის დროს პაჯი-მურატის საგმირო ამბების თხრობასთან დაკავშირებით ერთმა გენერალმა ლაპარაკი ჩამოაგდო დარგოზე ლაშქრობის შესახებ. ეს ლაშქრობა კი რუსეთის მხედრობისათვის სასტიკი დამარცხებით დამთავრდა, და რადგან მისი ხელმძღვანელი ვორონცოვი იყო, მას ყოველთვის ეჯავრებოდა ამ ლაშქრობაზე ლაპარაკი. უტაქტო გენერალმა ანგარიში ვერ გაუწია ამ გარემოებას, რითაც უხერხულ მდგომარეობაში ჩააყენა იქ დამსწრენი, სწორედ აქ გამოჩნდა მანანა ორბელიანის თავისებური ტაქტი: „გენერალმა ვერ მოასწრო ამბის გათავება, რადგან მანანა ორბელიანმა, რომელიც მიხვდა

¹ Л. Н. Толстой, письма, т. 1.

საქმის ვითარებას, გააწევეტინა სიტყვა გენერალს და დაუწყო გამოკითხვა, თუ როგორ არის მოწყობილი ახალ ბინაზე ტფილისში“¹.

„ჭაჯი-მურატში“ რამდენიმე დეტალით მოცემულია ერთი ქართველი მლიქვნელი თავადის სახე. დახასიათება იმდენად არსებითია, რომ ის მეფისნაცვლის კარზე და-ახლოვებული პირების ნიშნობრივ სახეს იძლევა.

მანანა ორბელიანის ჩარევამ ვერ შესცვალა დარგოზე სამარცხვინო ლაშქრობის გახსენებით გამოწვეული უხერხული ატმოსფერო, „ყველამ უხერხულად იგრძნო თავი, მდგომარეობის უხერხულობა გამოასწორა ქართველმა თავადმა, ძალზე სულელმა, მაგრამ მეტად ცბიერმა და გამოქნილმა კარისკაცმა, რომელიც ფორონცოვის კნეინის მეორე მხარეს იჯდა. მან, თითქო ვერაფერს ამჩნევსო, ხმამაღლა დაიწყო თხრობა, თუ როგორ მოიტაცა ჭაჯი-მურატმა მეხტულელი ახმეტ-ხანის ქვრივი“.

აქვე ვხვდებით ანალოგიურ ადგილს იმავე თავადის დასახასიათებლად; იგივე თავადი ჭაჯი-მურატზე ამბობს:

„ის რომ ევროპაში დაბადებულიყო, შეიძლება ახალი ნაპოლეონი გამხდარიყო, თქვა სულელმა ქართველმა თავადმა, რომელსაც ცბიერების დიდი ნიჭი ჰქონდა.“

ქართველმა თავადმა კარგათ იცოდა, შენიშნავს მწერალი, რომ ნაპოლეონის ყოველი ხსენება, რომლის დამარცხებისათვის ფორონცოვი თეთრ ჯვარს ატარებდა ყელზე, მისთვის სასიამოვნო იქნებოდა“.

უნდა ითქვას, რომ ლ. ტოლსტოიმ ამ ორ დეტალში მოგვცა იშვიათი დახასიათება მთელი მაშინდელი ქართველი თავად-აზნაურობისა, რომელიც ანგარების მიზნით ყველაფერს ჩაიდენდა. პატივით და ჯვარ-მენდლებით გატაცებული თავად-აზნაურობა, მლიქვნელობით მოელის ვო-

¹ ლ. ტოლსტოი—ჭაჯი-მურატი 124—25 გვ. (ქართ. გამოც.)

რონცოვის ყურადღებას და აკი იმსახურებს კიდევ. ქალაქის თამაშში ქართველი თავადი ვორონცოვის მუდმივი პარტნიორი და გამართობია. დაკვირვებული ლ. ტოლსტოი უფრო შორს მიდის. ვორონცოვის მისაღებ ოთახში ის ამჩნევს გაკოტრებულ ქართველ თავადს, რომელსაც ბრწყინვალეა; მხოლოდ ტანისამოსში შერჩენია. აქ იქო გაკოტრებული ქართველი თავადი დიდებული ქართულ ტანისამოსით, რომელმაც იდავიდარაბა და ხელთ, იგდო გაუქმებული საეკლესიო მამული“.

სურათი იმდენად რეალურია და ტიპური, რომ გიკვირთ, როგორ შესძლო მწერალმა ასე გაკვირით აღნიშნულ ამბებში სინამდვილის სიზუსტით მოცემა.

როგორც აღინიშნა — „ჰაჯი-მურატი“, ლ. ტოლსტოის კავკასიაში ყოფნის 50 წლის შემდეგაა დაწერილი. მწერალი უმთავრესად ლიტერატურულ წყაროებზე ემყარებოდა, მაგრამ ნახულისა და გაგონილის აღდგენას საკმაოდგილი აქვს დათმობილი ნაწარმოებებში. ლ. მიშკოვსკაიას ზედმიწევნით სიზუსტით და დოკუმენტალურად აღდგენილი აქვს ის წყაროები, რომლითაც სარგებლობდა ლ. ტოლსტოი „ჰაჯი-მურატის“ შექმნის დროს¹. როგორც ლ. მიშკოვსკაია სამართლიანად აღნიშნავს ვორონცოვის სადარბაზო სცენების აღწერისათვის, რომლებიც ამჟამად ჩვენ განსაკუთრებით გვაინტერესებს, ტოლსტოი სარგებლობდა ზისერმანის მოგონებით „25 лет на Кавказе“.

ზისერმანის აღნიშნულ მოგონებაში ვორონცოვთან ახლო მდგომ პირთა შორის, მართლაც, ვხვდებით მარიამ ორბელიანის, ელენე ერისთავის, მანანა ორბელიანისა და სხვა ქართველი თავადი ქალებისა და მამაკაცების სახელებს. მაგრამ ის, რაც ნიშნეულია აღწერილი სცენებისა-

¹ Л. Мышконская — Работа Толстого над произведением. Сообщение „Хаджи-Мурата“ — 1928 г.

თვის, ის ძირითადი, რაც ლ. ტოლსტოიმ თავის ნაწარმოებში აღნიშნა, ზისერმანს მოხსენებული არ აქვს. შთაბეჭდილი იმ აზრით, რომ ლ. ტოლსტოი ალნიშნავს მანანა-ორბელიანის სილამაზეს, ან ქართველი თავადების ვორონცოვთან სადარბაზოდ სიარულს. ძირითადი ისაა, რომ ლ. ტოლსტოი იძლევა ამ თავად-აზნაურის წრის ნიშნულ დახასიათებას, რაც განსაკუთრებით საგულისხმოა და რაც ზისერმანს არ მოეპოება. ცხადია, ლ. ტოლსტოი არ ემყარებოდა მარტო საარქივო მასალას, არამედ იმ შთაბეჭდილებებსაც, რაც მან მიიღო ტფილისში ყოფნის დროს. საფიქრებელია, რომ ლ. ტოლსტოი ტფილისში რამდენჯერმე სტუმრად იყო მ. ვორონცოვთან, როგორც ამას პ. მიშკოვსკაია შენიშნავს¹.

ტფილისში ლ. ტოლსტოი ოფიციალური სამხედრო პირი შეიქნა, მანამდის კი ის კერძო მოქალაქედ ითვლებოდა. 1851 წ. 3 იანვარს კავკასიის არტილერიის ბრიგადის შტაბთან ლ. ტოლსტოი აბარებს საიუნკრო გამოცდებს, ლეზულობს მე-4 კლასის ფეირვერკერის ჩინს და მიწერილობას თავის ბრიგადაში წასასვლელად; 13 თებერვალს კი ტოლსტოის სამხედრო მდგომარეობა საბოლოოდ გაფორმებულია: ამ რიცხვით დაიწერა ბრძანება მისი სამხედრო სამსახურში ჩარიცხვის შესახებ საბატარეო მე-4 კლასის ფეირვერკად, მე-20 საარტილერიო ბრიგადის მე-4 ბატარეაში².

იანვრის შუა რიცხვიდან ლ. ტოლსტოი სამხედრო მოქმედების ხაზზე ბრუნდება საჩაჩნოში და, როგორც ოფიცერი, მონაწილეობას ლეზულობს ბრძოლებში.

¹ პ. მიშკოვსკაიას დასახელებული წიგნი გვ. 49.

² В. П. Федоров — „Лев Николаевич Толстой на военной службе в Кавказской армии“ 1910 г. № 12, გვ. 37 — 42.

1852 წ. 12 იანვარს, ტფილისიდან ახლად გამოგზავრებული ლ. ტოლსტოი საყურადღებო წერილს სწერს მრგოლსკაიას თავის სულიერი განწყობილების შესახებ.

ამ წერილში ის ხაზგასმით აღნიშნავს თავის საგრძნობლად შეცვლას და ამას კავკასიის გავლენას მიაწერს. „მე ძალზე შევიცვალე ზნეობრივად... ერთი წლის წინათ მე ვეძებდი ბედნიერებას და სიამოვნებას მოძრაობაში, ახლა კი, პირიქით, ფიზიკური და მორალური დასვენება ისაა, რასაც მე ენატრობ. მე მგონია, რომ აზრი, კავკასიაში გამოგზავრების შესახებ, ზენამ შთამაგონა... მე ვგრძნობ, რომ აქ უკეთესი შევიქენი (ეს კიდევ ცოტაა, რადგან მე ძალზე ცუდი ვიყავი) და ღრმად დარწმუნებული ვარ, რომ ის, რაც მე აქ შემემთხვევა, ჩემთვის უკეთესი იქნება, რადგან ღმერთს ასე სურს“¹. ამ აღსარებას რომ მისტიკური სამოსიელი ჩამოვაცილოთ, დავრწმუნდებით, რომ ლ. ტოლსტოიში მართლაც გარდატეხა მოხდა. სამხედრო საქმიანობამ უთუოდ ხელი შეუწყო ცხოვრებასთან ახლო მისვლას. სატახტო ქალაქებში ლ. ტოლსტოი მაღალ სალონურ არისტოკრატიულ წრეებში ტრიალებდა. მისი შეხედულება ძალზე შეზღუდული იყო, ის გალაღებული არისტოკრატის თვალთ უცქეროდა ცხოვრებას. კავკასიაში კი ლ. ტოლსტოი ხალხს შეეჯახა, მასთან ახლოს მისვლა მოუხდა. ლ. ტოლსტოი ჯერ კიდევ ლიბერალი გრაფის თვალთ უყურებდა კავკასიის ამბებს. კოშმარული აზრები და არისტოკრატიული სიზანტე ხშირად ეწვეოდა ლევ ნიკოლოზის ძეს, თავის „სიყმაწვილის დღიურში“ 1851 წ. 11 ივნისს ლ. ტოლსტოი წერს: „ბანაკი, ღამეა უკვე ხუთი დღეა, რაც აქ ვცხოვრობ და შეპყრობილი ვარ ჩემგან უკვე დიდი ხნით დავიწყებული სიზარმაცით. დღიური სრულიად გადავაგდე. ბუნება; ღრმელ-

¹ Л. Толстой, Письма... I т. гл. 33—34.

ზედაც მე ყველაზე მეტ იმედებს ვამყარებდი კავკასიისაკენ გამომგზავრების განზრახვის დროს, არ წარმოადგენს არაფერს წარმტაცს. სიზარმაცე, რომელიც, მეგონა, აქ სავსებით გაქრებოდა, ისევ მიპყრობს“¹ მაგრამ ასეთი გადაწყვეტილება კავკასიაში მყოფ ლ. ტოლსტოისათვის დამახასიათებელი არაა. ის მხოლოდ ზოგჯერ შეიპყრობს მომავალ დიდ მწერალს. ცხადია, მოაზროვნე დაკვირვებულ რეალისტ მწერლის გატაცება კავკასიის ბუნებას ისე არ შეეძლო, როგორც ის წინა თაობის დიდი პოეტების თხზულებებშია წარმოდგენილი. რუსი მწერლებიდან ლ. ტოლსტოი პირველია, რომელიც კავკასიას რომანტიკული ფანტასტიკისა და ეგზოტიკის თვალთ არ უყურებს.

24 წლის ლ. ტოლსტოი თავის პირველ კავკასიის ცხოვრებიდან დაწერილ—ნაწარმოებში („Häner“ დაწერილია 1852 წ.) იშვიათი ოსტატობით გვიხატავს იმ რუსოფიცერთა ტიპებს, რომლებიც კავკასიას თავის შექცევისა და ეგზოტური რომანტიკის საგნად სთვლიან; ვის დაავიწყდება პორუჩიკ როზენკრანცის კომიზმამდე მისული, ნიღაბ აფარებული მედიდურება „Häner“-ში. პორუჩიკი იაფფასიანი პოპულარობის მოსახვეჭად მთიულებში, გარეგნულ იერს იცვლის. მთიულის ტალავარს ღებულობს და რამდენიმე ადგილობრივ სიტყვასაც სწავლობს.

„თავის ტანისამოსით, ცხენზე ჯდომით, ქცევის მანერითა და საერთოდ მთელი მოქცეობით ეტყობოდა რომ ის ცდილობდა თურქს დამსგავსებოდა. ის ჩვენთვის გაუგებარ ენაზე კიდევ ელაპარაკებოდა თურქებს, რომლებიც მასთან ერთად ცხენებით მიდიოდნენ; მაგრამ მათმა გაოცებულმა დამცინავმა ცქერამ, მე დამარწმუნა, რომ

¹ Л. Н. Толстой — Дневник молодости, т. I. 1847—1851. Москва, 1917 г.

მათ ამ ოფიცრის არაფერი ესმოდათ. ეს იყო ერთ-ერთი ჩვენი ოფიცერთაგანი, გულადი, მეომარი ლერმონტოვისა და მარლინსკის მიხედვით. ეს ხალხი კავკასიას ჩვენი დროის გმირებს თვალთ უყურებს მულა ნურებისა და სხვათა მსგავსად, და თავის მოქმედებაში ხელმძღვანელობს არა თავის მისწრაფებებით, არამედ ამ ნიმუშების მსგავსად ¹.

ლ. ტოლსტოი საკმაო მოხდენილად ამათრახებს ამ ოფიცერს, ამეღავენებს მის თეატრალურ პოზას და იმ განწყობილებას, რომელიც ამ ოფიცერსა და მთიულებს შორის შეიძლება ნამდვილად არსებობს. გარეგნული იერი ვერ ცვლის საქმის ვითარებას; მტერთან მეგობრობაც ფიქტიურია. ტოლსტოის მოყავს ერთი ეპიზოდი ამ ოფიცრის მთიელებთან მეგობრობიდან, რომელიც აშკარად ადასტურებს, რომ მთიულებმა კარგად იციან ტანისამოს-შეცვლილი მტრის ნამდვილი სახე და არც დაინდობენ მას. „ერთხელ, ღამით ერთ-ერთი ექსპედიციის დროს, ის მეგობრებით (კუნაეებით) მოდიოდა, გზაში ტყვიით დასკრა ერთი ჩაჩანი და ტყვედ წამოიყვანა. ამის შემდეგ ეს ჩაჩანი შვიდ კვირას პორუჟიკთან ცხოვრობდა; პორუჟიკი, როგორც თავის უახლოეს მეგობარს, ისე უფლიდა და წამლობდა მას. როდესაც ავადმყოფი განიკურნა, პორუჟიკმა საჩუქრებით გამოისტუმრა ის. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ერთერთი ექსპედიციის დროს, როდესაც პორუჟიკი უკან იხევდა ალყით, რომელსაც მოწინააღმდეგეები ტყვიას უშენდენ, მას მტრების ბანაკში მისი სახელი მოესმა: მისი დაპრილი მეგობარი ცხენით წინ წამოვიდა და პორუჟიკსაც ანიშნა ასე მოქცეულიყო; პორუჟიკი მივიდა თავის მეგობართან და ხელი გაუწოდა. მთიელები მოშორებით იდგნენ და არ ისროდნენ: მაგრამ როგორც კი პორუჟიკმა ცხენი უკან გააბრუნა, რამდენიმე კაცმა პო-

¹ Л. Н. Толстой — Пол. собр. Соч. (юб. изд.) т. 3. 33. 22.

რუჩიკის ტყვია დაუშინა, ერთი ტყვია მას კიდეც მოხვდა¹.

მეტად საყურადღებო და საინტერესო ეპიზოდია ასეთი ოფიცრებთან მთიელების განწყობილების გასარკვევად. მეგობარმაც კი არ დაინდო რუსის ოფიცერი. პიროვნული მეგობრობის გრძნობა საზოგადოებრივმა მოვალეობამ დააჩლევია. მარლინსკისა და ლერმონტოვის ლექსებზე აღზრდილ ოფიცრებს ვერ უშველა მთიულებთან დაახლოების ცდამ. ლ. ტოლსტოი არ აანალიზებს ამ ფაქტს. შეიძლება ვიფიქროთ-ის ყოველგვარი კომპროსებისა და სანტიმენტარული განწყობილების წინააღმდეგი იყო „ველურ“ მთიელებთან. მაგრამ მკითხველს ობიექტურად სულ სხვაგვარი დასკვნა გამოჰყავს. თარდა ეხდება რუსეთის ცარიზმის კოლონიალურ პოლიტიკას. შეფარდებული იდია იჩრდილება და შიშველი ვერაგობის, ბრძოლისა და მთიულების დაპყრობის სურათი იჭრება წინ. ლ. ტოლსტოი თავის გმირების პირით მრავალჯერ ესხმის თავს კავკასიის მისტიფიკატორებს.

კავკასიაში მისი ყოფნის დროს დაწერილ მეორე ნაწარმოებში „ტყის კრაში“ („Пынка леса“) საყურადღებო დიალოგი იმართება კავკასიის ხაზზე მოქმედ სამხედრო პირებს შორის. ავტორი ძალზე მოხერხებულად სვამს საკითხს რუსეთის მხედრობის კავკასიაში „მოღვაწეობის“ შესახებ. კარიერის და ჩინ-მენდლების სურვილი ძირითადი მამოძრავებელია რუსეთის ოფიცრებისათვის კავკასიის ომებში. ობიექტი კი მთიელების დაპყრობაა, თუმცა რომანტიკის ჩრდილი თან სდევს ამ საქმიანობას.

ერთ-ერთი ოფიცერი ელაპარაკება ავტორს. „რუსეთში კავკასიას რალაც დიდებულებით სახავენ, მუდმივ ხელუხლებელი ყინულებით, სწრაფი ჩანჩქერებით, ხანჯლებით,

¹ იქვე გვ. 23.

საზღვრით, ჩერქეზი ქალებით ყველაფერი ეს რაღაც სა-
შინელებაა, სინამდვილეში კი ამაში არაფერი სასიხარუ-
ლო არაა“.

ავტორი ეთანხმება მოსაუბრეს, რომ რუსეთში სულ
სხვაგვარად უყურებენ კავკასიას, ვინემ აქ...:

მოსაუბრე აწყვეტინებს ავტორს სიტყვას და შენიშ-
ნავს, რომ მას საშინლად არ მოსწონს კავკასია.

— არა, კავკასია ჩემთვის ახლაც კარგია, მაგრამ სხვა-
გვარად—შენიშნავს ავტორი. ლ. ტოლსტოი არ ამთავრებს
აზრს. თითქოს გაურკვეველია, როგორ სხვაგვარად მოს-
წონდა მწერალს კავკასია. მაგრამ ერთი რამ უდაოა, რომ
ლ. ტოლსტოი კავკასიას რომანტიკოსების თვალთ არ
უყურებდა და კავკასიაში ხალხის რეალური ცხოვრებით
დაინტერესდა.¹

ლ. ტოლსტოი „Haдep“-ში (1852 წ.) საკმაო მოხდე-
ნილად ახასიათებს კავკასიის მაშინდელ არმიის მთავარ
სარდალს, და შემდეგ მთავარმართებელს ბარიატინსკის.
გენერლის სახე იმდენად უახლოვდება თავ. ბარიატინსკის
რომ „სოვრემენიკში“ „Haдep“-ის დაბეჭდვის შემდეგ, ლ.
ტოლსტოი დღიურში წერს: „მე ძალიან მაშფოთებს, რომ
ბარიატინსკი თავის თავს იცნობს მოთხრობაში („Haдep“).

როგორ უყურებს „ეს განათლებული“ მომავალი მთა-
ვარმართებელი კავკასიის ამბებს. „Haдep“-ში ლ. ტოლ-
სტოის აწერილი აქვს ლაშქრობის ერთი ეპიზოდი მთიე-
ლების წინააღმდეგ. გააფთრებული ბრძოლისა და სის-
ხლის ღერის მაყურებელი ბარიატინსკი აღტაცებით ამ-
ბობს:

¹ 1852 წ. 29 მაისს ლევ ტოლსტოი თავის დღიურში აღნიშ-
ნავს: „მთელ დილას ვოცნებობდი კავკასიის დაპყრობაზე“, (ტ. 46,
გვ. 119) უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს საკითხი ლევ ტოლსტოის საკმა-
ოდ აღელვებდა.

„როგორი მშვენიერი სანახაობაა“.

„განსაცვიფრებელია, კემშარიტად დამატკობელია — იბრძოლო ისეთ ლამაზ მხარეში“, უდასტურებს მისი თანმხლებელი მაიორი.

— „განსაკუთრებით კარგ კამპანიასთან ერთად“ — უმატებს გენერალი სასიამოვნო გაღიმებით.

ლ. ტოლსტოის ყურადღება სხვა მხრივაც მიმართული. ის კარგად ამჩნევს, რომ ომი თეატრული სილამაზე არაა და ხალხი უბრალო მანეკენი.

„უკანა მხარეს მომესმა დაჭრილის კვნესა. ეს კვნესა საოცრად მალეღვებს და ომის სურათი უეცრად ჰკარგავს მთელ თავის მშვენიერებას. მაგრამ არაფრია, ჩემ გარდა, თითქოს ამას არ ამჩნევს: მაიორი იცინის, როგორც ემჩნევა დიდი გატაცებით; მეორე ოფიცერი სავსებით წყნარად აგრძელებს დაწყებულ სიტყვას; გენერალი მოწინააღმდეგეთა მხარისაკენ იცქირება და მეტად წყნარი ღიმილით ფრანგულ ენაზე ლაპარაკობს რაღაცას შესახებ“¹.

ჩანს თავ. ბარიატინსკის ლ. ტოლსტოი საკმაო კარგად იცნობს. საყურადღებოა, რომ 24 წლის ლ. ტოლსტოი სავსებით სწორად აღნიშნავს იმ განდიდებისა და ანგარების წყურვილს, რომელიც ბარიატინსკის კავკასიაში ამოქმედებდა. მეფის სასახლის ამბების მცოდნე და მაღალი წრის პირების ახლო მეგობარი პეტრე დოლგო-რუკოვი — თავის „Петербургские очерки“-ში საკმაო სი-ცხადით არკვევს ალ. ბარიატინსკის კავკასიაში გამგზავრების მიზანს. პეტერბურგში ძალზე განცვიფრებული იყვნენ, როდესაც ბარიატინსკის განზრახვა შეიტყვესო. „მხოლოდ ზოგიერთი მიხვდა — რაში იყო საქმე; ეშმაკი მოხუცი ერმოლოვი, ერთ კაცს, რომელიც გაკვირვებას გამოთქვამდა ბარიატინსკის პეტერბურგიდან გამგზავრე-

¹ Т. 3. გვ. 33 (იხ. იხ.)

ბის გამო, უპასუხებდა „კავკასიაში ხომ დიდი მთებია პეტერბურგში კი საფლობი ქაობია, ქაობში კი იმდენად არ შეიძლება განძრევა, რამდენად მთებში მწვერვალებზე ასვლაა მოსახერხებელი“¹.

„კავკასიაში ბარიატინსკი ეწეოდა იშვიათად ნებიერ ცხოვრებას“ შენიშნავს იგივე პ. დოლგორუკოვი. განდიდების მანია ალ. ბარიატინსკის დამახასიათებელი თვისება იყო. თავის სამხედრო ხასიათის მოხსენებებში ის საკმაო მოხერხებულად აღწერს მისი ხელმძღვანელობით წარმოებულ „გრანდიოზულ“ ბრძოლის სურათებს, წვრილმანებს აბუშებერაზებს და აფერადებს. ბარიატინსკი ამ ხერხებით ცნობილი ცბიერი დიპლომატის მიხ. ვორონცოვის დასმარებით კიდევ აღწევდა მიზანს და ჩინებს ჩინებზე ლეზულობდა².

თავის მემუარებში პ. დოლგორუკოვი სამართლიანად აღნიშნავს ბარიატინსკის თვითნებურსა და დესპოტურ პოლიტიკას კავკასიაში, ბარიატინსკის თავის თავი შეუზღუდველ მონარქად ეხატებოდა; ყველა თავს იხრიდა გონებრივად მეტის მეტად შეზღუდულ და აფექტების მოყვარე მთავარმართებლის წინაშე³. ალ. ბარიატინსკთან ახლო მდგომი გრიგოლ ორბელიანი, ჩვენი თანამემამულე პოეტი, სარდალი აღტაცებული იყო ბარიატინსკის საქართველოში ჩამოსვლით. „მოდის თქვენკენ მთავარ-მართებელი კნიაზი ბარიატინსკი, კაცი ღვთისაგან დალოცვილი, სრული ყოვლისფრით, გულით, გონებით, კეთილ-განზრახვებით. მოდის დიდის სიყვარულით, დიდი სურვილით საქართველოს გამდიდრებისათვის. ღმერთმან მისცეს შემწეობა თვისი და სიცოცხლე აღსრულებისათვის“

¹ Петр. Вл. Долгоруков «Петербургские очерки. Москва, 1934 г. გვ. 210—211.

² იქვე—გვ. 213.

³ იქვე გვ. 222.

ყავლისა მის, რაიცა მიაშმო თავის პლანებიდან. ხელმწიფესა და თვით ღმერთსა ჰყვარებია საქართველო, რომ ეს კაცი გამოვზავნეს აქა მთავარ-მართველად. აბა რაც შეგეძლოსთ, მხიარულებით მოეგებენით: ზურნით, ნალარით, ცხენის ქენებით, ყიჟინით, ყვირილით, ვინც როგორ იცოდეთ, ისე მიეგებენით. სულ ბაირალებით...¹ პათეთიურად სწერდა გრ. ორბელიანი დალესტნიდან ტფილისში ყაფლან ორბელიანს, გ. ორბელიანი აღტაცებული იყო ბარიატინსკის მთავარმართებლად დანიშვნით. პოეტი სარდალი საქართველოს კეთილდღეობას თავის და მისი გვაჯრის წევრთა კარიერის ზრდით ზომავდა; და მართლაც ბარიატინსკის მთავარმართველობის დროს² გ. ორბელიანმა დიდ წარმატებებს მიაღწია, და, როგორც სამართლიანად შენიშნავს პ. დოლგოროუკოვი, ბარიატინსკიმ ფაქტიურად „კავკასიის მთავარმართველობა წინდო გენერალ-ადიუტანტს თავად გრიგოლ დიმიტრის-ძე ორბელიანს“³.

¹ „სტოვრება და ღვაწლი გრ. ორბელიანისა“ — ი. მეტნარჯია „მრამბე“ 1904 წ. № 4 გვ. 17.

² Петерб. омеркн გვ. 222.

უგუველია, რომ მთიულების ცნობილი ამკლებისა და განთქმული სარდალის გრიგოლ ორბელიანის შესახებ ლევ ტოლსტოის საკმაოდ ბევრი ცნობები ჰქონდა, მით უფრო რომ გრიგოლ ორბელიანი ძალზე დაახლოებული იყო მთავარ სარდალ ა. ბარიატინსკისთან, რომელსაც ლევ ტოლსტოი ხშირად ხვდებოდა და ახლოს იცნობდა.

1853 წელს 22 ოქტომბერს ლევ ტოლსტოი დღიურში წერს: „სადილის შემდეგ ვიყავი გრომანთან, რომელთანაც მოვიდა სამურსკის პოლკის ოფიცერი და ზოვეითხრო მრავალი შესატყვევი ამბავი ზაქათალას შესახებ“ (ტომი 46, გვ. 179). როგორც სჩანს ეს ამბავი ეხება შამილის ლაშქრობას ზაქათალას, სადაც იმ ხანებში გრიგოლ ორბელიანი სამხედრო და სამოქალაქო საქმეების უფროსად ითვლებოდა. გ. ორბელიანი ზაქათალას ვიწრო ხეობაში დაუხვდა შამილს და სასტიკი ბრძოლა გაუმართა მას, რის გამო შამილი იძულებული იყო უკან დაეხია, ზაქათალის ბრძოლების და გამარჯვებების

ადსახეშნავია, რომ გ. ეორონცოვისა და ალ. ბარია-ტინსკის ცბიერი და კოლონიზატორული პოლიტიკა იმ დროინდელ წყერალთა მიერ თითქოს შეუმჩნეველი დარ-ჩა. პირიქით, თავადაზნაურულ ოფიციალურ ლიტერატუ-რასა და კერძო მიმოწერაშიაც კი მეფის რუსეთის ეს სა-ტრაპები ქება-დიდებით იხსენიებიან. თუ რამდენად ძლი-ერი იყო ეს ტენდენცია ქართულ ლიტერატურაში, ამას აკაკის პოემა „ეორონცოვიც“ ადასტურებს. ჯერ კიდევ ქაბუკი ლ. ტოლსტოი ააშკარავებს ამ მოხელეების მმარ-თველობის ნამდვილ ბუნებას და მათს დამოკიდებულებას ადგილობრივ მცხოვრებთან. არ შეიძლება ითქვას, რომ ლ. ტოლსტოიმ თანამიმდევრად გადაგვიშალა რუსეთის ბიუროკრატიული მმართველობის ნამდვილი სახე კავკასი-აში და კერძოდ საქართველოში, მაგრამ ორიოდე დამა-ხასიათებელი ხაზით მოგვცა მეტი, ვინემ იმ დროის რო-მელიმე მწერალმა.

თავის პირველსავე მოთხრობებში ლ. ტოლსტოი ამ-ჟღავნებს, ომისადმი უარყოფით დამოკიდებულებას: „ნუთუ ძნელია ცხოვრება ადამიანებისათვის ამ ლამაზ ქვეყანაში, ამ თვალუწვდენელ ცის ქვეშ. ნუთუ ამ მომხიბლავ ბუნე-ბის გარემოცვაში ადამიანის სულში შეიძლება დაისადგუ-როს, ბოროტების გრძნობამ, შურისძიებამ ან მისწრაფე-ბამ თავის მსგავსი ადამიანის განადგურების შესახებ“¹.

საკმაოდ შეფერადებული ამბავი უშუალოდ გ. ორბელიანის სახელ-თან იყო დაკავშირებული (იხ. *Кавказский сборник*, т. XI გვ. 499—523).

ამიტომ ბუნებრივია თუგინდ ამ ამბავთან დაკავშირებით ლ. ტოლსტოის სცოდნოდა გრიგოლ ორბელიანის ვინაობა.

როგორც გრ. ორბელიანის წერილიდან (1851 წლის 9 ივლისის თარიღით ილია ორბელიანისადმი) სჩანს თემირხანშურანში ლევ ტოლსტოი პირადად შეხვედრია გრიგოლ ორბელიანს. (უკანასკნელი ცნობა მომავლოდა აკ. გაწერელიამ).

¹ А. Толстой т. 3. (იხ. იხ.) გვ. 29.

როგორც სამხედრო პირი ლ. ტოლსტოი ტფილისიდან დაღესტანში ამოსვლის შემდეგ, ლაშქრობებში მონაწილეობას ღებულობდა. ამ ლაშქრობის ერთერთი აქტიური ხელმძღვანელი იანეული თავის მოგონებებში „Восемнадцать лет боевой и мирной жизни 20-й Артиллерийской бригады“ (Тифлис, 1837 г. т. II) აღწერს იმ სამხედრო ნაწილების მოქმედებას, სადაც ლ. ტოლსტოი ღებულობდა მონაწილეობას.

„1852 წელს, წერს იანეული, საფუძველი დაედო მტკიცე გადაწყვეტილებას საბოლოოდ დაპყრობილი ყოფილიყო ჩაჩნეთი.

ამ წელს მარცხენა ნაწილის მთავარ-სარდალმა თავად ბარიატინსკიმ დაიწყო ის, რაც დაამთავრა და განამტკიცა საბოლოოდ შვიდი წლის შემდეგ. მაშინ როდესაც ის ბრწყინავდა მთავარმართებლისა და მეფის ნაცვლის დიდ პოსტზე კავკასიაში“. როგორც ირკვევა, მარცხენა ფლანგზე მოქმედებდა 20 ბრიგადაც, რომელშიაც მონაწილეობას ღებულობდა — „ორი ოცეული ბატარეისა და მსუბუქი ქვემეხების № 4 ბატარეია“ კაპიტან ხილკოვის მეთაურობით და დივიზიონი № 5 მსუბუქი ბატარიისა, კაპიტან ტვერიტანოვის ხელმძღვანელობით... აქვე იყო ბაკლანოვის კოლონკა“. პოლკოვნიკ ბაკლანოვის კოლონა შედგებოდა ათი როტისა და ხუთი ასეული მწყობრისაგან, ამავე კოლონაში მუშაობდენ პორუჩიკი მაკალინსკი და პოდპორუჩიკი ლადოენსკი. „В одном из оружий главного отряда батарейной № 4 батареи уносным фейрверком был граф Лев Толстой, боლოს ავტორი უკვდავ თხზულებათა: „Рубка леса“, Война и Мир“ და სხვა: მთავარ არტილერიის რაზმის უფროსი იყო 20 ბრიგადის კომანდირი პოლკოვნიკი ლევინი¹.

¹ იანეულის დასახელებული მოგონება გვ. 94—95

მე-20 ბრიგადის იმ ნაწილში, სადაც ლ. ტოლსტოი მსახურობდა, საკმაოდ ბევრი ქართველი ითვლებოდა. სამხედრო სამსახურში. საყურადღებოა ამ მხრივ ცნობილი მწერლის რევაზ ერისთავის გამოქვეყნებული „დღიურები“. ეს დღიურები მრავალ მხრივად საინტერესოა: რ. ერისთავი ასე თუ ისე ლიტერატურული ფიგურაა, მართალია, ილია ჭავჭავაძის ბასრი კალმის შემდეგ, რევაზ ერისთავი მივიწყებას მიეცა და ის მხოლოდ ამ ცნობილი პოლემიკის გახსენების დროს თუ ცოცხლდება მკითხველის მეხსიერებაში, მაგრამ რევ. ერისთავი, როგორც პირველი სალიტერატურო ჟურნალის „ცისკრის“ მოკალმე, ანგარიშ გასაწევი ფიგურაა და უთუოდ გამომხატველია იმ დროინდელი თავად-აზნაურული ინტელიგენციის განწყობილებისა; ამას თუ გინდ ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ რევ. ერისთავს ბევრი დამცველი აღმოუჩნდა „ცისკრის“ ფურცლებზე.

„წელსა 1853-ს იანვრის 27-ს ძლივს დავიძარიტ გროზნიდან დიდის გზილამ, მარცხნივ მოვბრუნდით და მთა-მთა უგზო-უკლოთ ნოვოიურტში მოვედით. იმ დღეს, ორ საათის შემდეგ მოსვლისა, ბარონ-როზინი მოვიდა და მოგვილოცა ბარიატინსკის ლენერალ ადიუტანტობა, რომელსაც ჩვენც ერთობ სათითოთ მიულოცეთ, მაშინვე შამპანსკი გახსნეს, ჯერ თითონ დალია ხელმწიფის სადღეგრძელო და შემდეგ ჩვენ ბარიატინსკის სადღეგრძელო დავლიეთ და ურა შევძახეთ. დიდათ მხიარული იყო კნიაზი; სწორე გითხრა მეც გულით მიამა, ეს ასეთი კაცია, რაც მისცენ, ყველა შეშვენის. ამავე დროს ზინოვიევიცაც პოლკოვნიკობა მიულოცეთ. შემდეგ ყველანი თავთავის ბინაზე წავედით. იმ ღამეს კონსტანტინე დადიანი, მიხეილ, სვიმონ თუმანოვი და ალექსანდრე დადიანი ერთად ვიდექით, ვახშამი ძალიან მხიარულად გავატარეთ სვიმონმა ბევრი გვაცინა“¹.

¹ რევ. შალვას ძე ერისთავის გამოუქვეყნებელი დღიურები რე. 3.

ბაკლანოვის „ატრიადი“-ს ამბები, სადაც ლ. ტოლსტოი ირიცხებოდა, რევას ერისთავს თავის დღიურებში ზედმიწევნით ზუსტად აქვს აღწერილი. ამ დღიურებში რ. ერისთავი თანამიმდევრობით და დიდი აღტაცებით მოგვითხრობს მთიელების აწიოკებასა და აოხრების ამბებს. ბუნებრივია, რომ რევ. ერისთავი და დღიურებში აღნიშნული ქართველი ოფიცრები ხშირად შეხვედებოდნენ ლ. ტოლსტოის სამხედრო ოპერაციებისა და დასვენების დროს. რ. ერისთავი თავის „დღიურებ“-ში არ აღნიშნავს ამ შეხვედრებს, რადგან ლ. ტოლსტოი მაშინ უბრალო ფეიერვერკერი იყო. ლ. ტოლსტოისათვისაც ასეთივე უნდა ყოფილიყო რ. ერისთავი და მისი თანამებრძოლი ქართველი ოფიცრები. ზემომოყვანილი ამონაწერი და საერთოდ რევ. ერისთავის „დღიურები“ საყურადღებოა სხვა მხრივაც. როგორ ამართლებდა პრიველეგიური წოდება თავის მოქმედებას დაღესტანში. ჩანს მათ ამოძრავებდა იგივე განდიდების და სახელის მოხვეჭვის გრძნობა, რაც ამოქმედებდა რუსეთის სამხედრო მოხელეებს ვორონცოვიდან და ბარიატინსკიდან დაწყებული უბრალო ოფიცრებამდის, და რაც ასე მოხდენილად გამოხატა ტოლსტოი იმ თავის კაცკასიურ მოთხრობებში. თვითონ ლ. ტოლსტოიც კი პერიოდში ხშირად ოცნებობდა სამხედრო კარიერაზე. განსაკუთრებით აწუხებდა მას რუსეთში „უჩინოდ“ დაბრუნება¹.

ბარიატინსკის წარმატებით აღფრთოვანებული რ. ერისთავი გრ. ორბელიანის აღნიშნული განწყობილების მონაწილე და გამომჟღავნებულა.

¹ Л. Толстой. т. 46. Мемуар. гл. 158--159.

საყურადღებოა, რომ 1853 წლის თებერვლისა და მარტის თვის დღიურებში ლევტოლსტოი და რევას ერისთავი აგვიწერენ ერთსადაიმავე სამხედრო ნაწილების და პუნქტების მოქმედებას (შეად. ლ. ტოლსტოი Мемуар (46) გვ. 156—158 და რევ. ერისთავის დღიურები 4—5 გვ.).

მ. ტაშბიძე 1854 წ.

ლ. ტოლსტოი — „Набег“-სა და „Руска леса“-ში იძლევა მისი მონაწილეობით გამართულ ლაშქრობის სურათებს და ზოგიერთ სახეებს. საყურადღებოა, რომ „Набег“-ის პირვანდელ რედაქციებში ახალგაზრდა ოფიცერს ალაღინს ლ. ტოლსტოი „ქართველ თავადს“ უწოდებს¹. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ ქართველ თავადის პროტოტიპად რ. ერისთავის მიერ დასახელებული ერთერთი ქართველი თავადი ყოფილიყო.

კავკასიაში ყოფნის დროს ლ. ტოლსტოის უთუოდ საკმაო ცნობები ჰქონდა დეგრადირებულ ქართველი თავად-აზნაურების შესახებ.

დადასტურებულია, რომ განსაკუთრებით გასული საუკუნის 40-იანი წლებიდან ეკონომიურად დაქვეითებული პრივილეგიური წოდების წარმომადგენლები ავაზაკობასა და მძარცველობასაც კი არ ერიდებოდნენ ფულების მოსახვეჭად. გაქნილი თავადები ამ ყაჩაღობის ხლართში ხშირად ითრევდნენ და ზოგჯერ უდანაშაულოდაც ხვევდნენ ზოგიერთ პირებს. ასეთი ფაქტები იმდენად ხშირი და საყურადღებო იყო 50-იან წლებში, რომ ლევ ტოლსტოიმაც მიაქცია ამ გარემოებას ყურადღება.

1853 წლის ნოემბრის პირველ რიცხვებში ასეთ ამბავთან დაკავშირებით დასჯილმა სამხედრო პირმა ალ. სტასიულევიჩმა² უამბო ლ. ტოლსტოის მეტად საყურადღებო ეპიზოდი ფოსტის გაძარცვიდან, რომლის ინიციატორები იყვნენ ქართველი თავადები ივანე აშილაზვარი და ოქრო ერისთავი. 1853 წლის 4 ნოემბრის თარიღით ლ. ტოლსტოის თავის დღიურში შეაქვს სტასიულევიჩის ნაამბობი:

¹ История писания Набега Юн. изд. т. 3. გვ. 289.

² ალ. სტასიულევიჩი გუსკოვის პროტოტიპად არის მიჩნეული (მოთხრობა Разжалованный“).

„მეტეხის ციხეში დაპატიმრებული იყვნენ ქართველი თავადები ამილახვარი და ერისთავი და სამი ჯარისკაცი მკვლელობისა და ფოსტის გაძარცვის გამო. მათთან ერთად დატუსაღებული იყო რამოდენიმე იმერელი, რომელთაც ამ საქმეში მონაწილეობა ბრალდებოდა. ციხეში ჯარისკაცები ახერხებდნენ ამილახვართან შეხვედრას და აცნობეს მას, რომ ქალაქში შენახული აქვთ 25.000 მანეთი ვერცხლით. ჯარისკაცები პირდებოდნენ ამილახვარს ამ ფულის მოტანას თუ მას ციხიდან გაუშვებდნენ. ამილახვარმა მიმართა ყარაულის ოფიცერს ზაგობელს და დაპირდა ჯარის-კაცებისათვის გაეყოლებია თავის იმერლები (რომლებიც განთქმული არიან თავის დაპირებათა შესრულებით); იმერლები ივალდებულებდნენ უკანვე დაებრუნებიათ ჯარის-კაცები ცოცხალი ან მკვდარი.

ზაგობელი დაეთანხმა; იქესი პატიმარი გამოუშვეს ღამით, პატიმრებმა გაძარცვეს და მოკლეს გამვლელები, მოიტანეს 500 მანეთი და გაინაწილეს ამილახვართან და ზაგობელთან ერთად. ჯარისკაცებმა განაცხადეს, რომ მათ ვერ მოახერხეს შენახული ფულის მოტანა. ზაგობელმა შემდეგშიდაც გაუშვა ის პატიმრები და სხვათაშორის იმდღესაც, როდესაც ყარაულის უფროსობა ჩაიბარა სტასიულევიჩმა“. ამილახვარის ინიციატივით ეს პატიმრები ხშირად ძარცვავდნენ და იკლებდნენ ტფილისის მცხოვრებლებს. ბოროტმოქმედება გახსნილი იქნა, რამაც ყარაულის უფროსის სტასიულევიჩის დაპატიმრებაც გამოიწვია. სტასიულევიჩი არწმუნებდა ყველას, რომ ის უდანაშაულო იყო ამ საქმეში. ლევ ტოლსტოი თავის დღიურში შენიშნავს; „დამნაშავეა თუ არა ის? ღმერთმა თუ იცის, მაგრამ, როდესაც მან თავის გაპირვება მიამბო, მე ცრემლები ძლივს შევიკავე“¹. ამ ამბავს ლევ ტოლსტოიზე დიდი შთა-

¹ Л. Толстой, т. 46. гл. 195.

პეკდილეზა მოესდენია, რადგან 1 ნოემბრის დღიურში ცენტრალურ საკითხად მას „სტასიულევიჩის ისტორია“ აქვს აღნიშნული. სჩანს ლ. ტოლსტოი ძალზე დაინტერესებულა ამ „ისტორიითა“ და ძისი ინიციატორებით. მთავრობის ოფიციალურ ცნობაში ამ ისტორიის შესახებ ვკითხულობთ:

„1849 წელი აგვისტოს 13, ღამის პირველ საათზე გაძარცულია ფოსტა, რომელიც მიდიოდა ღართის-კარიდან ქსნის სადგურში (გორის გზით) და წაღებულია 18.209 მან. და 52 კპ., გაძარცვის მთავარი ხელმძღვანელი და მომწყობი თავად ივანე ამილახვარი, თავადისა და აზნაურის ყველა ღირსების უფლების და მთელი ქონების ჩამორთმევის შემდეგ, გადასახლებულია ორენბურგის საპატიმრო როტაში 10 წლით. ამ ვადის დამთავრების შემდეგ კი ციმბირში სამუდამოდ საცხოვრებლად. მასთან ერთად საპატიმრო როტაში გაიგზავნა ოქრო ერისთავი აზნაურისა და თავადის ყველა უფლებების ჩამორთმევის შემდეგ. აზნაური ჩხეიძე—ერთერთ შიდა გუბერნიაში (ტულისა) პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ. აზნაურები კურცხელია, ქარუმიძე და კლიშიაშვილი საპატიმრო როტაში 10 წლით და შემდეგ ციმბირში სამუდამო საცხოვრებლად. გლეხ გაბრიელ მორბედაძეს კი, რომელიც ჩაბმული იყო ბოროტმოქმედებაში თავის მეზობლის ბრძანებით გულწრფელი მონანიებისა და ბოროტმოქმედების გახსნის ხელისშეწყობისათვის თავად ვორონცოვის შუამდგომლობით ყოვლად უმოწყაალესი განკარგულებით ეპატია დანაშაული და ოჯახით განთავისუფლდა ბატონყმურ დამოკიდებულებისაგან“¹. ეს ოფიციალური ცნობა მრავალმხრივაა საინტერესო. ინიციატორები იმ ძარცვა-აგაზაკობის, რომელსაც ლევ ტოლსტოიმ განსაკუთრებუ-

¹ Акты. т. X. гл. 831.

ლი ყურადღება მიაქცია ქართველი თავად-აზნაურობა, მებატონეთა ბრძანებით ამ საქმიანობაში გლახაკობაცაა ჩათრეული, მაგრამ როგორც ამ ცნობიდანაც სჩანს გლახი თავის მებატონეს საკმაო „ერთგულებას“ ვერ უწევს და თავის ანტაგონისტურ დამოკიდებულებას ამჟღავნებს მემამულისადმი. ამ ფოსტის გაძარცვის ინიციატორებიდან ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ფიგურაც ერია. ერთი მათგანი, ოქრო ერისთავი, ჩვენს მწერლობაში საკმაოდ ცნობილი ფიგურაა.

ოქრო (იგივე ივანე ერისთავი) ცნობილ პოეტ დრამატურგის გ. ერისთავის ძმაა. 1837 წელს გიორგი ერისთავი გრ. ორბელიანს ოქროს შესახებ წერს: „ჩემი ძმა მოვიდა ჩემთან შობას, он восхитил меня своею ловкостью¹. წერილში გ. ერისთავი განსაკუთრებულ ხაზს უსვამს თავის ძმის „გავერობილებას“, ცეკვაში დახელოვნებას და არისტოკრატიულ სალონებში იშვიათი ყურადღების დამსახურებას. ამავე წელს გ. ერისთავმა ლექსიც კი უძღვნა ოქრო ერისთავს „ჩემს ძმას ივანეს“².

პოლონეთში გადასახლებული მწერალი თავის გულის-ნადებისა და სულიერი განცდების ახლო თანამოზიარედ ოქრო ერისთავს თვლის.

და ვიქმენ სოფელს დაობლებული...
მაგრამ დავცხრები ჰსჯობს დუმილება,
მებრალვის შენი მე გრძნობილება-

ოქრო ერისთავი ფართო ლიტერატურული საზოგადოების ყურადღებასაც იმსახურებდა—გადასახლებიდან ახლად დაბრუნებულ ოქროს, 50-იანი წლების ქართული

¹ გიორგი ერისთავის გამოუქვეყნებელი წერილიდან (პირველად იბეჭდება გ. ერისთავის აკადემიურ გამოცემაში).

² იხ. გ. ერისთავის თხზულებანი 1884 წ.

იეატრის მსახიობმა პოეტმა და დრამატურგმა გიორგი დვანიძემ ლექსი უძღვნა — „ოქრო დავითის ძე ერისთავს“.

ბედმა გიმუხთლა თუნცა მეხთალმა,
უბედურობის წამოჰყრა ქარმა,
გაგტყორცნა სადღაც უცხოთა მხარეს,
მიგცა რუსეთის ცივს ყინვა-ჰაერს,
თორმეტი წელი გტანჯა გაკვნესა,
ყოფლი ბოროტი შენზე დათესა,
მას არ გაჯერა თუ ის არ გაემარა,
რომ არი არედ სად არ გატარა,
სულ შემოგცარცვა რაც გყვანდა, კარგი
ველარა ნახე შენი გიორგი,
შენსა ლოდინში ამოხდა სული,
ველარ გიხილა დაბრუნებული!...

ლექსი დაწერილია 1865 წელს გ. ერისთავის გარდაცვალების ერთი წლის შემდეგ. თვითონ ოქრო ერისთავიც ეწეოდა ლიტერატურულ მუშაობას. გიორგისთან ერთად მან თარგმნა ბესტუჟეფ-მარლინსკის „მოლა-ნური“ და „ამალათ-ბეგი“ 1852 წელს ჟურნალ „ცისკრის“ ოქტომბრის ნომერში დაბეჭდილია მოთხრობა უცნობი ავტორისა — თარგმნილი „ფრანციცულიდან“ ოქრო ერისთავის მიერ. ამდაგვარად სტასილოვიჩის ისტორიის ორგანიზატორები, რომელმაც ასე ააღელვა ლევ ტოლსტოი, საკმაოდ გამოიჩინილი პირები იყვნენ ქართულ თავად-აზნაურულ წრეებში. ლევ ტოლსტოის გაკვრით მაინც უნდა სცოდნოდა ეს ამბავი, როდესაც ქართული პრივილეგიური წოდების შესახებ ასეთი უარყოფითი აზრი გამოუმუშავდა.

როგორც აღინიშნა, სერიოზული ლიტერატურული მუშაობა ლ. ტოლსტოიმ კავკასიაში დაიწყო. მისი ყოფნის დროსვე ქვეყნდება ლ. ტოლსტოის პირველი ნაწარმოები

¹ გ. დვანიძის გამოუქვეყნებელი ლექსი. (პირველად იბეჭდება გ. ერისთავის აკად. გამოცემაში).

„ბავშობა“. ტფილისში ის სწორეთ ამ ნაწარმოებზე მე-
შაობდა. 1852 წელს 20 მარტის თარიღით ტოლსტოი თა-
ვის დღიურებში წერს:

„ტფილისში ერთი თვე გავატარე მერყეობაში, რა მე-
კეთებია.... ნოემბრის თვიდან მე ვმკურნალობდი, ვიჯექი
მთელი ორი თვე შინ, ე. ი. ახალ წლამდის. ეს დრო
თუმცა მოსაწყენი მაგრამ წყნარი და სასარგებლო იყო:
მთლიანად დაეწერე პირველი ნაწილი“. ლ. ტოლსტოი
ტფილისში დაწერილ თავებს უკითხავს თავის ძმას ნიკო-
ლოზს, რომელსაც, როგორც ტოლსტოის დღიურიდან
ჩანს, არ მოსწონებია ძმის ნაწარმოები და ურჩევია შეს-
წორება. საბოლოოდ ეს ნაწარმოები ლ. ტოლსტოის
1852 წლ. ივნისში დაუმთავრებია ¹ 3 ივლისს ლ. ტოლს-
ტოიმ სელნაწერი ჟურნალ „სოვერემონიკის“ რედაქტორს
ნ. ნეკრასოვს გაუგზავნა მსჯავრის დასადებად. ფრთხილი
მწერალი მხოლოდ ინიციალებს აწერს ნაწარმოებს და პა-
სუხს თავის ძმის საშუალებით ლეხულობს. ნიკიერმა პოე-
ტმა და გამოცდილმა რედაქტორმა ნ. ნეკრასოვმა მაშინვე
იგრძნო დიდი ტალანტი და წამაქეზებელი წერილით აცნო-
ბა თანხმობა დაბეჭდის შესახებ, ვიდაც ლ. ტ.—ს. სტარო-
გლადოვსკაიას სტანიცაში. თუმცა ძალზე უხეიროდ, ცენ-
ზურისაგან დამახინჯებულად, მაგრამ მაინც დაჩქარებით
დაიბეჭდა ლ. ტოლსტოის „ბავშობა“, რასაც მკითხველი
საზოგადოება აღტაცებით შეხვდა. წარმატებით წაქეზებუ-
ლი მწერალი იწყებს მოთხრობების წერას კავკასიაში

¹ ლევ ტოლსტოი დიდხანს ყოყმანობდა სალიტერატურო დებიუტ-
ზე. 1852 წლის 7 აპრილის დღიურში წერს: „გავგზავნი თუ არა ამ
ნაწარმოებს? მე არ გადავიწყვეტია, ნიკოლინკას (ძმის) აზრი გადა-
წყვეტს ამ საკითხს. ეს საქმე ძლიერ მალეღეებს... ძალიან მინდოდა
დამეწყო პატარა კავკასიური ამბავი, მაგრამ ნებას არ მივცემ. თავს
ეს ჩავიდინო დაწყებული შრომის დაუმთავრებლად“. (Литератур.
ტ. 46, გვ. 107).

წარმოებული ომების შესახებ და თანდათანობით დიდი მწერლის სახელს იხვეკს. იმ დროინდელ პრესაში კრიტიკოსები აღნიშნავდნენ, რომ ლ. ტოლსტოი ომის სურათების უბადლო გაჰმხატველია და მას რუსეთის გამოჩენილი კლასიკოსების გვერდით აყენებდნენ, მაგრამ ლ. ტოლსტოი სოციალური ყოფის უფრო ღრმად შესწავლას ცდილობდა. სამხედრო თემატიკა მისთვის იმ თავითვე იღელური არ იყო. დღიურში შეტანილი ერთი ცნობა გვაფიქრებინებს რომ ლ. ტოლსტოის კავკასიის ცხოვრებიდან იმდენად სამხედრო ამბები არ „ხიბლავდა“ „არაფერი არ დამიწერია, მე ვფიქრობ, რომ აქ კავკასიაში არ შეიძლება აღვწერო გლეხთა ყოფა. ეს მალეღვებს მე“.

უთუოდ ნაყოფიერი იყო ლ. ტოლსტოისათვის კავკასიაში ყოფნა. აქ დაიწყო მან სერიოზული ლიტერატურული მუშაობა, აქვე აგროვებს დიდი მწერალი მრავალ მასალას უკვდავი მხატვრული თხზულებისათვის. „ომისა და ზავის“ რამოდენიმე დეტალიც კავკასიაშია მოხაზული¹.

კავკასიამ ტოლსტოიზე, როგორც მწერალი შემდეგში თვითონვე აღიარებდა, წარუშლელი კვალი დასტოვა. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ის ასე კმაყოფილებით იგონებდა თავისი ცხოვრების კავკასიურ პერიოდს.

სხვადასხვა გარემოებამ და ამბავმა ლ. ტოლსტოი შემდეგშიც მრავალჯერ დაუკავშირა კავკასიასა და კერძოდ საქართველოს.

II

გასულ საუკუნის 70-წლებიდან ლ. ტოლსტოი უდიდეს და საყურადღებო ფიგურად იქცა არა მარტო რუსულ, არამედ მსოფლიო ლიტერატურაში. მონუმენტალური მხატვრული თხზულებებით ლ. ტოლსტოი არამც თუ დადგა

¹ Л. Толстой, т. 46. გვ. 185, 209.

ცნობილ მწერალთა რიგში, არამედ მრავალ შემთხვევაში დაჩრდილა ისინი. დიდი მხატვარი და ღრმა მოაზროვნე თანდათანობით ტიტანურ თეგურად გადაიქცა და უაღრესად პოპულარული გახდა მთელს მსოფლიოში. ლენინი თავის წერილებში ლ. ტოლსტოას შესახებ, გენიალურ ანალიზს იძლევა იმ პირობების ასახსნელად, რომელთაც ხელიშეუწყვეს უდიდესი მხატვრის ჩამოყალიბებას. ერთის მხრივ სიძულვილი არსებული წყობილებისადმი და თვითმყრობელობის მკაცრი კრიტიკა, მეორე მხრივ პოლიტიკური მოუმხადებლობა, სისუსტე და ბოროტების წინააღმდეგობის გაუწევლობის ქადაგება — რომელიც ლ. ტოლსტოიმ პატრიარქალური გლეხობიდან შეითვისა, — განსაკუთრებით 80-წლებიდან ლ. ტოლსტოის შეხედულებისათვის დამახასიათებელი ხდება.

ლ. ტოლსტოი ამ პერიოდში ცხოვრების მასწავლებლად გვევლინება. მას განსაკუთრებით აწუხებს და აღელვებს ფილოსოფიურ-რელიგიური საკითხები, ადამიანის რაობისა და დანიშნულების, სიკვდილისა და სიცოცხლის და სხ. შესახებ. საერთო დაქსაქსულობის და უიმედობის დროს პატრიარქალურ გლეხობასა და წვრილ ბურჟუაზიულ ინტელიგენციაში ლ. ტოლსტოის მოძღვრებას საკმაო მიმდევრები უჩნდება. ლ. ტოლსტოი ცხოვრების უდიდესი მოძღვრის შარავანდედით იმოსება და რჩევა-დარიგების მოციქულად ხდება.

ლ. ტოლსტოის გამოჩენილ ბიოგრაფის ბირიუკოვის ჩვენებით, ჯერ კიდევ 70-წლებიდან ლ. ტოლსტოი მრავალ წერილებს ღებულობდა, რომელშიაც სხვადასხვა პირი ლ. ტოლსტოის სთხოვდა რჩევა დარიგებას ამა თუ იმ საკითხის შესახებ. ეს წერილები განსაკუთრებით 80-წლებიდან გახშირდა. ერთ ერთი ასეთი შეკითხვა 1887 წელს ტფილისიდანაც გაუგზავნიათ უცნობ ქალიშვილებს. ტფილისელ ქალიშვილებს შეკითხვაზე ლ. ტოლსტოიმ წერი-

ლით უპასუხა, რომელიც 1897 წ. 12 მარტს დაიბეჭდა ტფილისში გაზეთ „Новое Озрение“-ში. რედაქციამ ლ. ტოლსტოის ეს წერილი გაზეთის პარველ გვერდზე მოათავსა და ასეთი შენიშვნა წარუძღვარა: „რამდენიმე ახალგაზრდა ქალის აქედან გაგზავნილ შეკითხვაზე გრავ ლევ ნიკოლოზის-მე ტოლსტოისთან - რა საქმე შეეძლო ერჩია მას იმათთვის, ცნობილმა მწერალმა უპასუხა შემდეგი წერილით“.

წერილის შესავალში ლ. ტოლსტოი ზოგად დარიგებებს აძლევს ტფილისელ ქალიშვილებს. „თქვენ თხოულობთ საქმეს. გარდა საერთო ჩვენი საქმისა — ვიზრუნოთ იმ შრომის შესამკირებლად, რომელიც იხარჯება სხვების მიერ ჩვენ საცხოვრებლად, შევკვეცოთ ჩვენი მოთხოვნილებანი და გავაკეთოთ ჩვენივე ხელებით ის, რის გაკეთებაც შეიძლება ჩვენთვისა და სხვისთვის — მცოდნე ხალხს. აქვს კიდევ სხვა საქმე. გავუზიაროთ ეს ცოდნა სხვებს. დაეუბრუნოთ ის უკანვე იმ ხალხს, რომელმაც ჩვენ აღგვზარდა“. ამ შესავალში მკაფიოდ ისმის ლ. ტოლსტოის უტოპიურ-ქრისტიანული მოძღვრება. შეამცირე შენი მოთხოვნილებანი და იშრომე და ქრისტეს მოძღვრების საფუძველზე ემსახურე ხალხს. შემდეგ ტოლსტოი კონკრეტულად მიუთითებს ტფილისელ ქალიშვილებს საქმეზე. მოსკოვში არსებობს სახალხო წიგნების გამომცემლობა, სწერს ლ. ტოლსტოი, რომელიც ცემს ანბანს, არითმეტიკის, ისტორიის წიგნებს, და აგრეთვე კალენდრებს, სურათებს და მოთხრობებს. ლ. ტოლსტოი ურჩევს შემკითხველებს: აიღეთ ერთ ერთი ასეთი გამოცემა გადაიკითხეთ — შეასწორეთ ან საესებით გადააკეთეთ ის. შემდეგ ლ. ტოლსტოი უფრო კონკრეტულ მითითებებს იძლევა. რას უნდა ეხებოდეს შესწორება და გადაკეთება და ბოლოს დასძენს: „ამგვარად, თუ ეს მუშაობა თქვენ მოგწონთ, აირჩიეთ ის დარგი, რომელიც თქვენი ფიქრით უკეთ შეგიძლიათ

იმუშაოთ, და მომწერეთ მე. მე თქვენ გამოგიკზავნით რამდენიმე წიგნს. ძალიან მინდოდა, რომ თქვენ დათანხმებულიყავით ჩემ წინადადებაზე. სამუშაო, უთუოდ სასარგებლოა. სარგებლიანობის ხარისხი დამოკიდებული იქნება იმ სიყვარულზე, რომლითაც თქვენ ამ საქმეს მოეპყრობით“.

თქვენი ლევ ტოლსტოი.

ამ წერილის კვალი შემდეგ იკარგება. არაა დარჩენილი ცნობა, დაეთანხმენ თუ არა ლ. ტოლსტოის ტფილისელი ქალიშვილები ამ წინადადებაზე ან როგორი კავშირი დამყარდა დიდ მწერალსა და ტფილისელ შემკითხველებს შორის. წერილი საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ რჩევა-დარიგებისთვის ტფილისიდან ახალგაზრდობის ერთმა ნაწილმა ლ. ტოლსტოის მიმართა და დიდმა მწერალმაც ასე თუ ისე კონკრეტული დარიგება მისცა შემკითხველებს. საყურადღებოა, რომ ამ წერილში ლ. ტოლსტოი არ შლის მისთვის დამახასიათებელ აბსტრაქტულ გეგმებს ღვთის მაძიებლობისა და ცხოვრების აზრის ძიების შესახებ. მწერალი მცირე საქმეების რჩევით იზღუდება და არც საზოგადოებრივი საქმიანობის გეგმებს უსასაფრთხოა.

მე 90 წლებიდან ლ. ტოლსტოი უფრო უახლოვდება ამიერკავკასიასა და კერძოდ საქართველოს.

ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 40-წლებში ა/კავკასიაში რუსეთიდან გადმოსახლებული იყვნენ თავისებური რელიგიური სექტის ერთი ჯგუფი—დუხობორები. დუხობორთა სექტანტური მოძრაობა არსებითად უმწეო და სტიქიური პროტესტი იყო მეფის მთავრობის ძალდატანების წინააღმდეგ სოფლის მოსახლეობის შეძლებულ ნაწილზე. მე-90 წლებში კავკასიის დუხობორები უახლოვდებიან, კავკასიაში გადმოსახლებულ ტოლსტოელებს. მეორე მხრივ ლ. ტოლსტოის ხელმძღვანელობით მოწყობილი გამომცე-

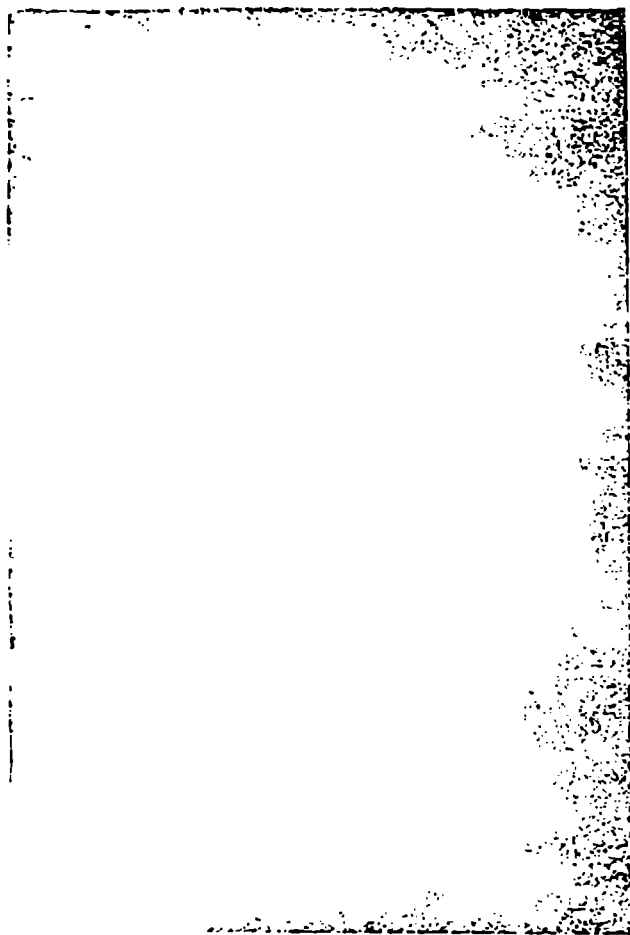
მლობის „Посредник“-ის წიგნაკებმა სათანადო გამოხმა-
 ურება ჰპოვეს დუხობორებში. ასე, რომ მე 90-წლების
 დასაწყისიდან კავკასიის დუხობორებში საგრძნობი სტი-
 ქიური მოძრაობა დაიწყო მთავრობის ზოგიერთი კანონის
 წინააღმდეგ. კავკასიის დუხობორები უარს აცხადებდნენ
 სამხედრო სამსახურზე. არ ემორჩილებოდნენ ადგილობრივ
 ადმინისტრაციის განკარგულებებს და სხვ. 1895 წლის
 ზაფხულში დაიწყო მასიური რელიგიური მოძრაობა კავ-
 კასიის დუხობორთა შორის. მათი ხელმძღვანელის პეტრე
 ვერიგინის რჩევით, დუხობორებმა გადაწყვიტეს იარაღის
 განადგურება და 1895 წლ. 28-29 ივნისს რელიგიური
 რიტუალთ საზეიმოდ კიდევ მოახერხეს სამ ადგილას
 იარაღის დაწვა.¹ მთავრობამ სასტიკი ზომები მიიღო
 მეაზობხე სექტანტების წინააღმდეგ. ურჩი დუხობორები
 4000 კაცამდის გამოარეკეს თავის ბინებიდან და გადაასახლეს
 საქართველოს მთიან ადგილებში. დუხობორთა ხელმძღვა-
 ნელები კი დააპატიმრეს. დუხობორთა ამ მოძრაობამ
 უდიდესი გავლენა მოახდინა ლ. ტოლსტოიზე. ლ. ტოლს-
 ტოი უთუოდ კარგად ამჩნევდა, რომ დუხობორების მო-
 ძრაობაზე მის მოძღვრებას მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა.
 ლ. ტოლსტოის მოძღვრება კი—არა წინააღუდგე ბორო-
 ტებას,—აშკარა შეუსაბამო იყო ამ სისხლის ღვრისათვის.
 ლ. ტოლსტოი ცდილობს როგორმე შეუმსუბუქოს მწარე
 ხვედრი თავის თანამოაზრეებს. იწყებს წერილების წერას
 გავლენიან პირებთან, აგროვებს ფულებს დუხობორების
 სასარგებლოდ და სხვ. სწორედ ამ პერიოდში ეცნობა ის
 უფრო ახლოს, ა/კავკასიას, კერძოდ საქართველოს და მრავალ
 ქართველს. ამ დროს ტოლსტოველები, რომლის გა-
 ვლენითა და დახმარებით მოქმედებდნენ დუხობორები სა-
 ქართველოში ბლომად იყვნენ. მაგალითად კავკასიაში ამ

¹ იხ. П. И. Бирюков—Л. Н. Толстой — Биография т. III. (ბერ-
 ლინის გამოცემა 1921 წ. გვ. 428.).

დროს გადმოსახლებული იყო ცნობილი ტოლსტოველი—
თავადი დიმიტრი ზილკოვი, რომელიც სისტემატურად
აწვდიდა ლ. ტოლსტოის ცნობებს დუხობოროთა შევიწრო-
ების და დარბევის შესახებ. ¹ თავისუფალ რელიგიურ იდეე-
ბისათვის აქვე იყო გადმოსახლებული ტოლსტოველი,
ალექსანდრე მიხეილის-ძე ბოდიანსკი, რომელმაც 1890
წ. უარი განაცხადა მიწის კერძო საკუთრებაზე. ალექსან-
დრე ბოდიანსკი ერთხანს ცხოვრობდა ქუთაისშიაც. ² სა-
ქართველოშივე გადმოსახლებული იყო 1890 წლის დასას-
რულს ფიოდორ უშაკოვი, რომელსაც ლ. ტოლსტოის
თანამოსაზრების გამო აეკრძალა სატახტო ქალაქებში
ცხოვრება. უშაკოვი გადმოსახლდა კავკასიაში და სამუდა-
მოდ დამკვიდრდა ბათუმში. 1895 წელს კავკასიაში ჩამოვი-
დენ ცნობილი ტოლსტოველები პ. ბირიუკოვი და ინგლი-
სელი—არტურ სინჯონი. ტოლსტოველებს საკმაო თანა-
მოაზრებები ყავდათ წერილ-ბურჟუაზიულ ინტელიგენტურ
წრეებში. მათ შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ილია
პეტრეს-ძე ნაკაშიძე. ილია ნაკაშიძე ლევ ტოლსტოის ეცნო-
ბა სწორედ დუხობოროების მოძრაობასთან დაკავშირებით.
თავის მოგონებაში „როგორ გავიცანი ლევ ტოლსტოი“
(სახელგამი—1928 წ.). ილია ნაკაშიძე აღნიშნავს როგორ
აინტერესებდა ლ. ტოლსტოის დუხობოროების ბედი და
ვინ აწვდიდა მათ შესახებ ცნობებს დიდ მწერალს. „დუ-
ხობოროების შესახებ სწერდენ ლეონ ნიკოლოზის-ძეს აგრე-
თვე ადგილობრივი მცხოვრებლები, რომლებიც მონაწი-
ლეობას იღებდნენ დუხობოროების საქმეში და იმათ მოძრა-
ობას თანაუგრძნობდნენ. უკანასკნელთა რიცხვს ვეკუთვნოდი
მეც—წერს ილია ნაკაშიძე, ამ სტრიქონების დამწერი.

¹ იხილეთ—II. Бирюков-ის დასახელებული წიგნი გვ. 429—431.
დ. ზილკოვი ახალგაზრდობაში ქუთაისში წსახურობდა ოფიცრად.
(იხ. არ. ჯორჯაძე—წიგ. III გვ. 104).

² Л. Толстой—По.т. соб. соч. (юб. пзд.) т. 72. გვ. 52.

ლ. ტაღლიძის, ვ. ჩერტოვის და პ. ბირილუკის 1897 წ.

მე ვცხოვრობდი ტფილისში და ხშირად ვხვდებოდი დუხობორებს: ისინი დრო გამოშვებით ჩამოდიოდნენ ქალაქში თავის საქმეების გამო, ხშირად მეწვეოდნენ ხოლმე და მიზიარებდნენ თავიანთ შორის რელიგიურ მოძრაობის ამბებს". (გვ. 5). 1896 წელს, ილია ნაკაშიძემ პირველად ინახულა ლ. ტოლსტოი და ჟამბო კავკასიის დუხობორების უმწეო მდგომარეობა ამკები.

ლ. ტოლსტოიმ ილია ნაკაშიძეს გამოაცანა ცნობილი წერილი „К Кавказским духоборам“, სადაც ლ. ტოლსტოი წერდა: „თქვენი ძმა ი. პ. ნ. (ილია პეტრეს-ძე ნაკაშიძე—ვ. ა.) გავლით შემოვიდა ჩემთან, და მე მომესურვა მომეწერა თქვენთვის ის, რაც მე კი არა მართო, არამედ მრავალმა სხვამ ჩვენში და სასულიერო ადამიანების და ფიქრობს. გადმომცა მე ილია პეტრეს-ძემ თუ როგორ მოექცა თქვენი ახალგაზოგობა თავის ახანაგებს, რომლებმაც ციხე ვერ აიტანეს და სასულიერო სამსახურზე თანხმობა გამოაცხადეს. თუ თქვენ, თქვენი რწმენისათვის ტანჯულნი და დევნილნი, პატიებას სთხოვთ იმ ძმებს, რომლებიც თქვენმა ძაგალიანმა გაიტაცა, რა უდიდესი პატიება უნდა ვითხოვო მე, ლევ ტოლსტოი, ყოველგვარი დევნისაგან თავისუფალმა, იმ ადამიანებისაგან, რომლებსაც ჩემი ნაწერები უპატივნეს და ამია გამო სდევნიან და სჩაგრავენ".¹ ამ წერილში, რომელიც ილია ნაკაშიძის ცნობების საფუძველზე მოწერა ლ. ტოლსტოიმ კავკასიის დუხობორებს, მაჩანს ლ. ტოლსტოის მოძღვრების მთელი სიუქლოურე და უმწეობა. „ამის შემდეგ ლ. ნ. დაწვრილებით და დიდის ყურადღებით გაპოქითხა ჩემი საკუთარი ამბავი,—წერს ილია ნაკაშიძე, როგორ

¹ Полное собр. соч. Льва Толстого т. XXII гв. 185. (ბირიუკ გამ.). აგრეთვე ნ. ნაკაშიძის მოგონების 8 გვ.

ცხოვრობ, რა საქმეს ვადგივარ და სხვა“. ტფილისში დაბრუნების შემდეგ ილია ნაკაშიძე აქტიურად ეწეოდა ტოლსტოის იდეების პროპაგანდას, რის გამო ის კავკასიიდან გააძევეს 5 წლით. მოსკოვში ილია ნაკაშიძე კიდევ უფრო დაუახლოვდა ლ. ტოლსტოის¹. ღუბოზორების კანადაში გამგზავრებასთან დაკავშირებით ლ. ნ. სწერდა ი. ნაკაშიძეს: „მივიღე წერილი კანადიდან. მე არავეინ არ მყავს კავკასიაში. არ შეგიძლიათ გაიგოთ, სადაა ეს ლარიონ მახორტოვი — სურს თუ არა მას წასვლა. თუ სურს, მე ვფიქრობ, რომ მისთვის ჩვეულებრივად უნდა ავილოთ საზღვარგარეთის პასპორტი და მოუძებნოთ ადგილი გემზე“. ასეთ დავალებებს, როგორც ტოლსტოის მახლობელი კაცი, ხშირად ღებულობდა ი. ნაკაშიძე. მეტად საყურადღებოა ი. ნაკაშიძის მოგონება ლ. ტოლსტოის შეხედულებათა შესახებ საქართველოზე.

„ყოველთვის გულწრფელი, ცხოველი სიყვარულით მოიგონებდა ხოლმე ლეონ ნიკოლოზისძე კავკასიას და ძავის საკუთარ ცხოვრებას მთებში“. „იგი გამოუტყდა მეგობრებს, რომ ზოგჯერ მას ძალიან იტაცებს იქით წასვლის სურვილი“. სიცოცხლე ისე მოკლეა, — მითხრა ლეონ ნიკოლოზისძემ, რომ საეჭვოა, როდისმე კიდევ მოძიხდეს ყოფნა თქვენს მშვენიერს სამშობლოში. მაგრამ რო-

¹ ლ. ტოლსტოის ასრებს იმ ხანებში იხიარებდა ილია ნაკაშიძის გეულლე — ხინო ნაკაშიძეც (ცნობილი საბავშვო ნწერალი და რედაქტორი) კმართან ერთად ის რამდენიმეჯერ შეხვედრია ლ. ტოლსტოის. ი. ნაკაშიძისადმი მიწერილ წერილებში ლ. ტოლსტოი ყოველთვის განსაკუთრებული პატივისცემით იხსენიებს ნ. ნაკაშიძეს.

ლ. ტოლსტოის მეულლეც სოფო ანდრეის ასული, თავის დღიურებში რამოდენიმეჯერ აღნიშნავს ნაკაშიძეების სტუმრობას, მაგრამ საერთოდ როგორც ტოლსტოელებს, „მოსაწყენ“ ხალხად ახასიათებს მათ. (იხ. Дневник С. А. Толстой. 1897—1909. გვ. 36, 44, 66, 78).

ცა მეორედ დავიბადები,—დაუმატა ლეონ ნიკოლოზის-
ძემ და იუმორმა, ღიმმორეულმა აზრმა გააშუქა თვისი
მზიარული სხივით სიცოცხლით სავსე სახე ძვირფასი მო-
ხუცისა,—მე ურუოდ გამოვისერიანებ თქვენსკენ კავკასიაში
ველოსიპედით“¹.

ი. ნაკაშიძის გადმოცემით ლ. ტოლსტოი საკმაო ბევრ
ქართველ სტუდენტებს იცნობდა: „ოთხმოციან წლებში
ლეონ ნიკოლოზის-ძე გაეცნო ქართველ მოსწავლე ახალ-
გაზრდობას, მოსკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტებს—
ალექსანდრე დიასამიძეს, ვახტანგ ლამბაშიძეს და სხვა
ჩვენებურ სტუდენტებს, რომელნიც ეწვეოდნენ ხოლმე
მას სხვადასხვა დროს მოსკოვსა და იასნაია პოლიანაში.
იგი ხვდებოდა ქართველ სტუდენტებს ერთი მისი ახლო-
ბელი მეგობრის ა. ნ. ღუნაევის ოჯახში. ამ ნაცნობო-
ბამ და იმ ცნობებმა, რომელიც მან გაიგო ქართველი
ცხოვრების, მდგომარეობის, ჩვეულებებისა და ხასიათის
შესახებ, განსაკუთრებით 1905 წლამდე და შემდეგაც, აი-
ძულეს იგი შეეცალა თავის აზრი ჩვენზე“.

„იმ აუარებელ წერილს შორის, რომელიც ყოველ
მხრიდან მოდიოდა ლეონ ნიკოლოზის-ძეს (საშუალოდ
დღეში ოცდათი ბარათი) იყო ბარათები ქართველებისა
და სომხებისაგანაც. ამ წერილებში გამოთქმული იყო
ღრმა სიყვარული და პატივისცემა დიდი მწერლისადმი,
და განსაკუთრებით, რაც ყველაზე უფრო ახარებდა ლეონ
ნიკოლოზის-ძეს, ღრმა შეგნება და თანაგრძნობა იმისა,
რაც ღრმად აღძრავდა, აღელვებდა და იზიდავდა მას მის
სიცოცხლის უკანასკნელ დროს“.

უნდა შევნიშნათ, რომ ლ. ტოლსტოის ქართველი
ხალხის შესახებ არასოდეს ცუდი აზრი არ გამოუთქვამს
და თუ თავის მოთხრობებში ანგარებით და ჩინმენდლე-

¹ ილია ნაკაშიძის მოგონებანი, გვ. 23.

ბით გატაცებული მლიქვნელი ქართველი თავადები გაკაწრა, ისინი საპართლიანად იმსახურებდნენ ამ მათრახს და ქართველები საერთოდ აქ არაფერ შუაშია. ერთი კი უთუოდ ცხადია, რომ ლ. ტოლსტოი მე-90-წლებიდან უფრო ახლოს იცნობდა ქართველებსა და საქართველოს. ილია ნაკაშიძის გარდა ლ. ტოლსტოის სხვა თვალსაჩინო მიმდევრებიც ყავდა საქართველოში. ერთი ასეთთაგანი იყო თავადი გიორგი ალექსანდრეს-ძე დადიანი. გიორგი დადიანი სამეგრელოს მფლობელი თავად დადიანის შვილისშვილი იყო. ის მონაწილეობას ღებულობდა რუსეთ-თურქეთის ომში და პოლკოვნიკის ჩინამდე მიაღწია. კავკასიაში გადასახლებული ტოლსტოევის დ. ხილკოვის გავლენით შეითვისა ლ. ტოლსტოის იდეები, თავი დაანება სამხედრო სამსახურს და სხვა თანამოაზრეებთან ერთად ოჯახით დასახლდა ნალჩიკის მახლობლად მდ. ლესკენას ნაპირას. ცოლი იზიარებდა ქმრის მსოფლმხედველობას. ცოლ-ქმარს საკმაო ბევრი გაქირვება გადაუტანიათ ამ ნიადაგზე. გ. დადიანის სიღედრს ხელისუფლების დახმარებით მოუწოდებოდა ბავშვები წაერთმია „ურწმუნო“ მშობლებისათვის. ამ ჯდგომარეობიდან თავის დასახსნევად დადიანი ცოლშვილით გაპარულა ოჯახიდან და ხსენებულ ადგილას დასახლებულა.

მის თანამოაზრე და მეზობელ ვ. სკოროხოდოვთან ერთად გ. დადიანი ხილის გასასყიდლად გაემგზავრა სად. პროხლადნაიასკენ, გზაში მოულოდნელად ავად გახდა და გადაიცვალა. ვ. სკოროხოდოვმა მისი ცხედარი ხუტორში მოასვენა. გ. დადიანი დაასაფლავეს თავის ბაღში. ქრმის დაკარგვას ძალზე შეუწუხებ: ა გიორგი დადიანის ცოლი ნადეჟდა, და გაუმწეავებია მისი დამოკიდებულება მეზობლებთან¹. ლ. ტოლსტოი შორიდან იცნობდა გ. დადი-

¹ Л. Толстой-юб. изд. т. 72 502—503 და В. Р. „князь Георгий Ал. Дадиани“, поср. 1905. А. Михайлов—В Толстовской колоний В. Евр. 1908 г. № 10.

ანს, როგორც მის ერთგულ მიმდევარს. 1900 წ. 8 აპრილს მოსკოვიდან ვ. სკოროხოლოვისადმი წერილში ლ. ნ. განსაკუთრებულ სალამს უძღვნის გ. დადიანს. სოლო ამავე წლის 7 ნოემბერს ლ. ტოლსტოი ს. ვორობიოვს სწერს: „როგორ მებრალემა დადიანი. ვფიქრობ მისი სიკვდილი ძალზე ცუდად იმოქმედებს ლეშენის მცხოვრებზე“¹. თუ რამდენად ღრმა შთაბეჭდილება დასტოვა ლ. ტოლსტოიზე გ. დადიანის სიკვდილმა ამას ადასტურებს 1900 წ. 7 ნოემბრის თარიღით გაგზავნილი წერილი დადიანის ქვრივისადმი.

„ძვირფასო დაო, სწერდა ტოლსტოი, მე არასოდეს არ მინახვიხარ არც თქვენ არც თქვენი განსვენებული ქმარი, მაგრამ მას შემდეგ რაც მე თქვენი ამბავი შევიტყვე, განუწყვეტლივ მიყვარდით თქვენ და თქვენი ლამაზი ცხოვრება. „ისეთი ძლიერი და საჭირო კაცის დაკარგვა, როგორც თქვენი ქმარი იყო, სამწუხაროა ჩემთვის, თქვენთვის კი ეს იქნება უალრესად სამძიმო“. შემდეგ ლ. ტოლსტოი ანუგეშებს ადრესატს ღვთის ნებით და მისტიკური დაპირებებით.

„ის რაც მე გამიგონია და შემეიტყვია თქვენი ქმრის შესახებ უფრო და უფრო მანალელებს მით, რომ მე არ ვიცნობდი მას, და არ შემეძლო მასთან კავშირით შემეთეცხებია ის სიმტკიცე და სიკეთე, რომლებიც, როგორც

¹ IOB. изд. т. 72. გვ. 550.

როგორც ირკვევა გიორგი დადიანი გატაცებული ტოლსტოველი იყო. მისი ხელმძღვანელობით დაარსდა ყაზარდოში ტოლსტოველთა პირველი კოლონია. ის ამ კოლონიის სულის ჩამდგმელად ითვლებოდა. საყურადღებოა, რომ გ. დადიანი უკანასკნელ ხანებში თვითონვე გრძნობდა ტოლსტოის მოძღვრების პრინციპზე მოწყობილი კოლონიის უსუსურობას. ამ კოლონიამ ჯერ კიდევ გ. დადიანის სიცოცხლეშივე დაიწყო რღვევა და მისი სიკვდილის შემდეგ ჩქარა დაიშალა (იხ. Голостовцы — Наранова 1912 წ. გვ. 11—22).

მე გადმომცეს, მისი ხასიათის თვისებას შეადგენდა. თუ თქვენ მომწეროთ მისსა და თქვენს შესახებ, და თქვენ შემდეგ განზრახვებზე, დიდად დამავალბეთ¹. სწერდა დასასრულ ტოლსტოი.

რელიგიურ-სექტანტურ მოძრაობასთან დაკავშირებით შემთხვევითმა და უსიამოვნო ამბებმაც დააკავშირა ლ. ტოლსტოი ქართველებთან. ღუბოზორების ერთ წყებას ბათომიდან ამერიკისაკენ 1898 წ. აცილებდა ლ. ტოლსტოის უფროსი ვაჟი ანდრეი ტოლსტოი. ტფილისში ყოფნის დროს 1898 წ. ანდრეი გაეცნო ელენე კონსტანტინე გურიელის ასულს, ილია ნაკაშიძის ბიძაშვილს და ხელი მისცა შეუღლებისათვის. რუსეთში დაბრუნების შემდეგ ანდრეიმ თავის განზრახვა შესცვალა¹ და 1899 წ. 8 იანვარს დიტერიხსის ქალი შეირთო. განშორებამ მომაკვდინებლად იმოქმედა გურიელზე და რევოლუერით თავის მოკვლა განიზრახა. კრილობა სასიკვდილო არ იყო, მაგრამ გურიელი ვეღარ გამობრუნდა და ერთი წლის შემდეგ გარდაიცვალა. გურიელის ბავშობის მეგობარმა, ინჟენერ ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილმა, ამ ამბის შესახებ ლევ. ტოლსტოის მწვავე წერილი გაუგზავნა.²

ლ. ტოლსტოიმ წერილითვე უპასუხა ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილს.

„ამ ამბავმა, რომელიც თქვენი წერილით მაცნობეთ, ჩემში აღძრა წამების შეგნების გრძობა, რამაც გამოუსწორებელი ბოროტება გამოიწვია, და რომელშიაც დამნაშავე ჩემთვის მახლობელი აღამიანია.“

¹ სოფიო ანდრეის ასული ტოლსტოი (ლ. ტოლსტოის მეუღლე) შვილის ამ გადაწყვეტილებების შესახებ 1898 წ. 19 აგვისტოს, თავის დღიურში წერს: „Андрюша писал отъездъ выдуманной кавказской невесте и очень этим озабочен“ (იხ. Дневники გვ. 74).

² Л. Толстой—письмо № 189, т. 72.

....ჩემი შვილის საქციელი, რომელიც გატაცებული იყო და შემდეგ შეიცვალა, თუმც ბოროტი არაა, მაგრამ მიუტოვებლად უაზრო და ურიგოა, მით, რომ სხვას დაჰპირდა და ვერ შეასრულა; ამიტომ მას ვერაფერი ვერ გამართლებს, განსაკუთრებით იმ საშინელი შედეგების გამო, რომელიც ამ საქციელს მოყვა. მე უჩვენებ მას თქვენ წერილს და დარწმუნებული ვარ, თუ როგორ სასტიკად დაიტანჯება ის. ვიცი აგრეთვე, რომ ეს ტანჯვა ვერ გამოასწორებს და გამოიყიდის ჩადენილ ბოროტებას“. ლ. ტოლსტოი თხოულობს ქრისტიანულად აპატიონ მის შვილს ეს დანაშაული და თანაგრძნობას უცხადებს გურიელის ოჯახს.

როგორც ილია ნაკაშიძე თავის მოგონებაში აღნიშნავს, უკანასკნელ ხანებში ლ. ტოლსტოი ბევრ წერილებსა და შეკითხვებს ლებულობდა კავკასიიდან და კერძოთ საქართველოდან. ეს კავშირი უკანასკნელ წუთამდის არ გაწყვეტილა. 1910 წ. 1 მარტს დღიურში ლ. ტოლსტოი წერს: „საინტერესო წერილებია. უპასუხე კეთილსინდისიერად“. ამ ერთერთი საინტერესო წერილის ავტორი, როგორც ირკვევა, იყო სექტანტი ს. კომლაძე¹ 24 მარტის დღიურში ლ. ტოლსტოი წერს: „საინტერესო წერილებია უპასუხე“—ამ საყურადღებო წერილების ავტორებია - ტელეგრაფისტი ნიკოლოზ მელიქიშვილი და ვინმე შანშიაშვილი ტფილისიდან. ლ. ტოლსტოის თანაზრე ქართველი მალაქია გიორგის-ძე ბოლქვაძე 1910--1911 წ. ერთთვიურ ჟურნალსაც კი სცემდა პეტერბურგში „В защиту человека“-ს სახელწოდებით. რედაქტორი ბოლქვაძე ხშირად მიმართავდა ლ. ტოლსტოის თანამშრომლობისათვის. ჟურნალის 1 ნომერი ლ. ტოლსტოის 1910 წლის 20 ივლისს მიუღია, ამავე დღეს

¹ Л. Толстой кн. III. т. 58 гл. 247.

გაუგზავნია თავის შენიშვნები რედაქტორ-გამომცემლისათვის, თანაც დასაბეჭდად მიუწოდებია თავის „ცხოვრების გზების“ წინასიტყვაობა. თავის უბის წიგნაკში № 5 ლ. ტოლსტოი იწერს დახსოვნებისათვის „შოველაპარაკო ჩერტკოვს, ამის შესახებ რა მივცე „В защиту чело-ка“-ს რედაქციას“ (ტომ. 58. გვ. 120 და 615).

ლევ. ტოლსტოის უტოპიურ ქრისტიანული მოძღვრების დიდი გავლენა განიცადა არჩილ ჯორჯაძეზე. ინგლისში ყოფნის დროს, არჩილ ჯორჯაძე დაუახლოვდა ტოლსტოის მიმდევართა ახალშენელებს და მათ შესახებ კიდეც დაბეჭდა წერილი (Совер. вестник“-ში 1893 წ.) „ამ ახალშენს იმ ხანებში ახლოს ვადევნებდი თვალყურს წერს არჩილ ჯორჯაძე.¹ აქვე ეცნობა არჩილ ჯორჯაძე რუსეთიდან გადმოხვეწილ ცნობილ ტოლსტოელებს. ვ. ჩერტკოვს, პ. ბულანჯეს, პ. ბირიუკოვს, სილკოვს და სხვ., და ამყარებს მათთან მკაძრო კავშირს. თავის წერილში („ლევ ტოლსტოი“) არჩილ ჯორჯაძე იძლევა აღნიშნულ პირთა მეტად დამახასიათებელ მხარეებს. დახასიათება იმდენად ზედმიწევნითია, რომ უბრალო ნაცნობობით არ შეიძლება ამდენი დეტალის დაკერა. მაგალითად: არჩილ ჯორჯაძე სამართლიანად შენიშნავს ვ. ჩერტკოვზე რომ „რამდენადაც დავაკვირდი, მისი გული საბოლოოდ დამშვიდებული და დაწყნარებული არ იყო“.²-ცნობილი ტოლსტოელების ვ. ჩერტკოვის ეს ფარული განცდები, როგორც ახლა დადასტურებულია, მხოლოდ მისი უახლოესი მეგობრებისათვის, იყო შესამჩნევი. არჩ. ჯორჯაძის მოგონებას უთუოდ რამდენიმე ახალი შტრიხი შეაქვს ტოლსტოელების დახასიათებებში. უეჭველია, რომ არჩილ ჯორჯაძე არამც თუ ეცნობდა და „თვალყურს ადევნებდა“

¹ თხუზღლებანი არჩილ ჯორჯაძისა. წიგნი პესამე. გვ. 93.

² იქვე—103 გვ.

ტოლსტოელების მოძრაობას, არამედ თანაუგრძობდა და იზიარებდა მას. ეს გარემოება საკმაოდ დადასტურებულია მემუარული ლიტერატურითაც.¹ ცხოვრების ლოლიკამ დაამსხვრია ლ. ტოლსტოის მოძღვრების ქრისტიანულ უტოპიური მხარე და ბევრი ტოლსტოელი სხვადასხვა წვრილ ბურჟუაზიულ პარტიებს მიეკედლა. ცნობილი ტოლსტოელი ხილკოვი ესეერების პარტიაში შევიდა. არჩილ ჯორჯაძე კი წვრილ ბურჟუაზიულ-აზნაურული პარტიის—სოც. ფედერალისტების ბელადი გახდა. არჩ. ჯორჯაძის 1910 წელს დაწერილი წერილი ლ. ტოლსტოის შესახებ გვაფიქრებინებს, რომ ის ლ. ტოლსტოის რელიგიურ-მორალური იდეების გავლენას შემდეგშიაც საკმაოდ განიცდიდა. ამ წერილში გამოსქევივის არჩილ ჯორჯაძის დიდი სიმპათია და თანაგრძნობა ტოლსტოის მოძღვრების იმ ცუდი მხარეებისა, რაც ასე სასტიკად ამხილა და გააკრიტიკა ვ. ლენინმა. წერილში იგრძნობა სასომიხილი და პესიმისტურად განწყობილი სკლისკვეთება ისეთი ინტელიგენტის, რომელიც ლ. ტოლსტოის მოძღვრების ცუდ მხარეს ჩაბლაუჭებია და „სიკვდილ-სასიცოცხლო სფინქსით“ მასების შეგნების დეზორგანიზაციას ახდენს.

1896 წლიდან 1903 წლამდის ლ. ტოლსტოი პერიოდულად მუშაობდა „ჰაჯი-მურატზე“. ამ მოთხრობისთვის ლ. ტოლსტოი აგროვებდა ყოველგვარ მასალას, რადგან ლ. ტოლსტოი იშვიათი სიზუსტით წერდა ისტორიულ თხზულებებს.

1902 წლ. 25 დეკემბერს ტოლსტოი კორღანოვს სწერდა: „როდესაც მე ისტორიულს ვწერ, მე მიყვარს უკიდურეს წვრილმანებამდე ვიყო სინამდვილესთან ახლო“² საისტო-

¹ ს. ქვარიანი მოგონებები ა. ჯორჯაძეზე

² Г. Бесухов—Л. Н. Толстой и Хаджи Мурат. Эривань 1928 г.

რომ და საცნობარო მასალების შესახებ ხშირად მიმართავდა ლ. ტოლსტოი ტფილისში ს. ესაძეს, ი. ნაკაშიძეს, ს. შულგინს, ი. კორღანავს და სხვებს.

სახელგანთქმული დიდი მწერლიდან არა მარტო წერილებით, არამედ პირადი ნახვითაც ლებულობდა ბევრი რჩევა-დარიგებას. ლ. ტოლსტოის სანახავად მოდიოდნენ ევროპელებიც და ამერიკელებიც. როგორც ჩანს, ა/კავკასიიდანაც ბევრი ესტუმრა ტოლსტოის. მართალია ტოლსტოველობა მასებში არ შექრილა, მაგრამ აქა იქ მის მოძღვრებას ყავდნენ მიმდევრები წვრილ-ბურჟუაზიულ ინტელიგენტურ წრეებში და სოფლის ჩამორჩენილ მოსახლეობის ზედა ფენებში. უბრალო ცნობის მოყვარეობის მიზნითაც ბევრი მიდიოდა ლ. ტოლსტოის სანახავად. მნახველთა რიცხვმა განსაკუთრებით 90-წლების დასასრულს იმატა. ხშირად ეს მნახველები უბერხულ მდგომარეობაშიც აყენებდნენ დიდ მწერალს. ასეთ მნახველთა დასახსიათებლად საინტერესო ეპიზოდი მოჰყავს ლ. ტოლსტოის ბიოგრაფ პ. ბირიუკოვს—მოქანდაკე ი. გინცბურგის მოგონებიდან: „ერთხელ ჩვენ სამუშაო ოთახში შემოვიდა მოსამსახურე და მოახსენა ლევ ნიკოლოზის-ძეს, რომ ვილაც ქალიშვილებს ტულიდან უნდათ თქვენი ნახვა.“

— რისთვის—ჰკითხა ლ. ნიკოლოზის-ძემ.

— ისე შეხედვა სურთ—უპასუხა მოსამსახურემ, რომელიც ალბად პირველად არ ახსენებდა მწერალს ასეთი შემთხვევების შესახებ.

— ალბათ ტყუილად მოსულან ტულიდან სახალხო მასწავლებლები—მელანქოლიურად დაუმატა მოსამსახურემ.

— ჰოი, როგორ მოსაბეზრებელია ეს—ნაღვლიანად თქვა ლ. ნ.—რას იზამ თხოვე. —აი თქვენ ნახავთ ცნობის მოყვარეებს; ეს საშინელებაა, როგორ მაწუხებენ მე ისინი. იმათ არაფერი არ უნდათ გარდა იმისა, რომ მე შემხედონ—მომმართა მე ლ. ნ.

და რაღაც უხერხულემა ვიგრძენი მე— ამბობს მოქან-
დაქე რ. გინცბურგი.

„შემოვიდა ოთხი ქალიშვილი და გაჩერდნენ კარე-
ბთან“.

— გამარჯობათ, — უთხრა ლ. ნ., საიდან ხართ? —

— ტულიდან — უპასუხეს მათ წყნარად შემკრთალებმა.

— რა გნებავეთ თქვენ, შეიძლება შეკითხვები გაქვთ
ჩემთან?

ქალიშვილები დუმდნენ.

— წაგიკითხავთ თქვენ ჩემი ნაწერები. —

ჰკითხა მათ ლ. ნ.

— ზოგიერთი წაგვიკითხავს — ხმა დაბლა უპასუხა ერთმა
მათგანმა.

— ჩემი მოთხრობები. —

მან დაუსახელა ზოგიერთი.

— „არა. უპასუხეს მათ თითქოს შეშინებულებმა.

— აი მე თქვენ რამოდენიმე მოთხრობას მოგცემთ...

ქალიშვილები გაჩერებული იყვნენ, არ ინძრეოდნენ და
თვალები ლ. ნ. ჰქონდათ მიპყრობილი. მე უხერხული
მდგომარეობა ვიგრძენი ამ დაბნეული სტუმრების გამო...
დიდხანს იყვნენ ისინი ასეთ შდგომარეობაში. მე კიდევ
მეშინოდა შეხედვა ლ. ნიკოლოზის-ძისათვის. ბოლოს ლ.
ნ. თქვა:

— აი, ჩემი მოსამსახურე მოგცემს თქვენ ჩემს რამდე-
ნიმე წიგნს, წადით და უთხარით მას, რომ ის შეგირჩი-
ოსთ, რაც მოგეწონებათ ჯერ-ჯერობით ნახვამდის.

ქალიშვილები წყნარად გავიდნენ.

— აი, ხომ ხედავთ, როგორ ცნობის მოყვარეები
არიან; ასეთები ხშირად მოდიან ჩემთან — თქვა ლ. ნ. და
თავისუფლად ამოისუნთქა. მოქარბებულ ცნობის მოყვარე
მნახველებში ბევრი იყო ისეთი, რომელსაც რაღაც იდე-
ურად ტოლსტოისთან თითქოს აკავშირებდა. ლევ ტოლ-

სტოისთან ერთი ასეთი შეხვედრა ჰქონდა პავლე აკობია-
ხაც. თავის გამოქვეყნებულ მოგონებაში — „შეხვედრა
ლეონ ტოლსტოისთან“ — პავლე აკობია წერს: „მე, საე-
რთოდ, შეგნებული მოწინააღმდეგე ვიყავი ომიანობისა,
რომელსაც აწარმოებდა მოძალადე ხალხი, სხვა ხალხის
დაჩაგრვისა და დამორჩილების მიზნით. სრულიად არ მი-
ნდოდა ეყოფილიყავი მონაწილე ამ ბოროტმოქმედებისა“. 1898 წელს ის ჯარში წაუყვანიათ. პ. აკობიას გადაუ-
წყვეტია გაქცევა და კიდევაც გაქცეულა.

„ვიხეტიალე 1899 წლის შემოდგომამდე. ბოლოს გა-
დავწყვიტე, წერს ის, წავსულიყავი, ომიანობის განთქმულ
მოწინააღმდეგე ლეონ ტოლსტოისთან და მიაშენა მისთვის
ჩემი მდგომარეობა.

„1899 წლის ნოემბერში, ოდესიდან მოსკოვამდე მიმა-
ვალ მატარებლით ჩავედი ქალაქ ტულაში. იქნებოდა დი-
ლის 9 — 10 საათი, მოვნახე წიგნის მაღაზია და ვიკითხე,
თუ სად იყო ამჟამად ლეონ ტოლსტოი. იქ მითხრეს, რომ
იგი ახლა არის თავის სოფელში, იასნაია პოლიანაში.
ამის შემდეგ გამოვიკითხე გზა... და გავწიე ფეხით იასნაია
პოლიანისაკენ... შუადღის სამ საათზე ვიყავი ლეონ ტოლ-
სტოის ფართო ეზოს კიშკართან. აგურიდან აშენებული
ოთხკუთხოვანი დიდი სვეტები იდგა მხოლოდ ზედ კიშ-
კარი არ იყო ჩამოკიდებული. შიგნით იყო ვრცელი ადგი-
ლი დიდრონი ხეებით. ეს ადგილი მოაგონებდა კაცს მი-
ვიწყებულ უპატრონო ქვეყანას. შორიდან უკვე მოჩანდა
ორ-სართულიანი, თეთრად შეღებილი ქვითკირის სახლი“.
საღამოს ექვსს ლ. ტოლსტოის მიუღია მნახველი.

„კარებთან შეგვხვდა თვითონ ლ. ნიკოლაევიჩი და მი-
მიპატიეა თავის კაბინეტში, რომელიც ქვედა სართულში
ყოფილა მოთავსებული. შევედით კაბინეტში და სანთე-
ლსაც მოუკიდეს. მიმიპატიეა დასაჯდომათ და დაჯდა
თვითონაც, ჩემ პირდაპირ. ტოლსტოის ზურგის უკან კე-

დელზე ჩამოკიდებული იყო ხელის ხერხი. საუბრის სისწორით გადმოსაცემად პ. აკობიას თავის მოგონებაში მოჰყავს დიალოგი, რომელიც მისსადა ლ. ნ. შორის გაიმართა:

ლ. ნ. რით შემოიძლია გემსახურო.—

პ. ა. მე ვარ ქართველი. დიდი ხანია დაინტერესებული ვარ თქვენით. საგანგებოთ წამოვედი საქართველოდან, რომ პირადად შენახეთ და მეთქვა თქვენთვის ჩემი მდგომარეობა.

ლ. ნ. თქვენ წაკითხული გაქვთ თუ არა ჩემი წიგნები.—

პ. ა. დიახ წაკითხული მაქვს, მაგრამ არა ყველა.

ლ. ნ. წაიკითხეთ ყველა და მეც იქ მნახავთ.¹

სცენა ტულიდან ჩაქოსულ მასწავლებლების შეხვედრას მოგვაგონებს. ცნობის მოყვარე მნახველებთან თავმოებზრებულ ლ. ტოლსტოის არ შეეძლო სხვაგვარად მიეღო პ. აკობია, რადგან ასეთი შეხვედრა უფრო სამუშეიმო ექსპონატების დათვალეირების იერს ატარებს. ამ შეხვედრიდან საყურადღებოა მხოლოდ ერთი დეტალი, რომ ლ. ტოლსტოის უტოპიურ და რეაქციონურ მოძღვრებას, „არა წინააღმდეგ ბოროტებს“ თავის თანამოაზრეები საქართველოშიაც ჰყავდა.

ამავე მოგონებიდან დასტურდება, რომ ლევ ტოლსტოი საკმაო სიფრთხილეს იჩენს,—არ გადააქციოს თავის სახლი მთავრობის ყველა უკმაყოფილოთა თავშესაფარად, და ამით არ გააძლიეროს ჟანდარმების, აგენტების, ექვები მისი არა კეთილ საიმედოობის შესახებ.

მოგონებაში პ. აკობია აღნიშნავს რომ როდესაც მას უნდოდა ეამბნა ლ. ტოლსტოისთვის თავისი მდგომარეობის შესახებ, ლ. ტოლსტოიმ მოსაუბრეს სიტყვა გააწყვეტია და ჰკითხა:

¹ პ. აკობია—შეხვედრა ლეონ ტოლსტოისთან.

(გამოუქვეყნებელი მოგონება)

ლ. ნ. სად გაათევთ თქვენ ღამეს?—

პ. ა. (ძლიერ განცვიფრებული ამ მოულოდნელობით) მე ეს არ ვიცი.

ლ. ნ. ეს სახლი მე არ მეკუთვნის.

პ. ა. (მე იმ მომენტშივე ავდექი და გავემართე წინა კარებისაკენ).

ლ. ნ. თქვენ სად აპირებთ წასვლას?—

პ. ა. (ცივად) მე წავალ გლეხებთან.

ლ. ნ. პასპორტი გაქვს?—

პ. ა. (ისევ ცივად) არა, მე პასპორტი არა მაქვს.

ლ. ნ. გლეხები შენ არ შეგიშვებენ.

პ. ა. (ისევ ცივად) მე წავალ ტულაში (მიუთახლოვდი კარებს)

ლ. ნ. განა თქვენ ტულიდან ფეხით მოხვედით.—

პ. ა. (ისევ ცივად) დიახ ფეხით მოვედი ტულიდან (და ის იყო უკვე გამოვალე კარები).

ლ. ნ. ტყუილად გარჯილხართ! აქ ახლოს მცირე სადგურია.

(ამასობაში მე უკვე გამოვედი გარეთ).

ლეონ ტოლსტოი გამომყვა და მითხრა — „მიყურეთ“ — არ მინდოდა პირის მობრუნება, მაგრამ ეს მეტისმეტი იქნება მეთქი და მოვიხედე.—ხელი გაიშვირა ერთი მიმართულებით და თქვა:

„— აი, წახვალთ ამ მიმართულებით, და ეს გზა მიგიყვანთ მცირე სადგურ კოზლოვკამდე“-ო.

III

ლენინმა თავის წერილებში ლ. ტოლსტოის შესახებ იშვიათი სიცხადით გააჩვენა ტოლსტოის მოძღვრების არსი და ლ. ტოლსტოის დაწოკიდებულება 1905 წლის რევოლუციასთან. „ტოლსტოიმ ასახა ისტორიული თავისებურება რუსეთის პირველი რევოლუციისა. მისი ძალა

და მისი სისუსტე“, წერს ლენინი. „მისი პირით ლაპარაკობდა მთელი ის მრავალმილიონიანი რუსეთის ხალხის მასა, რომელსაც უკვე ეზიზღება თანამედროვე ცხოვრების ბატონები, მაგრამ რომელიც ჯერ კიდევ ვერ მისულა შეგნებულ, თანამიმდევრობით, ბოლომდის მიმყვან ბრძოლამდის“. ლენინი აღნიშნავს რომ ლ. ტოლსტოი, დაუნდობელ და მკაცრ კრიტიკას აწარმოებს ოფიციალური ეკლესიის, მემამულეების და საერთოდ ბიუროკრატიულ „ჩინოვნიკური“ რეჟიმის წინააღმდეგ. მაგრამ აქვე დროს ის ქადაგებდა: „ნუ ეწინააღმდეგები ბოროტებას“ და მოუწოდებდა ხალხს მოთმინებისაკენ. ეს წინააღმდეგობა ლენინმა გენიალურად ახსნა რუსეთის სოციალ-პოლიტიკურ პირობებთან დაკავშირებით. 1901 წლის რევოლუციის მოსამზადებელ პერიოდში, ლევ ტოლსტოი სასტიკად აკრიტიკებს მეფის რუსეთის იმპერიალისტურ პოლიტიკას, თუმცა, როგორც, ლენინმა ცხადყო, ლ. ტოლსტოის არ ესმოდა რევოლუციის შინაარსი და ამოცანები, და პირიქით გაუბოძა მას.

„Литературное наследство“-ს № 19—21, გამოქვეყნებულია წინასწარი მიმოხილვა ლ. ტოლსტოის დღიურებისა და უბის წიგნაკების 1900—1903 წლების პერიოდში. ამ მიმოხილვით ირკვევა, როგორ სასტიკად ილაშქრებს ლ. ტოლსტოი „ყაჩაღთა ბუდის“—ბიუროკრატიულ სახელმწიფოს წინააღმდეგ, შენიშვნების სახით ლ. ტოლსტოი ხაზავს რეფორმის პროგრამას, სადაც, სხვათა შორის, ყურადღებას იქცევს შემდეგი ადგილი:

„იმპერიალიზმის მოსპობა, თვითმართველობა ფინლანდიის, ოსტზეიის, პოლონეთის, საქართველოს“.¹ ლ. ტოლსტოის ეს გეგმა ცხადია უტოპიური იყო, მაგრამ საყურადღებოა, რომ პოლონეთის, ფინლანდიისა და საქართველოს თვითმართველობის საკითხი ლ. ტოლსტოიმ იმ-

¹ Литературное наследство 1935 წ. გვ. 693. № 19-21.

პერიალიზმის მოსპობასთან დაკავშირა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ლ. ტოლსტოის ძალზე ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა ამ საკითხებზე, მაგრამ დიდი მწერლის სამუშაო გეგმაში ამ საკითხის დასმაც უალრესად საყურადღებოა. ბოროტებისა და ჩაგვრის მოწინააღმდეგე, ლ. ტოლსტოი, წინააღმდეგი იყო მცირე ხალხის ჩაგვრისა. ამავ დროს საფიქრებელია, რომ ლ. ტოლსტოისთან დაახლოებული ქართველ ბურჟუაზიულ ნაციონალისტური ინტელიგენციის წარმომადგენლები, აქეზებდნენ მას ნაციონალური საკითხის თავისებურად დაყენებისათვის.

რადიკალურად განწყობილმა ინტელიგენციის ერთმა ჯგუფმა, სოც. ფედერალისტური პარტიის თაოსნობით გადაწყვიტა „პროტესტი“ განეცხადებია საქართველოს რუსეთთან შეერთების 100 წლის თავის აღსანიშნავად გამართულ საღმრთაწაულო იუბილესათვის, რომელიც 1901 წელს გაიმართა. როგორც ჩანს, ეს წერილ ბურჟუაზიულ ინტელიგენტური პროტესტი მხოლოდ პროკლამაციით ამოიწურა. თანაგრძნობისათვის ამ წრეს ლ. ტოლსტოისათვისაც მიუმართავს. ამ ამბის ერთ-ერთი ინიციატორი გ. ლასხიშვილი თავის მემუარებში წერს: „გადავწყვიტეთ დავკმაყოფილებულიყავით პროკლამაციით. არჩილმა (არჩილ ჯორჯაძემ. ვ. ა.) დაწერა მხურვალე პროკლამაცია, ვლ. ლორთქიფანიძემ სადღაც დაბეჭდა და ქალაქს მოვფინეთ. გარდა ამისა, ილიკო ნაკაშიძის შემწეობით დიდი წერილი გაუგზავნეთ ლევ. ტოლსტოის, ავწერეთ საქართველოს მდგომარეობა და ის დამცირება, რომელიც ქართველმა ხალხმა განიცადა ასი წლის მონობის იუბილეს გადახდის გამო. ვთხოვეთ ხმა აღემაღლებინა და რუსეთის მოწინავე საზოგადოებისათვის ეცნობებინა, რომ ქართველი ერი და ხალხი არ მონაწილეობდა ამ დღესასწაულში... ტოლსტოისაგან იმავ ნაკაშიძის შემწეობით პასუხი მივიღეთ:

— დიდათ თანაგიგრძნობთო, მაგრამ ამჟამად თქვენს თხოვნას ვერ ავასრულებ, იქნება შემდეგში მოვახერხო რამეო“.¹

საყურადღებოა, რომ ლ. ტოლსტოისათვის სამუშაო გეგმაში საქართველოს საკითხი სწორედ ამ პერიოდში შეაქვს.

1906 წელს მეველემ (დავით მაქელაძემ) თარგმნა ლ. ტოლსტოის ცნობილი დრამა „Власть Тьмы“—„მეუფება წყვდიადისა“. დრამა დაიბეჭდა ქუთაისში 1908 წელს. როგორც ირკვევა, ამავე წელს მთარგმნელს წიგნი გაუგზავნია ლ. ტოლსტოისათვის და მიუწერია წერილი სადაც დაუსვამს საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი. 1908 წლის 3—აპრილს ლ. ტოლსტოის მდივანი ნ. გუსევი დღიურში შემდეგს აღნიშნავს: ლ. ნ. მიკარნახა მე შემდეგი პასუხი „მეუფება წყვდიადისა“ ქართულ ენაზე მთარგმნელისათვის, რომელმაც მას თარგმანი და წერილი გამოუგზავნა: „ლ. ნ. მადლობელია თქვენი, თარგმნისა და წიგნის გამოგზავნისათვის. რაც შეეხება საქართველოს მდგომარეობას, ლ. ნ. მთხოვა გადმოჰყუთქვენთვის, რომ ის განსაკუთრებით უკანასკნელ დროს ცხადად ხედავს იმ ბოროტებას, რომელიც წარმოებს დიდი სახელმწიფოების მიერ პატარა ეროვნებათა ჩაგვრით. და რომ ლ. ნ. ამ საკითხით დაინტერესებულია და წერს მის შესახებ“.² ამ გარემოებაზე მიუთითებს ილ. ნაკაშიძეც თავის მოგონებებში. ამ საკითხს ლ. ტოლსტოი მისი მოძღვრების საერთო ასპექტში აყენებდა, რის გამოც ცხადი უნდა იყოს ამ საკითხშიც ლ. ტოლსტოის გეგმების უტოპიური ხასიათი.

1905 წ. რევოლუციამ აამოქრავა მოხუცი ლ. ტოლსტოი. ლ. ტოლსტოი არ იზიარებდა 1905 წ. რევოლუ-

¹ გ. ლასხიშვილი—მემუარები. გვ. 145.

² И. Гусев—„Два года с Л. Толстым“. 1928 წ. გვ. 126.

ციურ ბრძოლის მეოთხედებს. „მე ვარ ქრისტიანი ანარქისტი და ამიტომ თანაბრად მძელს თვითმპყრობელობა და სოციალიზმი, რადგანაც ეს-ორი სავესებით ერთნაირი დესპოტური მთავრობააო“, ¹ ეუბნება ლ. ტოლსტოი ინტერვიუს დროს „მატენის“ ერთერთ რედაქტორს. ლ. ტოლსტოი 1905 წ. რევოლუციის პერიოდშიაც განაგრძობს თავის რეაქციულ-უტოპიური აზრის ქადაგებას -- ბოროტებისათვის წინააღმდეგობის გაუწევლობას, მაგრამ ამავე დროს სასტიკად ესხმის თავს თვითმპყრობელობას, რომელიც ჯალათურად ანადგურებს აზვირთებულ მშრომელთა მასებს. რა გამოსავალს მიუთითებდა ლ. ტოლსტოი რევოლუციურად დარაზმულ ხალხს? „ერთად-ერთი საშუალება მთავრობის გასაძევებლად—ეს არის უარის თქმა იმ ბოროტმოქმედებებში მონაწილეობაზე, რომელსაც ისინი სჩადიან, ხოლო მმართველები ხშირად არსებობენ ბოროტმოქმედებათა წყალობითო“. ²

1905 წელს რევოლუციურმა მოძრაობამ საქართველოში გრანდიოზული ხასიათი მიიღო — ეს მოძრაობა კლასთა ბრძოლის აშკარა ნიშნის ქვეშ მიდიოდა. ლ. ტოლსტოის ილუზიები რევოლუციის ლოგიკამ დაამსხვრია. 1905 წლის დასაწყისშივე რევოლუციურად განწყობილმა გლეხებმა განდევნეს მეფის მთავრობის მოხელეები და თვითონვე იწყეს თავის საქმის მოწესრიგება. შეშინებული მთავრობა პირველ ხანებში ფიქტიურ დათმობებზე მიდის და სასტიკ რეაქციას ამზადებს „ბუნტარების“ გასანადგურებლად. თვით-ინიციატივა და დარაზმულობა მეფის მთავრობის მოხელეთა განდევნაში და თავის ცხოვრების მოწესრიგებაში განსაკუთრებით გურულმა გლეხობამ გამოი-

¹ ლიტ. მემკვიდრეობა № 1. ლ. ნ. ტოლსტოი თანამედროვე ამბებზე რუსეთში—გვ. 661—662.

² იქვე—გვ. 652.

ჩინა. მოხუც ტოლსტოის, გურიაში რევოლუციური მოძრაობა — მისმა თანამოაზრეებმა აცნობეს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ინფორმაცია სწორი არ იყო და ის შელამაზებული იქნა ტოლსტოევურად. როგორც ილია ნაკაშიძისადმი წერილში ჩანს, გურიის ამბები ლ. ტოლსტოისთვის უცნობებია ცნობილ ხალხისა და მ. ყიფიანს, რომელსაც ტოლსტოი საყვარელ ადამიანს უწოდებს.

გურიის ამბებზე ლ. ტოლსტოი ილია ნაკაშიძეს წერდა: ¹

„ის ცნობები, რომელიც ყ. გადმოგვცა, ჩემის ფიქრით ძალიან დიდმნიშვნელოვანია და უეჭველათაა უნდა გავაცნოთ ხალხს ის დიდი ამბავი, რომელიც გურიაში ხდება. თუმცა ვიცი, რომ — გურულებმა არ იციან, რომ მე ვარსებობ ქვეყანაზე, მაგრამ ძალიან მსურს გადავცე იმათ ის გრძნობები და აზრები, რომელიც ჩემში გამოიწვია მათმა საოცარმა მოღვაწეობამ. თუ ამას საჭიროდ დაინახავთ, გადაეცით: აი, არის ერთი ისეთი მოხუცებული კაცი, რომელიც ოცი წელიწადი სულ იმაზე ფიქრობს და წერს, — ხალხის ყველა უბედურება იმისგანაა, რომ ადამიანები თავის საკუთარ ცხოვრების მოწყობას და დახმარე-

¹ წერილის დედანი ინახება საქართველოს მუზეუმში (ხელნაწერთა ფონდი № 124).

ეს წერილი გამოქვეყნებულია საბლინის მიერ გამოცემულ ლეგ ტოლსტოის თხზულებათა კრებულში (Л. Н. Толстой. Собрание Сочинений, II-ая серия, двадцатый том, издание В. М. Саблина, Москва—1911. გვ. 110-112).

პირველი და უკანასკნელი აბზაცი (ცნობები მიხ. ყიფიანისა და ნ. ნაკაშიძის შესახებ) გამოტოვებულია, შეიძლება იმ მოსაზრებით, რომ ამ ცნობებს უშუალო კავშირი არა აქვს გურიის ამბებთან.

ილია ნაკაშიძემ ქართულ ენაზე მთლიანად გამოაქვეყნა წერილი წაშლის მიზნით წახაზული ადგილების გარდა. (ილია ნაკაშიძე, „როგორ გავიყანი ლ. ტოლსტოი“ სახელგამი 1928, გვ. 16-18). წერილის დედანში კი ორი ადგილია წახაზული წაშლის მიზნით:

ბას ელიან სხვისგან, მთავრობისგან და, როცა ხედავენ, რომ მთავრობისაგან არაა არც დახმარება, არც წესიერება, მაშინ იწყებენ მთავრობის კიცხვას და ებრძვიან მას. მაგრამ არ არის საჭირო, არც ერთი, არც მეორე — არც უნდა ელოდე მთავრობისაგან დახმარებას და წესიერებას და არც უნდა ებრძოდე მას. მხოლოდ საჭიროა ერთი რამ: სწორედ ის, რაც სურთ იმათ, გურულებს, სახელდობრ: თავისი ცხოვრების ისე მოწყობა, რომ მთავრობა საჭირო არ იყოს. იმისთვის კი, რომ მთავრობა საჭირო არ იყოს, უნდა ისე მოიქცეთ, როგორც ისინი იქცევიან: იცხოვროთ სინიდიის თანახმად ქრისტიანულად, მოკლედ ლეთისნიერად.

თუ შესაძლებელია, გადაეცით იმათ, დიადი სიხარული განიცადა ამ მოხუცებულმა, როცა გაიგო, რომ ის, რაზედაც ფიქრობდა და სწერდა იგი იმდენ წლებების განმავლობაში და, რაც სწავლულთ და მათაც, ვინც თავის თავს ბრძენად სთვლიდა, არ ესმით, არც ესმოდათ, — სწორედ ეს თავისთვის, საკუთარი კეუით და სინიდიისთაათსა კაცმა გადაწყვიტა, არამედ საქმედაც აქცია და მცაყავს ისე მტკიცედ და კარგად, რომ მეზობლებიც ემხრობიან მათ.

1. მეორე აბზაცში სიტყვების შემდეგ „а когда видят, что от власти им нет помощи и порядка то начинают осуждать властителей, бороться против них“ წაშლილია ოთხი სიტყვა „А что я думаю“ და შემდეგ დატოვებულია გაგრძელება „и не было ни того ни другого..“ აზრის სიტყვისა და სიტყვის წაშლილი ადგილების აღდგენას უთუოდ მნიშვნელობა აქვს.

2. იქვე მეორე აბზაცის დასასრულს დედანში სიტყვების შემდეგ и ведут это дело так твердо и хорошо, что соседние люди пристают к ним... წაახლეულია 15 სიტყვა и ведут это дело не смотря на то, что по Мирскому жизнь их стала беднее“ ამ წაახლეული ადგილის აღდგენას კი საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ შედეგების დასახასიათებლად, რომელიც ტოლსტოის იდეების საფუძველზე მოწყობილ საზოგადოებას უნდა მოვოლოდა.

[illegible]

[illegible]

и много много бедности
на нас, зомати бедности
сеем бедности и бедности
~~бедности~~ бедности бедности
и это бедности бедности
это бедности бедности бедности
как это и бедности
и бедности бедности бедности
они не бедности бедности
а бедности бедности бедности
бедности бедности бедности
бедности.

Бедности бедности бедности
бедности бедности бедности
это бедности бедности бедности
бедности бедности бедности
бедности бедности бедности
бедности бедности бедности
бедности бедности бедности
бедности бедности бедности
бедности бедности бедности
бедности бедности бедности

გადაეცით იმათ, რომ ეს საქმე ისეთი კარგი და დიდმნიშვნელოვანია, რომ საჭიროა ყოველი ძალ-ღონე იხმარონ (სულიერი ძალა, სიწყნარე, გონიერება, მოთმინება) იმისათვის, რომ ბოლომდის გაიტანონ იგი, რომ მაგალითი გახდეს მახლობელ და შორეულ ადამიანებისათვის და იმოქმედონ ღვთის სასუფეველის დასამტკიცებლად არა ძალითა და სიყალბით, არამედ გონიერებითა და სიყვარულით. გადაეცით იმათ, რომ არა მარტო მე, არამედ მრავალი ხალხი შეხარის მათ და მზად არიან, რითაც შესაძლებელი და საჭიროა, ყოველგვარად დაეხმარონ მათ, რომ ჩვენ ყველანი დარწმუნებულიყავართ, რაკი ასეთი დიადი საქმე დაიწყეს და ბევრი რამ გააკეთეს ამ საქმისათვის, ისინი ხელს აღარ აიღებენ ამაზე და ისევ ამ გზას გაჰყვებიან და ხალხს მაგალითს უჩვენებენ.

გადაეცით იმათ: ეს მოხუცებული ადამიანი ფიქრობს, რომ მთავარი იმათი ძალ-ღონე მიმართული უნდა იქნეს იქითკენ, რომ, როგორც თვითონვე ამბობენ, იცხოვრონ ქრისტიანულად, სინდისის თანახმად, და აასრულონ ერთი და იგივე კანონი როგორც ქრისტიანებისა ისე მაჰმადიანებისათვისაც და მსოფლიოს ყველა ადამიანებისათვის. ეს კანონი ისაა, რომ შეიყვარო ყოველი ადამიანი და სხვებს ისე მოექცე, როგორც გინდა, რომ სხვები მოგექცენ. თუ ისინი ასე ღვთისნიერად ცხოვრობენ, ვერავინ ვერაფერს უზამს. ისინი თუ ღმერთთან იქნებიან — ღმერთიც იმათთან იქნება და ვერავინ ხელს ვერ შეუშლის მათ“.

ლ. ტოლსტოის მოლოდინი არ გამართლდა—გურული გლეხები მალე ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაებნენ დამსჯელ რაზმების წინააღმდეგ. ნასაკირალის ტრაგედია ლ. ტოლსტოის ილუზიების საშინელი მარცხი იყო.

ლ. ტოლსტოის გავლენა ქართულ ლიტერატურაზე უთუოდ თვალსაჩინო იყო. მისი ბევრი თხზულება დაწე-

რისთანავე ითარგმნებოდა ქართულად. ცნობები ლ. ტოლსტოის სამწერლო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის შესახებ სისტემატურად თავსდებოდა ქართულ ჟურნალ გაზეთებში. მისი პატარა წიგნაკები ათასობით ვრცელდებოდა ხალხში. საყურადღებოა, რომ პროვინციებში იბეჭდებოდა ლ. ტოლსტოის წიგნაკები. თავი რომ დაეანებოთ ქუთაისს, სადაც ლ. ტოლსტოის მრავალი თხზულება გამოიცა--მისი მოთხრობები—იბეჭდება ბათომში, სენაკში და სხვაგან.

მაგ. 1896 წ. ახალ სენაკში გამოიცა ლ. ტოლსტოის „ჩხუბი ერთი კვერცხისათვის“ და იმავე წელს გაიყიდა. ლ. ტოლსტოის თხზულებები ღრმად შეიქრა ხალხში. ლ. ტოლსტოის მოძღვრების კრიტიკულმა მხარემ ობიექტურად უთუოდ დადებითი როლი ითამაშა თვითმყრობელური რეჟამის წინააღმდეგ მასების დასარაზმავად. განახლებული სოციალისტური საქართველოს მშრომელი ხალხი და მისი ცხოვრების გამომხატველი საბჭოთა ლიტერატურა უთუოდ დიდის პატივისცემით მოიგონებს უდიდეს მხატვარსა და „სიმართლის მაძიებს“ ლ. ტოლსტოის და მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრების საფუძველზე კრიტიკულად აითვისებს მის უდიდეს ლიტერატურულ მემკვიდრეობას.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

ამ პატარა ნარკვევს თან ერთვის სამი გამოუქვეყნებელი მოგონება რევაზ ერისთავის, პ. აკობიასი და ნინო ნაკაშიძის.

პირველი მათგანი — რევაზ ერისთავის მოგონება, უშუალოდ არ ეხება ლევ ტოლსტოის. მოგონებაში ლ. ტოლსტოის სახელიც აქ გვხვდება, მაგრამ ის გამოხატავს იმ სამხედრო ნაწილების მოქმედებას, რომელშიაც ლევ ტოლსტოიც ღებულობდა მონაწილეობას.

მარცხენა ფლანგის სამხედრო მოქმედების შესახებ ძალზე მცირე ცნობები მოგვეპოვება. რევაზ ერისთავი თავის დღიურებში სწორედ ამ ნაწილების მოქმედებას აგვიწერს, რაც ამ მოგონებებს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს. დღიურები განსაკუთრებით საყურადღებოა აგრეთვე ქართული — ფეოდალური არისტოკრატიის დამოკიდებულების გასარკვევად მეფის რუსეთის მიერ კავკასიის დაპყრობისადმი.

მას მნიშვნელობა აქვს ლევ ტოლსტოის კავკასიურ პერიოდის მოთხრობათა პროტოტიპების დასადგენადაც, განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს ზოგიერთი დეტალის შეხვედრა „დღიურებიდან“ „თავდასხმასა და ტყის კრასთან“. თარიღები და აღწერის დეტალებიც ძალზე უახლოვდება რევაზ ერისთავის დღიურებში აღწერილ ამბავს.

პაველე აკობიას მოგონება ერთი ეპიზოდია ცნობისმოყვარე მნახველთა შეხვედრების დასახასიათებლად ლევ ტოლსტოისთან. ანალოგიური შეხვედრები დადასტურებულია ლევ ტოლსტოის ბიოგრაფების მიერ. ყურადღებას იქცევს ერთი დეტალი, რომ ლ. ტოლსტოი 90-იან წლებში ერიდებოდა საეკვო შემთხვევით პირებთან დაახლოვებას და არ უნდოდა მისდამი მეფის მთავრობის მოხელეთა უნდობლობის კიდევ უფრო გაღრმავება.

ნ. ნაკაშიძის მოგონება ლევ ტოლსტოის შესახებ საყურადღებოა მრავალ მხრივ, ილია ნაკაშიძესთან ერთად ნ. ნაკაშიძე მრავალჯერ შეხვედრია ლევ ტოლსტოის. იმ ხანებში მათთან ერთად ის იზიარებდა ლ. ტოლსტოის მოძღვრების ზოგიერთ მხარეს. ლ. ტოლსტოი უთუოდ განსაკუთრებით გულწრფელი უნდა ყოფილიყო მის მოწაფეებთან. ამ მხრივ ნ. ნაკაშიძის მოგონებები ბევრ საინტერესო ცნობას შეიცავს.

რევაზ ერისთავის გამოსუძვეუნიებალი დღიური

რევალი მესამე

წელსა 1853-ს იანვრის 27-ს ძლიეს დავიძარიტ გრო-
ზნიდამ დიდის გზიდამ, მარცხნივ მოვბრუნდით და მთა
მთა უგზო უკვლოთ ნოვოიურტში მოვედით. იმდღეს, ორ
საათს შემდეგ მოსვლისა ბარონ როზინი მოვიდა და მო-
გვილოცა ბარიატინსკის ლენერალ აღიუტანტობა, რო-
მელსაც ჩვენც ერთობ სათითაოდ მიულოცეთ, მაშინვე
შამპანსკი გახსნეს, ჯერ თითონ დალრა ხელმწიფის სად-
ლეგრძელო და შემდეგ ჩვენ ბარიატინსკის სადლეგრძელო
დავლიეთ და ურა შევძახეთ, დიდად მხიარულად იყო
კნიაზი; სწორე გითხრათ მეც გულით მეამა, ეს ასეთი
კაცია, რაც მისცენ ყველა შეშვენის. ამავე დროს ზინო-
ვიევსაც პოდპოლკოვნიკობა მიულოცეთ. შემდეგ ყველანი
თავ-თავის ბინაზე წავედით. იმ ღამეს კონსტანტინე და-
დიანი, მიხეილ, სვიმონ თუმანოვი და აღექსანდრე და-
დიანი ერთად ვიდექით, ვახშამი ძალიან მხიარულად გა-
ვატარეთ. სვიმონმა ბევრი გვაცინა. ნოვოიურტი ვაკე
ადგილას არის თერგის პირზედ გაღმა, ჩერვილიონის
სტანიცა არის პირდაპირ ერთ ვერსზე.

28 იანვარი. დღეს დილით გამოვსწიეთ და მახანიურტ-
ში მოვედით. თერგი მარცხნივ დაგვჩა. მახანიურტში
ციხე არის აშენებული და ორი როტა დგას, სუნჯის პირ-
ზედ გაღმა პატარა სოფელი არის შერიგებულის ჩეჩნებისა;
თუმცა კნიაზს აზრი ჰქონდა იმავე დროს კურიანსკის უკ-
რეპლენიეში მისვლისა, მაგრამ არ შეიძლებოდა, რადგა-
ნაც დიდი ბარგი გექონდა და გვიან მოვიდნენ. სუნჯაში
ცუდი გასასვლელი არის. იმ ღამეს, იქ დავრჩით, ჩვენთ-
ვის დასადგომათ კაზარმა მოამზადეს, თუმცა სიმყარე
იყო, მაგრამ რა გაეწყობოდა; როგორც იყო გავათენეთ.

29-ს წამოვედით დილით კავალერია და სუბუქად ბარგი წამოიღეს, პეხოტა და ბარგი სუნჯას გამოღმა დაეყარეთ; იმ დღეს უცხო დარი დაგვიდგა, მარჯვნივ მხარეს ტყიანი მთა მოსდევს, მარცხნივ თვალ გადაუწვდენელი ტრიალი მინდორი და შორს ლინია მოსჩანს; ამ მინდორზედ ჯოგი და ჯოგი ირმისა დავინახეთ, თუმცა ჩვენი მილიციონერი ჩაჩნები გამოუდგენ, მაგრამ სულაც ვერ მოსცხეს, როგორც იყო კურინსკში მოვედით, სადაც ბაკლანოვი თავისი ატრიალით დაგვხვდა, ბარიატინსკიმ ჯარი დაიარა და შემდგომ ციხეში შევედით; ეს ციხე გვერდობს ადგილას არის გაკეთებული და საძაგელი ტალახი სცოდნია; რის ვაი-ვაგლახით ვიშოვნეთ ერთი სალდათის ოთახი, სადაც მე მიხეილ და თუმანოვი დავბინავდით, ოხ, ამ ოთახის სიმყრალე ეხლაც მახსოვს, მაგრამ კაცს ყველა საძაგლობა მოუთმენია. სალამოზედ ილიკო ჩოლაყაევი მოვიდა ჩვენთან მე დიდათ მიამა იმის ნახვა. უცხო ბიჭია.

30 იანვარი. დღეს დილით ოთხ საათზედ გამალვიძეს; ატრიალი ორ კალონად გაჰყვეს; ერთი კალონა ბაკლანოვმა წაიყვანა კურინსკიდან მარცხნივ მხარეს მთაზედ ავიდა და იქიდან ზარბაზნის სროლა დაუწყო, სადაც მიჩივი აქვთ გამაგრებული, ორ საათს შემდეგ თითონ ბარიატინსკი მეორეს კალონით წამოვედით მარჯვნივ—კურინს—კიდან მოვბრუნდით, ერთს ტყიანს დღეს შემოუდექით საშინელი წვრილმანი იყო აქეთ და იქით—შუაზედ კი,—ერთი ვიწრო გზა მიზღდედა სამი ვერსი ამ სახით ვიარეთ და შემდგომ გამოვედით ერთს ველიანს გორაზედ. ამ დღეს სალამოდის ამ ადგილას დავრჩით და ტყეს კაფა დაუწყეს. სალამოზედ ისევ კურინსკში ჩავედით.

31 იანვარი. დღეს კურინსკიდან არსად წავსულვართ კალონა კი იყო ტყის საკაფად.

1 თებერვალი. დღეს პარაკლისი გადიხადეს 2, 3, 4, თებერვალს ჩვენ კურინსკში ვიყავით. კალონა კი ტყის საკაფავად დადიოდა. 5-თებერვალს კალონა ტყილამ დაბრუნდა თქვეს, ძალიან დიდი ზავალები აქვთ გაკეთებულიო.

6 თებერვალს ორ კალონად გაიყო ჯარი. ჯერ ბაკლანოვი წავიდა წინანდელსავე ადგილს და ზარბაზნების სროლა ასტეხა. კნიაზი და ჩვენ მეორეს კალონათი წამოვედით ისევ იმავე გზით და ამოვედით ხოვებ შავდანაკის წვერზედ, სადაც არც ერთი თოფი არ გავარდნილა. აქედამ გადავხედეთ მთელს ჩაჩანს, ამ ფთაზედ დავდექით ლაგირათ, მიჩივის ხეცს გაღმა იმათი ჯარი დგას და თითონ შამილაც იქ არის, სალამოზედ წყალზედ ჩავედით კავალერიით, სადაც თითო ოროლა სროლა გაიმართა; ორჯერ მეც ვესროლე.

7 თებერვალი. დღეს დაიწყეს ამ ტყის კაფა, გაღმიდამ ზარბაზანს გვესვრიან და ჩვენებიც აქედამ პასუხს აძლევენ.

8. დღესაც როგორათაც გუშინ ისე გაიარა დღემ შემთხვევა არა ყოფილა რა..

9 თებერვალი.—ტყეს მისდევენ, ჰკაფავენ ჩვენ სულ ერთს ადგილას გდგევართ. ყოველ ღამე ზარბაზანს გვესვრიან და კარგა ახლო მოჰყავთ.

10 თებერვალი. დღესაც ბევრი შესანიშნავი არა ყოფილა რა.

11 თებერვალი. დღეს ბაკლანოვი და მთელი კავალერია ჩავედით ძირს მიჩივის ახლო მივედით ისინიც გაღმიდამ მოგვეგებენ ცხენებით. ჩვენ ზარბაზანის სროლა დაუწყეთ ისინიც გვესროდენ, მაგრამ ორის მხრიდანვე ტყუილი ბაქი ბუქი იყო. ისევ დავბრუნდით ყველანი—მშვიდობით ჩვენს ლაგირში.

12 თებერვალი. დღესაც ტყესა ჰკაფავენ ხამუშ ხამუშ ისვრიან ზარბაზანს. ღამე მოსვენება არ არის.

13, 14 15-ს თებერვალს — ამ სახეთ გავატარეთ.

17-ტი თებერვალი. დღეს ადრე ბაკლანოვი თავისის კავალერიით სამი ბატალიონი ვარანცოვის პოლკისა წავიდნენ მარცხნივ მხარეს, ბაკლანოვს ჰქონდა ბრძანება, რომ მიჩიკს უნდა გასულიყო ზევით ჩვენიდამ 8 ვერსზედ მიჩიკსა და გონაჩაუს შუა ერთი მინდორია—იმ მინდორზედ ჰქონდათ იმათ საფრები გაკეთებული, და აქ უნდა გამოსულიყო—ჩვენც აქედან ჩავედით ძირს თოთხმეტი ზარბაზანი სულ კარტეჩათ მიუშვეს ამ მიჩიკის პირს, და საათ ნახევარს თუ ორ საათს საშინელი ზარბაზნის გრგვიწვა იდგა. ჩვენ მიველეთ იმ ადგილას, სადაც მიჩიკი და გონახაუ ერთდება ერთად. ამ დროს ბაკლანოვი იქიდან გამოჩნდა, რაკი დაინახეს იმათ ჩვენი ჯარი უკანიდან მოქცეული რაც შეიძლებოდა ერთიანად მოკურცხლეს აქედანაც. ჩვენ ჩავეშვით ამ ხევში, მაგრამ ოხ რა საშინელი ხევია. სიგანე ხევისა იქნება 10-საჟენი—სიმაღლეს 12-საჟენი ასე, რომ კაცს შეზარამს, რის ვაის ვაგლახით ავედით მეორეს მხარეს, აქ მე ცხენი დამიგორდა ასვლაში, მე კი გადმომხტარი ვიყავ, და ისევ დავიჭირე—ცოტად ფეხზედ კი დამეცა. ჩვენმა კავალერიამ თხუთმეტი თუ ოცი კაცი დაჩეხა—სამი ბაირახი წაართვეს, რამდენიმე ცხენი, თოფები, და ხმლებიც დარჩათ ისინი ერთიანად გაიქცენ და ჩვენ ამ გამარჯვებით დავიჭირეთ მიჩიკი. გორდოლაური დავწვით დაბაჯიურთი. რამდენიმე ნაწილი ჩვენი პეხოტის აქ დააყენეს და ჩვენ ისევ ლაგირში დავბრუნდით გამარჯვებულნი. მაშინვე შამპანსკი გაგვიხსნა კნიაზმა და გადავკარით ბარიატინსკის გამარჯვებისა. ამაღამ ძალიან მოსვენებით ვგრძნობ ზარბაზნების სროლას ველარსაიდან კადრულობენ.

18 თებერვალი. დღესაც მოსვენებით ვართ მთელს დღეს ამ საღამოზე ერმოლოვი მოვიდა ვორონცოვიდან იმან გვითხრა ელენეს მოსვლა თავის ქალით.

19 თებერვალი. დღეს წავედით და იმათი ზავალება დაეხმარებოდა.

20 თებერვალი. ნიკო, მიხაკო და მე ჩირიურთისაკენ გავემგზავრებით, კურინსკიდან მერზედაუს ქვემოდან გავიარეთ იქიდან ხარაფიურტით მივედით. ხარაფიურტიდან ბათაიურტზედ გავიარეთ და კოსტეკში მივედით, სადაც ის ღამე იქ გავატარეთ, იქაურს პრისტავთან, რომელიც არის კოზლოვსკი. აი კაცი, რომლის კკუაც ბურტყლის წონას არ შეიწონს.

მეორე დღეს დილით ადრე ჩირიურთისაკენ გავემგზავრებით სულაკს გავედით სურთანურტზედ გავიარეთ და მივედით ჩირიურტში დრაგუნების შტაბ კვარტირაში, რომელიც ძვეს ზედ სულაკის პირზე იქ დავრჩით 3-მარტამდის, სადაც ეს დღეები ძალიან მხიარულად გავატარეთ.

ჩირურტიდან წამოვედით 3-მარტს ხარაფიურტში მოვედით, სადაც იმ ღამეს იქ დავრჩით. ხარაფიურტიდან არის კაბარდინსკის პოლკის შტაბ კვარტირა. ოთხს წამოვედით ბაშიურტზედ გამოვიარეთ და ტოსკიუჩიში მოვედით. აქ დგას ხასაი იმის გალავანს რკინის ალაყათის კარები აბია. აქაურს პრისტავთან მოვედი გვარად ბალუევი არის ყიზლანელი.

წუთს შემდეგ კაცი მოვიდა კნიაზი გიბრძანებსო; მე მაშინვე წაველ შევედი კნიაზთან. კონსტანტინე დადიანი და ალექსანდრე ორბელიანი იქ ისხდნენ. კნიაზი წამოდგა და მიბრძანა აი ეს ჯვარი მიიღე კარგი საქმისთვის და აფიცრობაზედაც წარგადგენო. გადამეხვია მაკოცა და თავისი ხელით დამკიდა ჯვარი. სწორე გითხრა მე ძალიან მიამა. ნომერი ჩემი ჯვარისა 90530.

(დღიური აქ წყდება)

3. აკოპრიას გამოუძვეულებელი მოგონება შეხვედრა ლეონ ტოლსტოისთან.

ჩე, საერთოდ, შეგნებული მოწინააღმდეგე ვიყავი ომიანობისა, რომელსაც აწარმოებდა მოძალადე ხალხი სხვა ხალხის დაჩაგვრის და დამორჩილების მიზნით. სრულიად არ მინდოდა ვყოფილიყავი მონაწილე ამ ბოროტმოქმედებისა.

ამას გარდა, მე არ შემიძლო შემსახურა და ერთგული ვყოფილიყავი იმპერიალისტურ რუსეთისა, მე არ შემიძლო მიმელო ფიცი რუსეთისადმი ერთგულებისა. ვინაიდან გადაწყვეტილი მქონდა არ წავსულიყავი „საღდათად“...

მინდოდა საზღვარგარეთ წასვლა, მაგრამ ეს ვერ მოვახერხე.

მშობლებმა იცოდენ ჩემი განზრახვა და ძლიერ სწუხდენ ამის გამო. ის იყო დადგა შემოდგომა 1898 წლისა და მომითხოვეს „საღდათათ“.

უფროსმა ძმამ განაცხადა: მე წავალ პავლეს მაგიერთაო, მაგრამ იგი არ მიიღეს. თვითონ მე ნებაყოფლობით არ ვაპირებდი და არც წავედი. —

შემიპყრეს, წამიყვანეს და განმაწესეს თბილისში მყოფ კავკასიის მესამე მსროლელთა ბატალიონში. — ბრძანებებს არ ვასრულებდი. ძლიერ ცუდათ მეპყრობოდენ. გადაწყვეტილი მქონდა გაქცევა და კიდევაც გავიქეცი. ვიმალებოდი ხან სამეგრელოში, ხან ბათუმში. მინდოდა საზღვარგარეთ წასვლა, მაგრამ ამისთვის საჭირო არც ნივთიერი საშუალება მომეპოებოდა და არც დამხმარე კაცი.

— ვიხეტიალე 1899 წლის შემოდგომამდე. ბოლოს გადავწყვიტე წავსულიყავი ომიანობის განთქმული მოწინააღმდეგე, ლეონ ტოლსტოისთან და შეამბნა მისთვის ჩემი მდგომარეობა.

1899 წლის ნოემბერში ოდესიდან მოსკოვამდე მიმავალ პატერებლით ჩავედი ქალაქ ტულაში. იქნებოდა დილის 9—10 საათი. მოვნახე წიგნის მაღაზია და ვიკითხე, თუ სად იყო ამ ქამად ლეონ ტოლსტოი.

იქ მითხრეს, რომ იგი ეხლა არის თავის სოფელში, იასნაია პოლიანაშიო. ამის შემდეგ გამოვიკითხე გზა. ვიყიდე ორი გირვანქა პური, ნახევარი გირვანქა ძეხვი და გავწიე ფეხით იასნაია პოლიანასაკენ.

ჩაცმული კარგად ვიყავი, მხოლოდ პალტო არ მქონდა. ციოდა. მოთოვილი იყო ოთხ გოჯამდე. გავიარე რამდენიმე ვერსი და შევუდექი პურის კამას. მივდიოდი და თან ვკამდი.

— შეუდღის სამ საათზე უკვე ვიყავი ლეონ ტოლსტოის ფართო ეზოს კიშკართან.

აგურისაგან აშენებული ოთხკუთხოვანი დიდი სვეტები იდგა. მხოლოდ ზედ კიშკარი არ იყო ჩამოკიდებული.

შიგნით იყო ვრცელი ადგილი დიდრონი ხეებით. ეს ადგილი მოგაგონებდა კაცს მივიწყებულ, უპატრონო ქვეყანას. შორიდან უკვე მოჩანდა ორ-სართულიანი, თეთრად შელესილი ქვითკირის სახლი.

მივედი სახლთან, მორიდებულად დაგაკაკუნე წინა კარებზე. არავინ გამომეხმაურა. შემოვუარე და მივედი ამ დიდი სახლის უკან მდგარ მეორე შენობასთან.

ამ შენობის წინა მხარეს ჰქონდა ორი განყოფილება. შევედი იმ განყოფილებაში, საიდანაც მომესმოდა ადამიანთა ლაპარაკი. იქ იყო რამდენიმე გლეხი და სოფლის ქალი. მკითხეს თუ რა მინდოდა. — მითხრეს: — მოიცადე, მალე მოვა აქ კაცი და ის ეტყვის შენ შესახებ ლეონ ნიკოლოზის ძესო. მართლა, ცოტა ხნის შემდეგ შემოვიდა კაცი. უნდა ყოფილიყო მდივანი ლეონ ტოლსტოისა— უთხარი თუ ვინ ვიყავი და საიდან ვიყავი. მითხრა:—

„ამ ქამად საქმე აქვს, კაცის მიღება არ შეუძლია. მონიშნეთ კიდევ ცოტახანსო“.

— მეც ვუპასუხე—კარგი მეთქი.

კარები ფართოდ იყო გაღებული მეორე განყოფილებისაკენ და ყველაფერი ჩანდა, თუ რაც ხდებოდა იქ.

ეს იყო მშვენიერად მოწყობილი სამზარეულო. მზარეულის საუკეთესო ფორმაში გამოწყობილი კაცი ამზადებდა აქ საკმელებს. გამახსენდა პრინც მიურატის სამზარეულო და მზარეული ზუგდიდში.

გაიარა რამდენიმე ხანმა და პირველ განყოფილებაში მდგარ უბრალო მაგიდაზე გააწყვეს: — შავი პური, დაძმარებული კიტრები, მოხარშული კართოფილი, მარილი, კვასი და რალაც წყალწყალა შექამანდი. უთხრეს აქ მყოფი მუშა ქალებს და რამდენიმე გლეხს ესადილნათ. მუშა ქალებმა მიმიპატიჟეს, მაგრამ მე უარი განვაცხადე. ავიღე ერთი კიტრი და შევექამე.—

გაიარა ორმა საათმა. სამზარეულოდან დაიწყეს ძვირფასი საკმელების გატანა. ჩემ შეკითხვაზე — თუ ვისთვის იყო დამზადებული ეს ძვირფასი საკმელები, მიპასუხეს, რომ ეს საკმელები მზადდება ლეონ ნიკალაევიჩის ცოლ-შვილისათვის. თვითონ ლეონ ნიკალაევიჩი ამ საკმელებს არ სჭამსო. მისთვის ამზადებენ უბრალო საკმელებსაო.

— გაიარა კიდევ საათზე მეტმა. უკვე ღამდებოდა. და ის იყო მოვიდა კაცი და მითხრა:—მობრძანდითო. წამიძღვა ის კაცი და გავემართეთ სახლის უკანა კარებისაკენ. კარებთან შეგვხვდა თვითონ ლეონ ნიკოლაევიჩი და მიმიპატიჟა თავის კაბინეტში, რომელიც ყოფილა მოთავსებული ქვედა სართულში. შევედი კაბინეტში და ღამთა'ც მოჟკიდეს.

მიმიპატიჟა დასაჯდომად და დაჯდა თვითონაც. დაეჯექი. ჩემ პირდაპირ, ტოლსტოის ზურგის უკან კედელზე ჩამოკიდებული იყო ხელის ხერხი. ეს ძლიერ მეუცხოვა და ამან ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე.

იმ სცენის სისწორით გადასაცემად, რომელსაც ქონდა აღგილი ჩემ და ტოლსტოის შორის, მე საჭიროთ მიმაჩნია სიტყვა-სიტყვით მოვიყვანო ის დიალოგი, რომელიც გაიმართა ჩვენ შორის:

ლ. ნ. რით შემოძლია გემსახუროთ.—

მე: მე ვარ ქართველი. დიდიხანია დაინტერესებული ვარ თქვენიით. საგანგებოთ წამოვედი საქართველოდან, რომ პირადად მენახეთ და მეოქვა თქვენთვის ჩემი მდგომარეობა.

ლ. ნ. თქვენ წაკითხული გაქვთ თუ არა ჩემი წიგნები?—

მე: დიახ. წაკითხული მაქვს, მაგრამ არა ყველა.

ლ. ნ. წაიკითხეთ ყველა და მეც იქ მნახავთ.

მე: —ეს—სწორია, მაგრამ თქვენს პიროვნებას აქვს ჩემთვის დიდი მნიშვნელობა და ამიტომაც, რომ შეგაწუხებთ. (აქ მე მინდოდა სიტყვის გაგრძელება, და ჩემი მდგომარეობის გადაშლა, მაგრამ შემოწყვიტა სიტყვა და თქვა:)

ლ. ნ. სად გაათევთ დღეს თქვენ ღამეს.—

მე: (ძლიერ განცვიფრებული ამ მოულოდნელობით)

— მე ეს არ ვიცი.

ლ. ნ. ეს სახლი მე არ მეკუთვნის — (მე იმ წუთში ავდექი და გავემართე წინა კარებისაკენ).

ლ. ნ. თქვენ სად აპირებთ წასვლას.—

მე — (ცივად) მე წავალ გლეხებთან.

ლ. ნ. ბაშფორთი გაქვთ?—

მე: (ისევ ცივად) არა, ბაშფორთი არა მაქვს.—

ლ. ნ. გლეხები შენ არ შევიშვებენ.

მე (ისევ ცივად) მე წავალ ტულაში. (მივუახლოვდი კარებს)

ლ. ნ. განა თქვენ ტულიდან ფეხით მოხვედით.—

მე: (ისევ ცივად) დიახ. ფეხით მოვედი ტულიდან. (და ის ის იყო უკვე გამოვალე კარი).

ლ. 5. ტყუილად გარჯილხართ. აქ ახლოს მცირე სა-
დგურია. ამასობაში მე უკვე გამოველ გარეთ.

ლეონ ტოლსტოი გამოძევა და მითხრა:—„მიყურეთ“
— არ მინდოდა პირის მობრუნება, მაგრამ ეს მეტის მეტი
იქნება მეთქი და მოვიხედე.—ხელი გაიშვირა ერთი მიმა-
რთულებით და თქვა: — აი, წახვალთ ამ მიმართულებით,
და ეს გზა მიგიყვანთ მცირე სადგური კოზოლოვკამდე“.
გამოვსწიე.

იქითობას, კიშკართან მდგარ, ერთერთი დიდი ხის
ფულუროში შევედევით ქალაქში გახვეული პური და ძებნი.

— დიღხანს ვეძებე ესენი, მაგრამ ველარ ვიპოვნე, —
მშიოდა. მივდივარ. — თან მეცინება, თან ვბრაზდები და
თანაც ვფიქრობ: — აბა, რამ შეაშინა ეს ერთადერთი,
ძლიერ მსხვილი და ყველაზე უშიშარი რუსი მეთქი.

მოვედი კაზლოვკაში. პურის ყიდვა მინდოდა, მა-
გრამ ვერ ვიშოვნე. სადგურზე იყო თუთხმეტამდე სო-
ფლელი. ერთ ქალს ჰქონდა რაღაც „ლეპეშკა მაკა“.
ვიყიდე ხუთი ცალი შაურად. ორი შევქამე. არ მომეწონა
და სამი გადავაგდე.

ცოტა ხნის შემდეგ მოვიდა ორი ქანდარმი, დაიწყეს
თვალიერება სადგურისა და ადამიანებისა. მე განვირჩე-
ოდი ყველასაგან ყოველისფრით. პალტო არ მქონდა, თო-
რემ ისე კარგად ვიყავი ჩაცმული. კარგი მაუდის ტუყურკა
და შარვალი. კარგი შავი შლაპა. მოკლე წვერულვაში და
გრძელი თმები.

ქანდარმებმა განსაკუთრებული ყურადღებით დაიწყეს
ჩემი თვალიერება. ვიფიქრე: — ესენი უეჭველად შემამთხვე-
ვენ ფათერაკს მეოქი, და გამოველ სადგურის დარბაზიდან.

ვითომდა გავისეირნე ტულის მიმართულებით. ქანდა-
რმები თვალყურს მადევნებდნენ. სეირნობიდან გადაველი
სიარულზე. — სიარულიდან აჩქარებული და ძლიერ ჩქარი
სიარულზე და გავწიე ტულისაკენ. —

ლაშა. — ყინავს, ლიანდაგის იქით აქეთ ორივე მხარეზე დაუსრულებელი ტყეებია. ხანდისხან მახსენდებიან რუსეთული მგლები, მაგრამ გული იმედიანად მაქვს და არ მესინია. შორშორ მანძილზე მხედებიან დიდ შენობიანი ადგილები. მივდივარ ძლიერ ჩქარი ნაბიჯებით და შეუჩერებლად. ბოლოს ის იყო შორიდან გამოჩნდნენ ხშირი სანთლები. ეს ტულა არის და ტულის სანთლები. — მოდის ჩემ პირდაპირ ვილაცა. მომიახლოვდა ოცდაათ ნაბიჯამდე და დამიძახა. — სტოი. — გაჩერდი. მომიახლოვდა ახლო და მკითხა.

— საიდან.

— კაზლოვკიდან.

— პირველათ ხართ აქა. —

— დიახ პირველათ.

— მაღლობა შესწირე ღმერთსა.

— რისთვის.

— იმისთვის, რომ ერთი შაურისათვის გამოგჰკრიან ყელს და მაშინ უკანასკნელად იქნები აქა.

— იცოდე ძმაო. არავითარ შემთხვევაში არ იარო აქ ლამით მარტო.

მე უთხარი: დიდათ მაღლობელი ვარ ამ დარიგებისათვის და სამაგიეროთ გისურვებ ყოველივე სიკეთეს.

ამ შემთხვევამ ფართეთ ამიხსნა მნიშვნელობა იმ ერთი უცნაური მოვლენისა, რომელსაც ქონდა ადგილი რუსეთში რკინის გზის სადგურებზე. ყოველგან იყო გაკრული დიდი ასოებით დაწერილი განცხადებები:

— გაუფრთხილდით ქურდებს.

მეორე დილით მოსკოვში ვიყავი...

ლ. ტოლსტოი.

(ნ. ნაკაშიძის მოგონება¹)

1897 წ. ერთ შემოდგომის დილას უცებ გაივსო ჩვენი ეზო და აივანი პოლიციელებით.

— ნაკაშიძის ბინა აქ არის? — იკითხა ბოქაულმა.

აქ არის, მაგრამ თვითონ ნაკაშიძე არ არის სახლში — ეუთხარი შე.

ბოქაულმა პოლიციელები დასტოვა ჩვენ აივანზეც და ეზოშიც, მხოლოდ ჩვენი კარების პირდაპირ დააყენა უბნის ზედამხედველი და თვითონ წავიდა.

სამი კვირით წინ ამ შემთხვევამდის ჩვენთან ტფილისში ჩამოვიდა ინგლისელი სინჯონი, ყოფილი ოფიცერი, რომელმაც მაშინ ქართლის სოფლებში შეხიზნულ დუხობორებს ჩამოუტანა თანამგრძნობებს შორის შეკრებილი ფული.

სინჯონი პირველად მოსკოვში ლ. ტოლსტოისთან იყო და მისი წერილი ჩამოუტანა ჩემ მეუღლეს ილიას; სთხოვდა, დაეხმარეთ სინჯონს, რადგანაც რუსული არ იცის და თქვენ ინგლისური იცითო. სინჯონი და ილიკო ორივენი წავიდნენ ქართლის სოფლებში, სინჯონი დარჩა დუხობორებს შორის ორი კვირა — იმათი ცხოვრებისა და რელიგიური შეხედულებების გასაცნობად, ილიკო კი უფრო ადრე დაბრუნდა.

სწორედ იმ დილით, რა დღესაც პოლიციელები თავს დაგვესხენ, უნდა ჩამოსულიყო ტფილისში სინჯონი. ილიკო წავიდა სადგურზე მის შესახვედრად.

¹ ნინო ნაკაშიძის მოგონება იბეჭდება შემოკლებით.

სადილობამ მოაღწია სინჯონი და ილიკო დაბრუნდნენ. მოვიდა ბოქაული და ორივეს გამოუცხადა, რომ სალამოს 7 საათზე პოლიცემისტერთან გამოცხადებულიყვნენ. ერთი პოლიციელი დასტოვა და წავიდა.

სალამოზე პოლიცემისტერი მასტიკი ყვირილით შეხვდა ორივეს, ლელავდა და დარბოდა თურმე ოთახში. ინგლისელი სინჯონი ძალიან გაკვირვებული იყო და უთხრა თარჯიმანს: რაზე ლელავს და ყვირის ეს საპატიო მოხუცი, ეს მავნებელია მისი ხნოვანებისათვის, დაბრძანდეს და ისე გვითხრასო.

მასტიკიმ ორივეს გამოუცხადა დაუყოვნებლივ გასულიყვნენ ტფილისიდან: სინჯონი თავის ქვეყანაში ხოლო ნაკაშიძე ამიერ კავკასიის ფარგლებიდან. ილიკო რამოდენიმე დღის შემდეგ იძულებული იყო გასულიყო ტფილისიდან. ერთი თუ ორი თვის შემდეგ მომწერა მოსკოვიდან, რომ ლევ ტოლსტოის დახმარებით მოვეწყვე მოსკოვში სამსახურში და ჩამოდიოთო.

1898 წელს თებერვალში ჩვენ ე. ი. მე და ჩემი პატარა ბავში ჩავედით მოსკოვში.

გზაში სიხარულით ვოცნებობდი, რომ ვნახავდი ტოლსტოის, მაგრამ როდესაც ჩავედი მოსკოვში გამბედაობამ მიმტყუნა: როგორ უნდა ვჩვენებოდი და რა უნდა მეთქვა უდიდესი მწერლისა და მოაზროვნისათვის.

გაზაფხულზე ტოლსტოი იასნაია პოლიანაში წავიდა. გავიცანი ტოლსტოის მეგობრები „ტოლსტოველები“, როგორც ეძახდნენ ტოლსტოის მეგობრებს, რაც მათ ყოველთვის სწყინდათ; ისინი ამბობდნენ: ჩვენ სექტანტები არ ვართ, რომ რამე სახელწოდება მივიღოთო.

მართლაც „ტოლსტოველებს“ არავითარი ორგანიზაცია და წესდება არ ჰქონდათ და არავითარი დადგენილება არ გამოჰქონდათ საერთო მოქმედების შესახებ.

შემოდგომაზე ტოლსტოი და მისი ოჯახი ჩამოვიდა მოსკოვში და გადავწყვიტე მენახა ეს დიდი ადამიანი. მეგობრები და ილიკო იცინოდნენ, როდესაც გამოვთქვამდი ჩემს შიშს, რომ ამ დიდი ადამიანის დანახვა მე ისედაც პატარას, კიდევ უფრო დამაპატარავებს და შეიძლება ავტირდე მეთქი. მე მიყვარდა ტოლსტოი, როგორც „ომისა და ზავის“ „ახა კარენინას“, „ბავშობა და სიყრმის“ და სხვა ნაწერების ავტორი, მაგრამ მე მეშინოდა მისი ფილოსოფიური მოძღვრების. ტოლსტოის მეგობრები მეუბნებოდნენ, რომ ტოლსტოიმ უარჰყო თავისი მხატვრული მწერლობა და ახლა მთელ თავის ყურადღებას რელიგიურ საკითხებს აქცევსო. იმათ მოსწონდათ, უყვარდათ ტოლსტოი ფილოსოფოსი, და მე ვშიშობდი ჩემი აზრის გამოთქმას. ამ გვარი ფიქრებით გავემართე ილიკოსთან ერთად „ხამოვნიკში“.

სალამოს ჯერ კიდევ სინათლე იყო, როდესაც შევედი ტოლსტოის ხის ფიცრებით შემოფარგლულ დიდ ეზოში და დავინახე ძველი ორ სართულიანი ხის სახლი, ზედ მიშენებული ნაწილებით. მე როგორღაც შეღავათი ვიგრძენი მიშენებული სახლის უბრალოების დანახვაზე.

შევედით დერეფანში, დერეფნიდან ილიკო ზევით ავიდა, მე შემიყვანეს ტოლსტოის მეუღლის, სოფია ანდრიას ასულის ოთახში. ერთ წუთს კარებში შევჩერდი. ს. ა. იჯდა მაგიდასთან რალაც ხელსაქმით. უცებ ადგა და სწრაფი ნაბიჯით მომიახლოვდა, ისე ახლოს დამიდგა წინ; რომ გამიკვირდა, შემდეგ დავრწმუნდი, რომ ასეთი ჩვეულება ჰქონდა, გამომიწოდა ხელი და მითხრა:

— კნენა ნაკაშიძე? მობრძანდით, მობრძანდით — დამსვა თავის გვერდით მაგიდასთან და განაგრძო — ლიოვიჩკა ჯერ არ გამოსულა ჩემთან დაჯექით; მე მინდოდა თქვენი ნახვა. თქვენ იცნობთ ჩემ შვილს ანდრიუშას?

არა?—ერთად ერთი ღირსება მისი ის არის, რომ ლევ ტოლსტოის შვილია, დიდი ცნობილი მწერლის, სხვა არავითარი ღირსება მას არა აქვს, არც კეჟა, არც სილამაზე და მიკვირს რისთვის უყვართ ასე ქალებს. მე ვსდუმდი.

— თქვენ იცნობთ კნიაენა ელენე გურიელს?—მკითხა მან თავისებური აჩქარებით.—როგორი ქალია? ლამაზია?

— ამბობთ ლამაზი და საუცხოვოა და მერე რა ჰპოვა ლამაზმა და საუცხოვო მშენიერმა ქალმა ჩემ შვილში, რომ იმის გულისათვის თავს იკლავდა? კარგი რომ არ მოკვდა. თქვენ წარმოიდგინეთ, ანდრიუშა ისეთი ქარაფშუტაა—იქ რომ კნიაენა გურიელს გაუკეთა წინადადება, აქ ჩამოვიდა და ორი კვირა არ გასულა ო. კ. დიტერიქს გაუკეთა წინადადება და იმას ირთავს ცოლად. ახლა საქართველოდან სწერენ ანდრიუშას გურიელის ნათესავები, ჩამოდიო, მაგრამ მე არაფრის გულისათვის არ გაუშვებ.

— რატომ?—შევეციითხე მე.

— იქ მოკლავენ ჩემ შვილს და უნდა გითხრათ მართალი, რომ ჩვენ ქართველები არ მოგვწონს. ჩემი რძალი ფატი ერისთავი, ჩემი ძმა ბერსის ცოლი, ქართველი იყო და რა სიკეთე ვნახეთ იმისაგან.

მე მეწყინა ეს თქმა და ვკითხე.

— ლევ ნიკოლოზის-ძეც ასე ფიქრობს მეთქი?

— ლიოვიჩკა—წარმოსთქვა მან უკმაყოფილოდ,—ლიოვიჩკა რა? რა უნდა იფიქროს. ლიოვიჩკა ოდესღაც მართლა იყო დიდი მწერალი კეკელიძე, დასწერა ისეთი წიგნები როგორც „ომი და ზავი“, „ანა კარენინა“ და სხვ. მაგრამ ახლა კი რაღა არის. აიღეთ თქვენ ახლანდელი მისი მწერლობა, ისეთი წიგნი დასწერა „აღდგომა“, რომ ღმერთმა დაიფაროს, ჩემმა უმცროსმა ქალმა საშამ ის წაიკითხოს, მე ვუმაღავ და არ ვაძლევ წასაკითხავად. თქვენ წაიკითხეთ, მოგწონთ „აღდგომა“,—მკითხა მან უცებ.

— ძალიან,— ვუთხარი მე,— რა არის იქ ისეთი, რომ თქვენ ქალს...— მან აღარ დამამთავრებია.

— კატუშა მასლოვას ცხოვრების აღწერის წაკითხვა, მეძვე ქალის შესახებ არ არის მავნებელი ბავშვისათვის?

მოსამსახურე შემოვიდა და თქვა, რომ ლევ ნიკოლოზის-ძე ტატიანა ლევის ასულის ოთახშიაო.

— თქვენ უთუოდ ლიოვიჩკას ნახვა გეჩქარებათ, თუ გნებავთ წაბძანდით,— მითხრა მან.

მძიშე სულიერი განწყობილებით გავემართე.

მივდიოდი კიბეებზე და ვფიქრობდი, ვნახავ ახლა გენიალურ მწერალს, მაღალ, დიდ-წვერიან მკაცრ ფილოსოფოსს, შიში და მოკრძალება ტრიალებდა ჩემ გულში.

ოთახში რამოდენიმე კაცი იჯდა, ილიკოც იქ იყო, შევედი და დავიწყე თვალებით ტოლსტოის ძებნა. წამოდგა შუა ტახის გამბდარი, მოძრავი მოხუცი, მომეგება, ხელი ჩამომართვა, დამაცქერდა თავის ნაცრისფერი წვრილი ღრმა გაცინებული თვალებით. არა ის არ ჰგავდა იმ მკაცრ ადამიანს, როგორც მე მყავდა წარმოდგენილი.

— თქვენ უთუოდ ნინო ხართ,— მითხრა მან. იქ მყოფთ ყველას გაეცინა, გაუივირდათ, რომ გამოიცნო ჩემი სახელი.

— ქართველ ქალებს ხომ უძეტესობას ნინო ჰქვია,— თქვა მან და დამსვა სავარძელში.

შეხვედრა ისე უბრალო და ყველაფერი ისეთი კეთილი გულით იყო წარმოთქმული, რომ რაღაც ნათესაური განწყობილება ვიგრძენი და მეც გაუუცინე, ვიგრძენი, რომ ამ დიდი ბუნების ადამიანის თვისება სწორედ უბრალოებაში იყო. თანაგრძნობით გამომკითხა:

— როგორ ხართ, როგორ მოგეწონათ აქაურობა, მოგწყვიტეს მშობლიურ მზეს... მე ხომ არ შემდღურით, რომ ილია პეტრეს-ძე გადმოასახლეს. ახლა რას აპირობთ..?

პატარამ როგორ გადაიტანა მგზავრობა? პასუხი მომის-
მინა დიდი ყურადღებით.

— მაშ არ მემდურით? მე ძალიან მიყვარს ილია პეტ-
რეს-ძე მე კი არა ყველას. მან ბევრი რამ გვიამბო ღუ-
ხობორების შესახებ. თქვენ იცნობთ ღუხობორებს, იმათ
ქალებს: როგორ შთაბეჭდილებას ახდენენ. მართალია,
რომ ბავშვები თავისი და სხვისი ყველას ერთნაირად
უყვარსთ? ილია პეტრეს-ძე ამბობს, რომ ვერ შეატყობ
რომელია თავის ბავში და რომელი სხვისიო.

— მერე თქვენ არ დაუჯერეთ ილიკოს?—ვუთხარი მე.

— როგორ არა, მაგრამ კარგი რამის მოსმენა ბევრ-
ჯერაც შეიძლება, გაიცინა მან.

შემდეგ ლაპარაკი გადავიდა ღუხობორების ცხოვრე-
ბის შესახებ.

მოვიდა ი. ი. გორბუნოვი, გამომცემლობა „პოსრედ-
ნიკის“ ხელმძღვანელი, ლაპარაკი გადავიდა პრესაზე.

ყველა მიიწვიეს სასადილო ოთახში ჩაიზე. ჩვენ არ
დავრჩით. ტოლსტოიმ გამოგვაცილა კარამდის და მკითხა:

— თქვენ იცნობთ ელ. გურიელს. ძალიან მინდოდა იმის
შესახებ მელაპარაკა თქვენთან. ამ დღეებში შემოვალ და
იქნება როგორმე მოვახერხოთ ანდრიუშას მიერ გაფუ-
ჭებული საქმის გამოკეთება.

რამდენიმე დღის შემდეგ მოვიდა ჩვენთან ანდრია
ტოლსტოი, ანდრიას მე არ ვიცნობდი, იმის შემდეგ
ალარც მინახავს, ძალიან გამაკვირა იმის შეშინებულმა,
უშინაარსო სახემ.

— რა საწყენია, რომ ილია პეტრეს-ძე არ არის სახ-
ლში,—მიუხრა მან.—ალარ ვიცი რა ვქნა. თქვენ ხომ
გაიგეთ ჩემი ამბავი? მე მეგონა მაშინ მიყვარდა კნიაჟნა,
მაგრამ დავრწმუნდი, რომ მე ახლანდელი ჩემი საცოლო
მიყვარს. ახლა კი ქართველები მე მომკლავენ.

მე ვუთხარი: რომ ქართველები არ მოგკლავენ, მაგრამ ასე არ უნდა მოქცეულიყავით მეთქი.

— მართალია, მაგრამ რამეკნა როდესაც ასე მეგონა, რომ მიყვარს. მამაჩემიც ასე მეუბნება, არ მოგკლავნო. მირჩია, რომ წავიდე ყველაფერი აუხსნა ელ. გურიელს, კარგი ქალია, გაიგებს ყველაფერს და გაპატიებსო, მაგრამ ვერ ვბედავ. ქართველები ისეთი ფიცხები არიან... აჰ, არა, არ შემძლია წასვლა. ილია პეტრეს-ძეს ძალიან ეთხოვ დამეხმაროს ამ საქმეში.

რამდენიმე დღის შემდეგ სალამოს შემოვიდა თვითონ ლევ ტოლსტოი. მე ისიც იყო ბავშვი დავაწვინე დასაძინებლად, ვცხოვრობდით „ოსტოჟენკაზე“. ჩვენ ძალიან გაგვეხარდა მისი მოსვლა და მე ვუთხარი ბავშს:

— აი მაკა, ძია ლევ ნიკოლოზის-ძე მოვიდა. აბა შეხედე მეთქი. ლევ ნიკოლოზის-ძეს ძალიან გაუკვირდა, რომ ასეთი პატარა ბავშვი ქართულად ლაპარაკობს. თქვე, რომ ქართული ლაპარაკი იშვიათად გაუგონია და უცნაურად ისმინებო.

— თქვენ წარმოიდგინეთ, ილია პეტრეს-ძე! თქვენი მეუღლე ახლა აქ ქალთა უმაღლეს კურსებზე დადის, უმაღლეს განათლებას ღებულობს და მე კი მეგონა, რომ ქართველი ქალები ჩადრებით იარებოდნენ. საქართველოს ამბავი ახლოს მე ჩვენი ალექსანდრე ნიკიფორეს-ძე დუნაევის ახალგაზრდა მეგობრისაგან ვ. ლამბაშიძისა და ალ. დიასამიძისაგან გავიგე. უძველესი კულტურის მქონე ხალხი ყოფილან ქართველები და მე კი ჩემს საქართველოში ყოფნის დროს საკმაოდ არ დავინტერესებულვარ გამეცნო ქართველი ხალხი.

ილიკოს ყოველთვის თან დაჰქონდა ჯიბით „ვეფხისტყაოსნის“ პატარა გამოცემა, მაშინვე ამოიღო ჯიბიდან, წაუკითხა და გადაუთარგმნა ზოგიერთი ადგილები. „ეპი სოფელო რაშიგან ხარ“.. ტოლსტოი დიდი ყურადღებით

ისმენდა. მოეწონა: „მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს კაცსა შენგნით განაწირსა“ — მოეწონა. აგრეთვე „მიეც საჭურ-კლე გლახაკთა, ათავისუფლე მონები“. რაც შეეხება „ლე-კვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადია“, მან თქვა: რასაკვირველია ღვთის წინაშე, ყველა ერთია ქალიც და მამაკაციც, რომლებიც უნდა ემსახურებოდნენ ღვთიური კანონიერების შესრულებასო, მხოლოდ არ მესმის რის-თვის ცდილობენ ქალები გახდნენ პოლიციელებად, მსა-ჯულებად და ჯარისკაცებად, რა საჭიროა ამნაირ თან:ს-წორუფლებიანობა, როდესაც ამ უფლებებზე თვითონ მა-ჩაკაცებმაც უნდა აიღონ ხელიო.

„ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრული ღირსების შესახებ, რომელზედაც ილიკომ აღტაცებით ილაპარაკა, ტოლს-ტოიმ სთქვა:

— ოდესმე შემდეგ, თუ მოვასწარი, ილია პეტრეს-ძევ. ახლაკი ბევრი რამ დამრჩა სათქმელი, ისეთი, რაც უსა-თუოდ უნდა ვთქვაო, და ამისთანა ცდუნებებისაგან, რო-გორც მხატვრული მწერლობის საკითხებია თავი უნდა შევიკავო. იმ დროს ტოლსტოი დუხობორების საქმით აუო დაინტერესებული, დიდ მიწერ-მოწერას აწარმოებდა (დუხობორებთან) მეგობრებ — ნაცნობებთან. ამავე დროს აწერდა „ჰაჯი მურატს“ და ფიქრობდა „Отец Сергин“-ს დასრულებასაც.

ტოლსტოი ძალიან სწუხდა ამ სალამოს და ამბობდა:

— ჩემი შვილი ანდრიუშა სუსტი ხასიათის კაცია, არავითარი ლაგამი არა აქვს ამოდებული. ამგვარი ხალხი ბატონურ, უკმ ცხოვრებას ატარებენ. ჰამენ ტკბილ საჭ-სელებს, სძინავთ რამდენიც უნდათ და არ იციან რას სთახმარონ ენერგია. მათ ჰგონიათ მთელი ქვეყანა მათ-თვის არის გაჩენილი, ქალები, ცხენები, ღვინო, ბანქო და რასაკვირველია, ყოველნაირი *дур лесет в голову* და ხვის ბედნიერებას და უბედურებას არა-რად დაგიდევნო.

ჩვენთან შემოვიდა ს. დ. დიმიტრიევი ჰენრი ჯორჯის მთარგმნელი და პოპულიარიზატორი. ნიკოლაევი სწორედ იმ დროს თარგმნიდა „Прогресс и Бедность“-ს, რომელსაც ტოლსტოი დიდად აფასებდა და ძალიან გაეხარდა, როდესაც გაიგო, რომ უკანასკნელ თავებს თარგმნიდა.

ჰენრი ჯორჯის ყველა ნაწარმოები უნდა გადაითარგმნოს სთქვა ტოლსტოიმ, — აი, ილია პეტრეს-ძე, გადაუღებელი საქმე თქვენთვის. ჰენრი ჯორჯი უსათუოდ სწყვეტს თანაშემწე გარემოებაში მიწის საკითხს. ჰენრი ჯორჯი უნდა გადაითარგმნოს ყველა ენაზე, ყველა ხალხისათვის და გადათარგმნეთ ქართულად.

ტოლსტოი წავიდა. ილიკო და ნიკოლაევი გაჰყვნენ გასაცილებლად.

ილიკო სამსახურის გამო ისე ხშირად ვერ დადიოდა ტოლსტოისთან, მაგრამ მაინც, როგორც კი მოიხელებდა დროს მიდიოდა, მე კი მხოლოდ რამდენიმე კვირის შემდეგ წვედი. ჩვენთან წამოვიდა ერთი ქარხნის მუშა ბულაზოვი, რომელიც დიდი თაყვანისმცემელი იყო ტოლსტოის, ვეგეტერიანელი, ტოლსტოის ნახვა ენატრებოდა და მარტო წასვლა ვერ გაეხედა.

მივედი თუ არა პირდაპირ ზევითა სართულში აგვიყვანეს, შევედი პატარა სასტუმროში, იქიდან დიდ სასადილო ოთახში. მე ძალიან გამოაცა ამ ოთახის სივრცეებში. დიდი სასადილო მაგიდისა და როიალის გარდა ძალიან ცოტა ავეჯი იყო, თუ სკამებს არ ჩავთვლით. ლევ ნიკოლოზის-ძე და რამდენიმე მისი მეგობარი, ა. ნ. დუნაევი, ი. ი. გორბუნოვი, მუსიკოსი გოლდენვეიზერი და სხვები, ისხდნენ მაგიდასთან და მხიარულად ლაპარაკობდნენ ჩეხოვის შესახებ.

ტოლსტოიმ ამ საღამოს პირველად ნახა ბულაზოვი და გამოჰკითხა ქარხნის მუშების ყოფა-ცხოვრების შესა-

ხებ. ბულაზოვმა უამბო, როგორ ცხოვრობენ ქარხანასთან საერთო საცხოვრებელში მუშები, ოჯახიანი ცალკე და მარტოხელები. მუშებს ნარები აქვთ, ცოლ-ქმარი თავის შვილებიანად ერთ ლოგინში წვებიან. განსაკუთრებით ქარხანაში ახალგაზრდა ქალების მდგომარეობაა აუტანელიო. ტოლსტოი დიდი ყურადღებით უსმენდა ბულაზოვს თავის ქნევით.

— ყველა ასე ამბობს ქარხნების შესახებ,—სთქვა ტოლსტოიმ. მთავრობისათვის, რასაკვირველია, ხელსაყრელია მუშები ჰყავდეს ამ მდგომარეობაში შიშის ქვეშ. აი ჩვენ გვერდით პარფიუმერიის ფაბრიკის მუშებიც ამ მდგომარეობაში არიან. არავის არა აქვს ნება შევიდეს შიგნით და დაელაპარაკოს მუშებს. არა, ხსნა უსათუოდ გლეხობაშია და სწორედ ღვთის მაძიებელ გლეხობაში, სექტანტებში,—სთქვა მან და ლაპარაკი ისევ სექტანტებზე გადავიდა. აღარ მახსოვს ვილაცამ სთქვა, რომ ნალჩიკიდან მოუვიდა სკოროხოლოვის წერილი. სკოროხოლოვი და გიორგი დადიანი ორივე ტოლსტოის თანამოზიარენი იყვნენ. პოლკოვნიკი გიორგი დადიანი ნამესტნიკის ადიუტანტი იყო. ტოლსტოის და მისი მეგობრის დ. ხილკოვის გავლენით მიატოვა სამხედრო სამსახური და ახლა ცოლშვილიანად ცხოვრობდა ჩრდილო კავკასიაში—სკოროხოლოვთან ერთად, როგორც უბრალო გლეხი.

ილიკომ ლ. ნ.-ს უამბო დადიანის შესახებ, როგორ ცხოვრობდა კიკეთში საქართველოში გადმოსახლებული დ. ხილკოვი და გ. დადიანი თავიანთი ოჯახებით.

გ. დადიანი მე გავიცანი, როდესაც უკვე ტოლსტოის თანამოზიარე იყო. ჩვენს ოჯახში დადიოდა და ყველას უკვირდა ბრწყინვალე ოფიცერი, რომელიც ნამესტნიკის ბალებზე და სალამოებზე ისე მზიარულად ატარებდა დროს, როგორ გადაიქცა უბრალო გლეხად. ერთხელ მან იუმორისტულად გვიამბო, როგორ სცემენ პატივს არა

ადამიანს, არამედ მის პასპორტს. ერთხელ, რომელიღაც სადგურზე, როდესაც გიორგი ვაგონში აპირებდა შესვლას, თურმე არ შეუშვეს, უთხრეს, რომ შენისთანა ტყაპუჭიანი ხალხისათვის სულ უკანა ვაგონშია და იქ წადიო. გიორგი ამბობდა, რომ მე არ დაეუთმე და მაინც დავაპირე შესვლაო. იძულებული გახდენ ჟანდარმისთვის დაეძახათო. ჟანდარმმა კისერში წამავლო ხელიო და მიმართევდაო. უთხარი თავი დამანებე, თორემ შენთვის არ ივარგებს მეთქი. რომ არაფერი გამივიდა, მაშინ განზე გავიხმე ჟანდარმი, ამოვიღე ჩემი პასპორტი და ვაჩვენე. წაიკითხა თუ არა, დავარდა ძირს, დაიჩოქა და მევედრებოდა—მაპატიე თქვენო ბრწყინვალეზავ, მაპატიეო, ძლივს ავაყენე.

— დადიანი არ მინახავს,—თქვა ტოლსტოიმ—ძალიან კი მინდა მისი ნახვა, თუ მოვასწარი უსათუოდ წავალ კავკასიაში და ვინახულებ. შემდეგ ლაპარაკი გადავიდა კრინიცის გომუნაზე და თორმეტ საათამდის აღარ შეწყვეტილა. 12 საათზე ტოლსტოი ადგა. ყველანი გამოვეშვიდობეთ.

სოფიო ანდრიას ასული და ეკ. ადოლფის ასული მეგობრები იყვნენ და როდესაც შეიკრიბებოდნენ თავიანთ ქმრების საყვედურებს ლაპარაკობდნენ. ერთ ამგვარ ლაპარაკს შევესწარი ღუნაევის ოჯახში. ღუნაევის ცოლი შესაიოდა როგორი მძიმე ცხოვრება უხდება მას ოჯახში.

სოფიო ანდრიას ასული ჩიოდა, რომ მას ლიოვიჩკას ხასიათის მეოხებით არასოდეს ადამიანური ცხოვრება არ ჰქონია.

— ავიღოთ თუნდა ის დრო, როდესაც ლიოვიჩკამ მომიყვანა იასნაია პოლიანაში. არ დაიჯერებთ, ასე მეგონა, ბოსელში მიმიყვანა მეთქი. ერთ უბრალო ტახტზე ეკოთხელი ლეიპი, შინ დანებადებული რუხი ტილოს ზეწარი ჰქონდა გადაფარებული. ნაჭრის საბანი ეხურა და თავს

ქვეშ მეშის ბალიში ედვა. მე როგორც მივედი მაშინვე დავდგი ჩემი მზითვეის კარგი საწოლები. ჰოლანდიური წმინდა ტილოს ზეწრები გავშალე, როგორც ჩემთვის ისე მისთვის, აბრეშუმის საბნები დავხურე, ბუმბულის ბალიშები დავაწყვე, საწოლების წინ პატარა ნოხები დავაგე. როდესაც ლევ ნიკოლოზის-ძე შემოვიდა ოთახში და დაინახა ეს, ძალიან ეწყინა, თავისი ნოხი და ბალიში აიღო და იქით გადადვა და ისევ მეშის ბალიში დაიდვა. მე დავიცადე და, როდესაც გავიდა, ისევ ისე დავდევი ბალიშებიც და ნოხიც დავაგე. შემოვიდა თუ არა ლ. ნ. გაჯავრდა, ნოხი აიღო გარედ გადააგდო, გაბრაზებული წავიდა და კარგა ხანს აღარ შემოსულა. მე ისევ დავაგე ნოხი და როდესაც შემოვიდა და ნოხი ისევ თავის ადგილას ნახა, გაბრაზდა და გადააფურთხა, მაგრამ ნოხი კი თავის ადგილას დასტოვა. ბალიშს ღამლამობით მაინც მეშისას იღებდა დიდი ხნის განმავლობაში, მაგრამ მერე ძალიან შეეჩვია და ახლა წმინდა ტილოს საცვლებს და აბრეშუმის წინდებს ატარებს. რაც შეეხება ავეჯის შეძენას, ამაზე ლაპარაკიც არ ღირს. არასოდეს არ მქონია საშუალება, რომ ხეირიანი შემომეტანა სახლში, ყოველთვის ბრაზობდა. ~

ერთხელ შევხვდით ტოლსტოის ქუჩაში ილიკო და მე, გზაში დავეწიეთ. მე პირველად ვერცკი ვიცანი. ძველი პალტო ეცვა და ძველი რბილი ქუდი ეხურა. გრძელი თეთრი წვერი პალტოში ჰქონდა ჩატანიებული და ყელზე რაღაც ფერადი ყელსახვევი ეხვია. ძალიან ესიამოვნა, რომ წამოვეწიეთ. მხიარულად მიდიოდა ყოყოჩად.

— ილია პეტრეს-ძევე ჩვენი საქმე ეწყობა. დუხობორების გადასახლება კანადაში საბოლოოდ გამორკვეულია, როგორც მომდის წერილები ჩვენი მეგობრებისაგან. პირობები კარგია.

ამ ლაპარაკის დროს კარგა მოშორებით მღვდელი დავინახეთ, იღვა და ქუჩის მეორე მხარეს აპირებდა გადასვლას. უცებ ტოლსტოი შეჩერდა:

— გადაგვიჭრის თუ არა ხუცესი გზას, გადაგვიჭრის თუ არა?

მღვდელი შეყოყმანდა, მოტრიალდა და გაბრუნდა უკან.

— კაი ნიშანი.—სთქვა სიცილით ტოლსტოიმ. ჩვენც გაგვეცინა.

— იცით ნინა იოსების ასულო, ეს ძველი ჩვეულებაა მონადირის. ყოველი მონადირე დაინახავს თუ არა მღვდელს, ან კურდღელს, უსათუოდ ჩაუთქვამს, გადაჭრის თუ არა გზასო. თქვენ ვერ წარმოიდგენთ, ილია პეტრეს-ძევ, რამდენი მონადირე ბრუნდება ნადირობიდან ხოლმე, თუ კურდღელმა გადაუბრინა გზაზე. აი მეც ბებერი მონადირე ვარ.—დააბოლავა მან სიცილით.

ამის შემდეგ ტოლსტოი აღარ მინახავს 1901 წლამდის. რადგანაც მოსკოვის ჰაერს ვერ ვიტანდი, ავად გავხდი და ზაფხულობით—ზამთრობით მოვდიოდი საქართველოში. და მხოლოდ მარტიდან ივნისამდის და აგვისტოს უკანასკნელ რიცხვებიდან ოქტომბრის გასვლამდე ვცხოვრობდი მოსკოვში. ტოლსტოი გაზაფხულობით ძალიან ადრე მიდიოდა იასნაია პოლიანაში და შემოდგომაზე ძალიან გვიან ბრუნდებოდა მოსკოვში. მე როგორც მახსოვს ჩვენ ვიყავით გაზაფხულზე მოსკოვში.

დიდ ოთახში, სადაც ჩვენ შეგვიყვანეს, ბევრი ხალხი იყო: ტოლსტოის ასული ტატიანა, ვილაც კიდევ ახალგაზრდა ქალები, პროფ. ჩიჩერინი, რამოდენიმე ტოლსტოის მეგობარი, ტამბოვიდან ჩამოსული გლეხი და გლეხი სიმონოვი და სხ. სოფიო ანდრიას ასული არ ყოფილა.

ტოლსტოი ცოტახნით გავიდა და სემიონოვს წერილი გამოუტანა მისი მოთხოვნის შესახებ, რომლითაც რეკომენდაციას უკეთებდა. სემიონოვს ტოლსტოი ძალიან აფა-

სებდა. ამბობდა, რომ ის სწერს სწორად იმათ ცხოვრებაზე და ისე რაც მართლა აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს, იმათზე ვინც დიდი უმეტესობაა. ჩემი ძველი ნაწერები კი ეხება ხალხის ისეთ ნაწილს, რომლის ცხოვრების შესახებ წერა და მოსმენა არც კია საჭირო... მაგრამ მეც მწერალს მეძახიან.

— ოოჰ, ლევ ნიკოლოზის-ძევ, თქვენ თუ მწერალი არ ხართ, მაშ ვილაა მწერალი, — მოისმა ჩიჩერინის და სხვების ხმებიც.

ლევ ტოლსტოიმ გაიღიმა.

— იცით, მე კიდევ გავიმეორებ, რომ მწერლობა არაა ისე ძნელი საქმე, საამისოდ საჭიროა ერთგვარი „ნახალობა“, და ჩანს მე არ მაკლდა ეს „ნახალობა“.

ლაპარაკი გადავიდა ხელოვნებაზე. ლაპარაკობდნ ტოლსტოის წიგნზე „ხელოვნების შესახებ“. ამ ლაპარაკში ტამბოველმა გლეხმაც და საყურებიანმა ქალებმაც კი მიიღეს მონაწილეობა. საოცარი თვისება ჰქონდა ტოლსტოის:

იცოდა ისეთი კითხვების დასმა ლაპარაკის დროს, რომ ყველა დამსწრეთა შორის პოულობდა გამოძახილს. ერთწუთს არ სწყდებოდა საინტერესო ლაპარაკი. მახსოვს ამ საღამოს, როდესაც რამოდენიმე წუთით გავიდა სემიონოვისათვის სარეკომენდაციო წერილის გამოსატანად, მთელი საზოგადოება დაჩუმდა. ჯგუფ-ჯგუფად დაიყო და როდესაც დაბრუნდა ის გამოცოცხლდა.

ლევ ნიკოლოზის-ძემ გვიამბო, როგორ მოვიდა მასთან ერთი ახალგაზრდა კაცი და რჩევა სთხოვა. ამ ახალგაზრდას რამოდენიმე ათასი მანათი ვალი დასდებოდა. ახლა ყველაფერი მობეზრებოდა და გადაეწყვიტა ტოლსტოისათვის ეკითხა, რა ცხოვრებისათვის მოეკიდა ხელი: სადმე კომუნაში შესულიყო, თუ ცალკე დაეწყო გლეხური ცხოვრება.

ტოლსტოიმ სთქვა.

— მე ვურჩიე, ჯერ ვალი გადაეხადა და შემდეგ ლაიფ-ყო ახალი ცხოვრება.

— მერე მან რა თქვა? — ჰკითხა უცებ ტამბოველმა.

— მგონია არ მოეწონა, — მიუგო ტოლსტოიმ.

— რასაკვირველია ვალის გადახდა ბატონს გაუძნელდებოდა — წარმოსთქვა სერიოზულად ტამბოველმა.

ყველას გაეცინა.

12 საათი შესრულდა, ყველანი გამოვემშვიდობეთ და წავედით.

ამის შემდეგ ტოლსტოი მე აღარ მინახავს 1903 წლამდის. მართალია 1902 წელს მე მოვჯობინდი და ზამთარ-ზაფხულს მოსკოვში დავრჩი, იასნაია პოლიანას ახლო სოფ. ოვსიანიკოვოში ეცხოვრობდი ზაფხულში, მაგრამ ლ. ტოლსტოი ავადმყოფობის გამო მთელი ზაფხული ყირიმში იყო და ზამთარიც იასნაია პოლიანაში გაატარა.

როდესაც ილიკო გადაასახლეს ამიერკავკასიიდან, არავითარი ვადა არ ჰქონდა აღნიშნული. მოსკოვში დაჰყო სუთი წელიწადი. ამ დროს განმავლობაში მხოლოდ 1901 წელს ერთი თვით ჩამოვიდა საქართველოში და, მიუხედავად იმისა, რომ ტოლსტოი და მისი მეგობრები გულთ უყვარდა და მათ მსოფლმხედველობას იზიარებდა, ძალიან ემჩიმებოდა ცივ ხანგრძლივ თოვლით დაფარულ მოსკოვში უმზეოდ ცხოვრება. ამბობდენ, ნებართვა უნდა ითხოვოთ და შეიძლება დაგაბრუნონ საქართველოშიო. ნებართვის თხოვნა ილიკოს არ უნდოდა და გადაწყვიტეთ უნებართვით წამოვსულიყავით.

1903 წელს თებერვლის დამლევს გამოვსწიეთ ტფილისში. გადაწყვეტილი გექონდა შეგვეყარა იასნაია პოლიანაში ტოლსტოის გამოსამშვიდობებლად, იასნაია პოლიანაში, სადაც ტოლსტოი მთელ ზამთარ ცხოვრობდა ავადმყოფობის შემდეგ ყირიმიდან დაბრუნებულად.

გადმოვხტით სადგურ კაზლოვკაზე, დავიჭირეთ მარხილი და გავსწიეთ იასნაია პოლიანაში.

გავიარეთ იასნაია პოლიანას კოშკებიანი ჭიშკრები, ხეივანი და გავჩერდით ძველი სახლის კარებთან. ავედით ზევით, მთელი ოჯახი თავმოყრილი იყო. ის ის იყო სადილი გაეთავებიათ და სუფრაც აელაგებიათ.

ტოლსტოიც და სოფიო ანდრიას ასულიც ალერსიანად შეგვზღდნენ. მან გაგვაცნო თავის შვილები. უფროსი შვილი ილია; რომ შევხედე, ლევ ნიკოლოზის-ძე მეგონა ისე ჰგავდა მამას. უკვე ქალარა გრძელ წვერიანი, სახის მოყვანილობით მხოლოდ უფრო სქელი და მხარ-ბეჭიანი იყო, მეორე შვილი ლევ ლევის-ძე კი გამხდარი, სუსტი, მალალი კაცი იყო და სულ არ ჰგავდა თავისიანებს.

მაშინვე მაგიდასთან დაგვსევს და ვეგეტერიანიული სადილი მოგვითანეს. ტოლსტოი მიუჯდა ჩვენ ბავშს გვერდით და სადილის დროს სულ ელაპარაკებოდა და აცინებდა. როდესაც კომპოტი მოუტანეს ტოლსტოიმ ჩქარ-ჩქარა ჰკითხა:

— მაკა კომპოტი მოგწონს?, კარგია, ცუდია, კარგია? ბავშმა პასუხი ვერ მოასწრო.

— ჰო, არა, ჰო, არა—უთხრა მან.

— აი სონია,—უთხრა მან სოფიო ანდრიას ასულს სიცილით—შენი კომპოტი არ მოეწონა მაკას.

— არა, არა, მომეწონა, უთხრა სწრაფად მაკამ.

— აი ხედავ მოეწონა,—უთხრა ს. ა. ას. და მიუჯდა კუთხის დიდ მაგიდას ხელსაქმით ხელში. შინა ოთახიდან გამოვიდა კიდევ ორი მოხუცი ქალი. ერთი მოლოზიანი იყო. ლევ ნიკოლოზის-ძემ გამაცნო თავის და.

ილია პეტრეს-ძეს ხომ იცნობ, ეს მისი მეუღლეა,—უთხრა მას ტოლსტოიმ.

— აჰ, რა კარგია, რომ კავკასიელი ქალი ენახე,—თქვა მან.—დაბდნდით დამელაპარაკეთ. თქვენ იცით მე ლიუბოჩკა ვარ ლიოვიჩკამ რომ ამწერა „ბავშობაში და სიყრმეში“, ხომ გაქვთ წაითხული.

ლაპარაკის მანერით ძალიან ჰგავდა ტოლსტოის.

— საუცხოვო წიგნებს სწერდა უწინ ლიოვიჩკა, — განაგრძო მან, — ახლა სულ მისთვის ვლოცულობ. სარწმუნოებას გადაუდგა, მაგრამ რას ვამბობ, იქნება თქვენც მისი მიმდევარი ხართ?. თქვენთვისაც ვილოცებ.

ტოლსტოი ილიკოს ელაპარაკებოდა. ბავშვიც ტოლსტოისთან იდგა.

— დიად, უსათუოდ გესტუჟრებით საქართველოში. ვნახავ საქართველოს მხეს. ავდგები და წამოვალ. აი როგორ მოვიქცევი — ამბობდა სიცილით ლევ ნიკოლოზის-ძე. აი სონია, უთხრა მან ცოლს, — ილია პეტრეს-ძე მეპატიჟება თავის ქვეყანაში.

— მე აღარ მეპატიჟება?

— თქვენც, რასაკვირველია, — უთხრა ილიკომ.

— ახლა უკვე გვიანლაა. წამოვიდეს მარტო ლევ ნიკოლოზის-ძე თქვა მან, თუმცა ხუმრობით, როგორც მომეჩვენა უკმაყოფილოდ.

— ახლავე ჩაი იქნება — სთქვა სოფ. ან. ასულმა.

შემოიტანეს ჩაი. ისევე მოიყარა ყველამ თავი.

— წაიკითხე მენშიკოვის წერილი პაპა, — ჰკითხა ლევ. ლევის-ძემ მამას.

ტოლსტოი შეიკმუხენა:

— წავიკითხე, შესამჩნევად იცვლება, — სთქვა მან, — თანდათან უარჰყოფს იმას რაც უწინ სწამდა.

ყველანი შემოუსხდით სუფრას.

მე ლევ ლევის-ძის გვერდით ვიჯექი, ჩვენს პირდაპირ იჯდა ლევ ნიკოლოზის-ძე, ჩვენი ბავში, ილიკო და სხ.

ტოლსტოის მოუტანეს წერილების გროვა. მან მაშინვე დაიწყო გახსნა. ზოგს რომ გახსნიდა წაიკითხავდა ერთ-ორ სტრიქონს და გადადებდა იქით, ზოგს კი ამბობდა.

— ეს უსათუოდ უნდა წავიკითხო.

— ყველაფერი ეს კომედიია, — მითხრა ლევ ლევის-ძემ.

ძალიან ღვარძლიანად ლაპარაკობდა ლევ ლევის-ძე, ეჯობოდა მამის წინააღმდეგ იყო განწყობილი.

ჩვენი წასვლის დრო მოვიდა. მარხილმა მოგვაკითხა. მოვემზადეთ და წამოვდექით. გამომშვიდობებისას ილბ-კოს აკოცა და უთხრა:

— უსათუოდ, უსათუოდ გესტუმრებით თქვენ მზიან საქართველოში. როდესაც კიბეზე მოვდიოდით, მოვბრუნ-დი, ლევ ნიკოლოზის-ძე იდგა მაღლა და კიბის თაგზე, ფერმკრთალი, მაგრამ ნათელი გაღინებული თვალებით.

— ავღგები და წამოვალ თქვენთან. — გავიგონე მისი უკანასკნელი სიტყვები და გამახსენდა მისი სიტყვები, — რომ აღამიანებს უნდა უხაროდეს ერისა და იმავე დროს რომ ცხოვრობენ ამ ქვეყნად, ერთმანეთი უყვარდეთ და ხელი-ხელ ჩაკიდებული განვლონ ცხოვრების გზაო.

ჩამოვედით ტფილისში.

1903 წ. დაიბეჭდა ჩემი პირველი მოთხრობა. მე არ შემეძლო არ მიმეღო მონაწილეობა ადგილობრივ ცხოვ-რებაში, ჟურნალ-გაზეთებში თანამშრომლობა, საბავშვო. ჟურნალის დაარსების საქმე, თეატრი და სხვა. 1905 წ. რევოლუციურ მოძრაობასთან დაკავშირებით გურიაში მთავრობამ გაგზავნა სულთან კრიმგირეი იმ მოძრაობის მიზეზის გამოსარკვევად, რომელმაც გურიაში იჩინა თავი. გურიაში ხალხი გაიფიცა: არ დადიოდა არც პოლიციაში, არც სასამართლოში. მთავრობის დაწესებულებანი დაცა-რიელდა და გაუქმდა. ქურდობა, ჩივილი და დავიდარაბა მოისპო ხალხში. ამ მოძრაობის შესახებ ილიკომ მისწერა ტოლსტოის, წერილი წაუღო ცნობილმა ხალხოსანმა მიშო ყიფიანმა, რომელიც ლენინგრადში მიდიოდა. მიშო ყი-ფიანი აღტაცებული იყო ტოლსტოის შეხვედრით, მისივე ხელით გამოუგზავნა ტოლსტოიმ წერილი გურულებისათ-ვის. ეს წერილი წაუკითხა ილიკომ გურულებს მიტინგებზე, წერილმა საკმაოდ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მაშინ გურულ გლეხობაზე.

შ ი ნ ა ა რ ხ ი

I. კავკასიისადმი ინტერესი. ლ. ტოლსტოის კავკასიაში გამო-
შვავრება. ლ. ტოლსტოი ტფილისში. ტფილისის შთაბეჭდილებანი.
ლ. ტოლსტოი რომანტიკისა და ეგზოტიკის წინააღმდეგ, რუსის
მოხელეთა სახეები ლ. ტოლსტოის კავკასიის პერიოდის თხზულ-
ებში. ქართველ თავადთა სახეები. ტოლსტოის პირველი მხატვ-
რული ნაწარმოები.

II. ლ. ტოლსტოი 80 წლებში. პასუხი ტფილისელ ქალიშვილებს.
დუხაბორები და ტოლსტოელები კავკასიაში. ილია ნაკაშიძე და
ლევ ტოლსტოი. ტოლსტოელი გიორგი ალექსანდრეს-ძე დადიანი.
ლ. ტოლსტოის წერილი ნიკოლოზ ჩოლოვაშვილთან. ქართული
ტოლსტოელები.

III. ლ. ტოლსტოი და რევოლუციონური მოძრაობა რუსეთში.
ლ. ტოლსტოი და საქართველოს საკითხი. ლ. ტოლსტოის წერილი
გურულებთან. ლ. ტოლსტოის თხზულებანი ქართულად.

დამატება

1. რევ. ერისთავის გამოუქვეყნებული დღიურები.
2. პ. აკობიას—შეხვედრა ლ. ტოლსტოისთან.
3. ნ. ნაკაშიძის—მოგონება ლ. ტოლსტოიზე.